

DEPARTAMENT DE FILOLOGIA CATALANA
FACULTAT DE FILOLOGIA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

La declaració universal de drets lingüístics

Per optar al títol de Doctor en Filologia Catalana
Programa de doctorat: "Variació en el llenguatge"
Bienni: 1991-1993

Doctorand: Oriol Ramon i Mimó

Directors de la tesi:
Antoni Maria Badia i Margarit
Jaume Vernet i Llobet

Director ponent:
Lluís Payrató i Giménez

Luh.

A la Dolors
Al Marçal i al Bernat

SUMARI

0. Introducció

0.1. Motivació del treball	7
0.2. Objectius i metodologia	10
0.3. Cos del treball	13
0.4. Agraïments	25

Primera part

Els drets lingüístics

1. Introducció als drets lingüístics	28
1.1. Aproximació al Dret Lingüístic	28
1.1.1. La llengua del Dret. El dret de la llengua. El dret a les llengües	33
1.1.2. Dret Lingüístic i drets lingüístics	41
1.1.3. Contacte de llengües i Dret Lingüístic	55
1.2. Algunes precisions	64
1.2.1. Criteris definidors de llengua	64
1.2.2. Llengües i terminologia	71
1.2.3. Legislació lingüística, marc legislatiu, ordenament jurídic, planificació i política lingüístiques	78

Segona part

El marc general de la Declaració universal de drets lingüístics

2. El context	86
2.1. Drets humans i drets lingüístics	87
2.1.1. Alguns precedents de la Declaració Universal de Drets Humans	87
2.1.2. L'Organització de les Nacions Unides	91
2.1.3. La UNESCO	99
2.1.3.1. Què és i com s'estructura la UNESCO	99
2.1.3.2. El règim lingüístic de la UNESCO	104
2.1.3.3. La UNESCO i la diversitat lingüística	107
a) Els documents de referència	107
b) El Programa <i>Linguapax</i>	120

c) La Divisió de llengües	127
d) El Comitè Consultiu sobre el Pluralisme Lingüístic i l'Educació Plurilingüe	130
e) Comentaris del Director general sobre el projecte Linguapax en la 161a reunió del Consell executiu	134
2.1.4. L'Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa	140
2.1.5. El Consell d'Europa	146
2.1.6. La Unió Europea	151
3. El procés	185
3.1. Procés organitzatiu de la Conferència mundial de drets lingüístics	185
3.1.1. Període de gestació	185
3.1.2. Organització interna i procés organitzatiu	189
3.2. El procés de redacció de la <i>Declaració Universal de drets lingüístics</i>	205
3.2.1. Plantejament inicial i criteris de la tria dels experts. Funcions i objectius	205
3.2.2. Mecanismes d'interrelació entre l'equip de redacció i el comitè d'experts	208
3.2.3. Les sessions de treball	212
3.3. La Conferència mundial de drets lingüístics	221
3.3.1. Intervencions en la sessió de treball	223
3.3.2. Conclusions de la Conferència mundial de drets lingüístics	245
Tercera part	
Els continguts	
4. Anàlisi del procés de redacció de la Declaració universal de drets lingüístics	251
4.1. Primers passos: establiment de l'esquema i les línies de contingut	253
4.1.1. Treballs previs a l'elaboració del document marc	253
4.1.2. Debat sobre el document marc	258
4.2. Primer esborrany del document per a la <i>Declaració universal de drets lingüístics</i>	260
4.3. Segon esborrany: l'esquema i els grans temes de debat	264

4.3.1. Debat sobre el text	264
4.3.2. Aportacions de l'equip per al tercer esborrany	270
4.4. Tercer esborrany: preliminars i preàmbul	281
4.4.1. Reunió del Comitè de traduccions i drets lingüístics del PEN	281
4.4.2. Vers el quart esborrany	286
4.5. Quart esborrany: àmbits i sectors d'aplicació dels drets lingüístics	290
4.5.1. Canvis proposats en algunes seccions	290
4.6. Cinquè esborrany	295
4.6.1. Definicions i principis generals	295
4.7. Sisè esborrany	305
4.7.1. Debat sobre el text: revisió en profunditat del Preàmbul, el Títol preliminar (definicions) i el Títol primer (principis generals)	305
4.8. Setè esborrany	312
4.8.1. Observacions generals i canvi d'orientació	312
4.9. Vuitè esborrany	322
4.9.1. Propostes per a la reelaboració del Títol preliminar	322
4.10. Novè esborrany	329
4.10.1. Reunió presencial del Comitè d'experts	332
4.10.1.1. Remarques generals	332
4.10.1.2. Remarques sectorials	338
4.10.2. Modificacions al novè esborrany: Títol preliminar	344
5. La Conferència mundial virtual	355
5.1. Nou text per al debat virtual	357
5.1.1. Aportació per a la reflexió	357
5.1.2. Altres aportacions prèvies a la redacció de l'onze esborrany	364
5.2. Onzè esborrany	371
5.2.1. Canvis realitzats en el desè esborrany	371

5.3. Aportacions de la Conferència virtual	377
5.4. Dotzè esborrany	426
5.4.1. Canvis introduïts	426
5.5. El document definitiu	427
5.5.1. Darrers canvis	427
Quarta part	
A mode de conclusions	
<i>La Declaració universal de drets lingüístics,</i> una proposta per a la pau lingüística	431
Bibliografia	456
Adreces d'Internet consultades	479
Annexos	
Annex 1	
Text definitiu de la Declaració universal de drets lingüístics	
Annex 2	
Esborranys de la Declaració universal de drets lingüístics	
Annex 3	
Tractats, textos i documents internacionals i europeus amb referències als drets lingüístics	
Annex 4	
a) Relació d'ONG, centres PEN, entitats i experts de la Conferència mundial de drets lingüístics signants de la Declaració. Assemblea de participants	
b) Índex de les aportacions dels membres de la Conferència mundial de drets lingüístics	
c) Índex dels textos llegits durant les sessions de treball de la Conferència Mundial de Drets Lingüístics, els dies 7 i 8 de juny de 1996	

0. INTRODUCCIÓ

0.1. Motivació de treball

Les zones geopolítiques on dues o més llengües han estat abocades a la controvertida situació de la convivència han ofert un material de recerca, estudi i anàlisi prou rellevant des de diversos punts de vista. Hom ha abordat l'estudi del contacte de llengües a partir de les coordenades de diferents disciplines: la pròpia lingüística, la dialectologia, la sociolingüística, l'etnolingüística, l'antropologia lingüística, la sociologia del llenguatge, la psicologia del llenguatge, la pragmàtica, etc. Aquests enfocaments epistemològics, molt sovint, s'han especialitzat en l'estudi de fenòmens concrets (causes o conseqüències del contacte de llengües): la diglòssia, el bilingüisme, els canvis de codi, la normalització i la planificació lingüístiques, les interferències, etc. El mètode d'anàlisi emprat també ha variat segons la disciplina d'estudi triada o bé segons la finalitat pròpia de l'anàlisi en qüestió.

El fet constatable, ben mirat, és que la recerca a l'entorn del contacte de llengües gaudeix ara mateix d'un panorama prou esperançador per la quantitat i la qualitat progressiva de les aportacions des dels diversos camps de recerca. No ens ha d'estranyar, tampoc, que la natura del fenomen que hom estudia i la pròpia recerca originin la necessitat d'aplicar enfocaments i mètodes interdisciplinars.

En aquest marc, el mes de juny de 1996, la *Conferència Mundial de Drets Lingüístics* aprovà la *Declaració Universal de Drets Lingüístics*. Es tracta d'un text amb una intencionalitat i uns objectius prou clars, que se centren en la formulació i sistematització dels drets lingüístics fonamentals i universals. No cal dir que només aquesta voluntat, juntament amb el grau de representació tant geogràfica com ideològica, en la seva elaboració, han fet de la Declaració un text d'una gran transcendència pel seu contingut i per la seva capacitat d'aplicació a diverses situacions sociolingüístiques, tal com veurem al llarg d'aquest treball. També ens esforçarem a explicar com l'esmentada Declaració intenta desbloquejar, entre

altres qüestions, molts punts foscos de l'àrea de confluència entre el dret individual i el col·lectiu en l'ús de les llengües i la normativa que el regula. Per això l'aportació de la *Declaració universal de drets lingüístics* és tan important, perquè s'inscriu en un punt d'inflexió que té en compte les voluntats de molts representants de les comunitats lingüístiques d'arreu del món i pretén intervenir directament en l'àmbit internacional: la seva voluntat rau en esdevenir el document de base per a una futura *Convenció internacional de drets lingüístics* que haurien de subscriure i aprovar les Nacions Unides. Des d'un punt de partida ben modest, la Declaració es marcà, doncs, com a objectiu, el més ambiciós.

Com a relator d'aquesta Declaració i com a coordinador dels treballs previs a la redacció definitiva, vam poder viure i, si es pot dir així, assaborir, moments de gran intensitat científica. Certament, les aportacions de tots els experts (més d'una quarantena llarga) que van participar en el procés de redacció, se situen en una zona privilegiada de la recerca en drets lingüístics, i, si més no, en l'àrea de l'opinió fonamentada en l'experiència de pertànyer a una comunitat lingüística colpida per la desprotecció. Entenem que aquestes aportacions no poden passar desapercebudes. En aquesta zona de privilegi hi conflueixen tant les voluntats expressades per tots els membres de les organitzacions no governamentals (ONG) i els centres PEN sobre què hauria de canviar per poder mantenir cada una de les llengües del seu territori, com les aportacions dels experts, realitzades des del màxim rigor científic. Està clar, doncs, que no es podia arxivar en l'oblit el debat sobre els grans temes del dret lingüístic que van protagonitzar aquests experts relators de la Declaració. Un debat orientat a concretar els principis fonamentals que han de regir l'aplicació dels drets lingüístics a la major part de comunitats lingüístiques del món.

Per tant, hi ha tres factors principals que han motivat la realització d'aquest treball:

- en primer lloc, la certesa que la *Declaració universal de drets lingüístics* és un **document cabdal** per a l'escenari dels drets lingüístics en l'àmbit internacional i fa una proposta prou rellevant i àmplia com per analitzar-la i

estudiar la seva viabilitat;

- d'altra banda, la participació directa en el procés de redacció de la *Declaració universal de drets lingüístics* fa que pugui explicar i analitzar el **debat previ** de cada una de les decisions preses, fet que pot aportar prou elements en la continuació del debat en altres àmbits i fòrums;
- finalment, després del llarg i feixuc procés de redacció i debat, hom té la sensació que cal un **distanciament crític** per tal de poder afrontar els propis objectius del document amb garanties d'èxit.

Aquests tres eixos no només han motivat la realització d'aquesta tesi sinó que han esdevingut, també, el centre de la recerca.

0.2. Objectius i metodologia

L'objectiu principal d'aquest treball és **descriure acuradament el procés de redacció** de la *Declaració universal de drets lingüístics* per tal de poder explicar i postular els drets lingüístics fonamentals que aquest document ha proclamat.

En conseqüència, els objectius específics del treball són: **descriure** la manera com resolgueren els redactors de la Declaració els punts més polèmics i delicats dels drets lingüístics fonamentals i universals; **analitzar** críticament el text final de la Declaració a través del seu procés de redacció; i **detectar** les mancances principals que el poden allunyar del seu objectiu final.

Aquesta tesi, doncs, no té com a punt de partida una hipòtesi a validar sinó que, a través de la descripció i l'anàlisi del procés de redacció de la *Declaració universal de drets lingüístics*, vol explicar el marc jurídic internacional que els redactors del document van considerar com a òptim i els motius que els van dur al consens final.

Per tant, la **metodologia** d'aquest treball es basa en l'**anàlisi històrica i crítica** de les sessions de treball de l'equip de redacció de la *Declaració universal de drets lingüístics* i dels documents d'estudi proposats pels seus membres, així com de les seves aportacions escrites o bé recollides en les actes de les reunions de treball. A més hom aplica l'anàlisi comparativa amb altres textos jurídics internacionals quan cal contrastar l'opció presa per l'equip amb la doctrina jurídica.

Prèviament ha calgut una tasca de **recopilació** de tots els documents de treball i la seva **sistematització**, així com l'**ordenació cronològica i temàtica** d'aquests. En els casos dels testimonis orals hem hagut de contrastar la informació de què disposava amb els propis autors. A més, també hem hagut de reconstruir els tretze esborranys de la Declaració i sistematitzar-ne tant el contingut com l'ordre i la seva evolució en els distints capítols. Aquestes tasques, gens fàcils, formen un gruix molt important del treball realitzat i representen, també, una de les aportacions bàsiques

d'aquesta tesi.

Abordem l'anàlisi crítica esmentada des d'un punt de vista força eclèctic. No podem inscriure la metodologia de treball dins de cap disciplina en concret car, com hem dit, es basa en un material recopilat a través d'un procés de redacció d'un document. Aquest material és tan divers com desigual, en contingut i forma. Aquest fet dificulta un tracte metodològic idèntic en cada cas. Les dades en què es basa el treball, no per desiguals són poc fiables. Ben al contrari, totes són contrastables i han format part del corpus i del procés de redacció de la *Declaració universal de drets lingüístics*. Remarquem, a més, que l'autor de la tesi no és jurista, i per tant, no pot abordar amb ple coneixement els temes jurídics que planteja la Declaració des de l'òptica del Dret. D'altra banda, en els casos que ha calgut hem cercat l'assessorament de persones solvents que podien resoldre els interrogants plantejats o orientar la resposta¹.

La tesi, així com la pròpia Declaració, s'ha de llegir com un primer pas que obre un camí al gran debat de fons dels drets lingüístics fonamentals a nivell internacional, i en cap cas representa cap conclusió que acabi amb aquest debat; ben al contrari, en moltes ocasions hom obre interrogants ben conscient que han de quedar com a qüestions obertes damunt la taula. Durant la descripció del procés de redacció de la Declaració la tesi anirà donant resposta a tres qüestions bàsiques: quins són els drets lingüístics fonamentals i universals, segons la *Declaració universal de drets lingüístics*?; quin és o quins són el(s) concepte(s) de regulació de l'ús lingüístic postulats en l'esmentada Declaració aplicables a qualsevol situació de dret?; i quines són les aportacions essencials de la *Declaració universal de drets lingüístics* per a equilibrar els desajustaments entre la normativa jurídica i la situació real de les llengües i quines propostes realitza per frenar la tendència globalitzadora que

¹ Sabem que la implicació personal no és un bon punt de partida científic i que la presa de posició inicial vers una determinada qüestió limita les possibilitats de descripció i d'anàlisi, i, per tant, també de realitzar unes bones conclusions, distants, reflexives i pertinents. Hem intentat prendre la distància necessària, i hem convertit les vivències, els records i les implicacions personals, si se'ns permet, en l'ànima, el batec, que impulsa les reflexions que, d'altra banda, no tenen cap pretensió de neutrals, tot i que sí de rigoroses.

està reduint dràsticament la diversitat lingüística? Aquests interrogants formen part del cos de la tesi i són presents en cada un dels seus apartats, els quals van oferint les respostes que l'equip de redacció els anava atorgant. En cap cas, però la seva resolució forma part de l'objectiu principal de la tesi que, tal com ha quedat reflectit al principi d'aquest apartat pretén, com a objectiu principal analitzar i explicar un procés de redacció perquè entén que, com a tal, fa aportacions prou rellevants i transcendents al debat d'aquestes tres qüestions, la resposta de les quals requeriria un enfocament diferent.

0.3. Cos del treball

No és cap secret per a la lingüística actual que en la major part del planeta les llengües interactuen entre elles i que el plurilingüisme, com a fet social que és, comporta la coexistència de diversos grups lingüístics en un mateix territori. I també és sabut que aquestes situacions de contacte lingüístic, si les mirem des del punt de vista polític i jurídic, es resolen de diverses maneres segons el grau de respecte que els poders públics atorguen al manteniment de la diversitat lingüística. La decisió política que empara el desenvolupament natural de les llengües, o bé intervé per aturar-lo, es realitza a través d'allò que anomenem regulació de l'ús de les llengües. Efectivament, quan parlem d'aquest fenomen, el nostre imaginari no pot anar més enllà de pensar que aquesta regulació es realitza des d'una entitat política anomenada *estat* que té la facultat d'ordenar jurídicament tots els fenòmens que es produeixen dins de les seves fronteres. La voluntat de regular l'ús de les llengües usades en un estat configura el règim jurídic de drets lingüístics, l'aplicació dels quals tendeix a protegir, promocionar o mantenir les llengües d'aquest. Els estats plurilingües han aplicat diversos models normatius per a regular l'ús de les llengües en el seu territori; aquests models reflecteixen les diferents opcions que cada un dels poders públics atorga a la seva voluntat de mantenir la diversitat lingüística en el seu marc territorial. En aquest mateix sentit, l'absència de regulació legal de l'ús de les llengües es pot interpretar també com una forma de planificació lingüística i esdevé un exemple evident de la manca de voluntat política vers el manteniment de la riquesa cultural i de la manca de sensibilitat vers la diversitat. A més, molt sovint, la pròpia regulació legal dels usos lingüístics ha esdevingut un parany per a les llengües *regulades* ja que han estat sotmeses a una normativa que ha restringit volgutament els seus àmbits d'ús i, està clar, n'ha limitat la seva vitalitat².

² Les afirmacions anteriors són agosarades, no ho neguem. També les podríem qualificar d'acríiques si tenim present que no han estat, encara, contrastades i, per tant, tenen una base gratuïta. En som conscients. Entenem, però, que el punt de partida de la Declaració també és així d'agosarat. Poc a poc aquest treball anirà explicant cada una d'aquestes afirmacions, o si més no, explicarà com un grup d'experts internacionals les formulà i intentà oferir una resposta pertinent. De moment, doncs, tot l'apriorisme d'aquestes afirmacions és intencionat.

Ens hem proposat l'assoliment de l'objectiu central de la tesi a través de la confecció de quatre parts diferents que, progressivament, ens apropen a les conclusions. Aquestes són el resultat de l'anàlisi que es proposen els objectius. Els apartats de la tesi es distribueixen segons el contingut que relacionem a continuació.

Primera part

1. Introducció als drets lingüístics

Abans d'entrar en el tema de recerca ens calia centrar l'àmbit d'estudi on s'emmarca la tesi i també calia fer una referència ben clara als conceptes essencials del dret lingüístic, que seran bàsics per entendre el desenvolupament de tot el treball. Per això fem un breu repàs a les diverses concepcions de la disciplina i ens endinsem en la descripció teòrica dels temes de la filosofia del dret aplicables al dret lingüístic. Aquesta part és introductòria i no pretén anar més enllà, car això ja seria l'objecte de tot un altre estudi, i enforteix, si cal, la metodologia i l'enfocament emprats en la resta del treball.

Segona part

El marc general de la Declaració universal de drets lingüístics

Els dies 6 al 8 de juny de 1996 es reuniren a Barcelona 61 ONG, 30 Centres PEN i 40 experts en dret lingüístic d'arreu del món. La convocatòria de la *Conferència Mundial de Drets Lingüístics (CMDL)* fou una iniciativa del Comitè de Traduccions i Drets Lingüístics del PEN Club Internacional (CTDL) i el CIEMEN (Centre Internacional Escarré per a les Minories Ètniques i les Nacions), amb el suport moral i tècnic de la UNESCO.

L'Assemblea de Participants de la CMDL aprovà la *Declaració Universal de Drets Lingüístics (DUDL)*, per aclamació, en un acte celebrat el dia 6 de juny de 1996, al Paraninfo de la Universitat de Barcelona. Els delegats de les ONG, Centres PEN i experts signaren el document en el mateix acte, al final del qual lliuraren el text i el

plec de signatures al senyor Andri Isaksson representant oficial del Director General de la UNESCO. D'aquesta manera, l'àmbit associatiu no governamental posà sobre la taula de la UNESCO un text perquè esdevingués el punt de partida del treball dels experts governamentals vers la redacció d'una *Convenció internacional de drets lingüístics* en el si de les Nacions Unides.

Amb aquest punt de partida, aquesta part pretén endinsar-se en l'anàlisi dels aspectes externs de la redacció de la Declaració. Per això hem optat per explicar el *context* jurídic de referència de la Declaració, que és el de les institucions internacionals; i l'arquitectura organitzativa del *procés* de redacció. Ambdues parts encara són introductòries i ens aproximen a la comprensió global de la Declaració.

2. El context

Es tracta d'un primer capítol dedicat a reflectir i descriure el tractament que han tingut els drets lingüístics en alguns organismes internacionals com les Nacions Unides, la UNESCO, l'OSCE (Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa), el Consell d'Europa i la Unió Europea; en cada cas, també analitzem el règim lingüístic pel qual ha optat cada una d'aquestes institucions. Ens ha interessat, també, descriure l'entorn històric, social i polític en què es mouen cada una d'elles perquè formen part d'un escenari que havíem de dibuixar per emmarcar la realitat internacional i europea. En aquest capítol també dediquem el primer punt a fer una breu història dels precedents la *Declaració universal de drets humans*.

3. El procés

La Declaració és un document llarg i complex. No podia ser de cap altra manera, car la qüestió que aborda ja ho és de complexa, i més quan la voluntat dels redactors fou de recollir, el més democràticament possible, les opinions expressades per moltes persones i organitzacions d'arreu.

La *Declaració universal de drets lingüístics* fou el fruit d'un llarg procés de reflexió

que començà el mes de setembre de 1994, quan les entitats promotores de la *Conferència mundial de drets lingüístics*³ encarregaren la redacció a un equip d'experts procedents de diferents disciplines i camps d'actuació. Les noves tecnologies de la comunicació feren possible un ampli debat sobre el seu contingut amb persones i entitats de tots els continents.

La diversitat de les aportacions que l'equip de redacció anà rebent de totes les entitats atorgà al procés de redacció una transcendència determinant perquè suposà el reflex de la multiplicitat de contextos sociolingüístics que la Declaració era capaç d'assumir i el manteniment d'un equilibri de plantejaments.

Aquest capítol és descriptiu, ja que pretén explicar l'estructura organitzativa d'aquest projecte. Hem cregut que no podíem obviar-lo perquè configura una part important de l'orientació de la Declaració. Entendre l'organització de la CMDL facilita, sens dubte, la comprensió del seu contingut. Per tal d'oferir una visió més àmplia i veraç de l'aparell organitzatiu, hem dividit l'anàlisi del procés de redacció en tres apartats: l'explicació dels passos previs i l'organització de la CMDL; la descripció del procés de redacció de la Declaració des d'un punt de vista extern; i la descripció del desenvolupament de la *Conferència mundial de drets lingüístics* pròpiament. En el primer expliquem la història de la idea des de la seva gestació, la manera com es van organitzar els impulsors del projecte i dibuixem l'engranatge estructural des del punt de vista de l'organització; en el segon apartat expliquem l'organització interna de l'equip de redacció, la constitució de l'equip d'experts i el plantejament extern de les sessions de treball; i finalment, expliquem el desenvolupament de la Conferència els dies 6 al 8 de juny de 1996 a Barcelona. Tots tres punts van ser els eixos de desenvolupament de la Declaració, l'entramat on s'assentaren les bases i a partir del qual es construí, poc a poc la Declaració.

Tercera part

Els continguts

³ A partir d'ara CMDL.

4. Anàlisi del procés de redacció de la Declaració universal de drets lingüístics

Aquest apartat configura la primera aproximació a l'anàlisi del procés de redacció de la Declaració. El punt de partida del document se situa en uns principis que cal tenir en compte des de l'inici de l'anàlisi, tot i que avança, en certa mesura les conclusions de la pròpia tesi. Així, aquests principis els podem concretar en els següents punts.

Un dels esforços dels redactors de la Declaració fou definir uns drets lingüístics equitatius, sense subordinar-los a l'estatus polític o administratiu del territori on pertany la comunitat lingüística, ni a criteris com el grau de codificació o el nombre de parlants, els quals no han estat considerats a efectes de dret. Per aquest motiu, la Declaració proclama la igualtat de totes les llengües, sense distincions no pertinents entre llengües oficials i no oficials, nacionals i regionals o locals, majoritàries i minoritàries, o modernes i arcaïques.

Una de les aportacions més importants al Dret Lingüístic rau en el fet que la Declaració considera inseparables i interdependents les dimensions col·lectiva i individual dels drets lingüístics, car la llengua es constitueix col·lectivament en el si d'una comunitat i és també en el si d'aquesta comunitat que les persones en fan un ús individual. D'aquesta manera, l'exercici dels drets lingüístics individuals només es pot fer efectiu si hom respecta els drets col·lectius de totes les comunitats i tots els grups lingüístics.

Articular els drets lingüístics de comunitats, grups i persones que comparteixen un mateix espai és imprescindible per tal de garantir la convivència, però resulta extraordinàriament complex. D'aquí que la Declaració tingui en compte els drets de les comunitats lingüístiques assentades històricament en el seu territori per a establir una gradació, aplicable en cada cas, dels drets dels grups lingüístics amb diferents graus d'historicitat i d'autoidentificació, i dels individus que viuen fora de la seva comunitat d'origen.

Si bé l'exercici dels drets lingüístics pot dependre dels recursos disponibles, fóra injust negar la validesa d'aquests drets al·legant una falta de mitjans. Per això la Declaració recorda que la realització dels drets tan universalment reconeguts avui en dia com el dret a la vida, a la salut, al treball o a l'educació requereixen un finançament considerable i demana un compromís internacional de solidaritat que compensi, també en aquest camp, els dèficits i faci viables els drets de les comunitats més desafavorides.

La varietat de factors que condicionen la situació de les llengües, la difícil convergència dels interessos de comunitats, grups i individus, i la necessària interrelació entre els drets lingüístics i altres drets fonamentals, fan impossible la definició d'unes mateixes mesures aplicables a tots els casos. Per això la Declaració, bo i destacant la responsabilitat ineludible dels poders públics, se centra en els drets i no en les obligacions o les prohibicions, i posa l'accent en la recerca de solucions adaptades a cada cas a partir del consens democràtic.

En aquest capítol, doncs, analitzem la Declaració des del punt de vista de l'evolució del seu contingut, des del seu primer esborrany fins al començament del que anomenem la *Conferència Mundial Virtual*. Dit d'una altra manera, analitzem les aportacions dels experts i els debats de l'equip de redacció fins a arribar al desè esborrany del text.

Aquesta anàlisi es basa en l'estudi de les aportacions dels experts, en l'estudi de les notes preses durant les sessions de treball i, encara que sabem que és d'una base científica dubtosa, en la memòria de l'autor d'aquesta recerca que, tal com hem dit, participà de forma activa en la redacció de la Declaració i coordinà el procés de redacció. Per això hem dividit el capítol en tants apartats com esborranys. En cada un d'ells expliquem les aportacions dels experts i les decisions preses per l'equip de redacció, així com els debats que originà cada un dels articles. Intentem contrastar, també, les decisions preses amb la doctrina jurídica internacional sempre que l'equip de redacció hi féu referència. Els diversos

esborranys els reproduïm en l'*Annex 2* del treball.

Hom podrà observar que les discrepàncies sorgides a l'entorn dels grans temes i el consens al qual hom va arribar són els eixos que ens permeten entendre els fonaments de la Declaració i configuren l'aportació bàsica que aquesta fa a les diverses comunitats lingüístiques i, si se'ns permet, al panorama dels drets lingüístics fonamentals.

5. La Conferència mundial virtual

El cinquè capítol de la tesi (segon de la tercera part) analitza, amb el mateix mètode i criteri que l'anterior apartat, les aportacions dels membres de les ONG i centres PEN d'arreu del món, membres de la Conferència Mundial, a partir del moment en què l'equip de redacció decidí obrir el debat en *Conferència mundial virtual*. L'obertura del debat suposà la confecció de tres esborranys més, els quals introduïren les esmenes proposades i acabaren de centrar els darrers punts de la Declaració. Tal com veurem, els organitzadors de la Conferència Mundial preveïeren l'inici d'aquesta justament en aquest moment, la qual cosa suposà una tria per la reunió virtual, qüestió que enriqueix el procés i facilità la participació d'un col·lectiu més ampli de persones i grups.

Expliquem cada una d'aquestes aportacions i el debat que generaren al si de l'equip de redacció així com la presa de posició d'aquest i els respectius esborranys que generaren fins arribar al darrer, el tretzè.

Quarta part

A mode de conclusions

La Declaració universal de drets lingüístics, una proposta per a la pau lingüística

La Declaració fou realitzada en un moment en què la diversitat lingüística del planeta era percebuda com una riquesa greument amenaçada. L'equip de redacció analitzava la situació a través de diversos factors definits per:

*“ La secular tendència unificadora de la majoria d'estats a reduir la diversitat i a afavorir actituds adverses a la pluralitat cultural i al pluralisme lingüístic.
 . El procés de mundialització de l'economia i, en conseqüència, del mercat de la informació, la comunicació i la cultura, que trasbalsa els àmbits de relació i les formes d'interacció que garanteixen la cohesió interna de cada comunitat lingüística.
 . El model economicista de creixement propugnat pels grups econòmics transnacionals, que pretén identificar la desregulació amb el progrés i l'individualisme competitiu amb la llibertat, cosa que genera greus i creixents desigualtats econòmiques, socials, culturals i lingüístiques.” (Preàmbul).*

La *Declaració universal de drets lingüístics* oposa a aquests factors una concepció de l'universalisme basada en la diversitat lingüística i cultural, que superi alhora les tendències homogeneïtzadores i les tendències a l'aïllament exclusivista, i té com a eixos fonamentals:

*“ En la perspectiva política, concebre una organització de la diversitat lingüística que permeti la participació efectiva de les comunitats lingüístiques en aquest nou model de creixement.
 . En la perspectiva cultural, fer plenament compatible l'espai comunicatiu mundial amb la participació equitativa de tots els pobles, de totes les comunitats lingüístiques i de totes les persones en el procés de desenvolupament.
 . En la perspectiva econòmica, fonamentar un desenvolupament sostenible basat en la participació de tothom i en el respecte per l'equilibri ecològic de les societats i per unes relacions equitatives entre totes les llengües i cultures.” (Preàmbul).*

Per això cal parlar de pau lingüística perquè és l'objectiu final de la Declaració i, alhora n'és el seu gran repte.

En els seus Preliminars la Declaració també manifesta que pretén *“corregir els desequilibris lingüístics de manera que asseguri el respecte i el ple desplegament de totes les llengües i estableixi els principis d'una pau lingüística planetària justa i equitativa, com a factor cabdal de la convivència social”*.

Un dels principis bàsics de la Declaració, dèiem, rau en la pròpia finalitat d'aquesta: esdevenir un instrument útil per assegurar una pau lingüística justa i equitativa. Per això el nostre treball ha de concloure anant a l'arrel mateixa de l'impuls de la Declaració i demostrar com, després d'exposar-ne tot l'entrellat, és un text vàlid per

afavorir aquest propòsit d'abast universal, i, també, està clar, les principals limitacions que poden oferir els principis proclamats. D'altra banda, el principi preconitzat des de l'inici de les seves disposicions que es basa en la igualtat de tots els pobles i de totes les llengües, per damunt de llurs característiques econòmiques, socials, polítiques, religioses, culturals, demogràfiques, etc., justifica encara més la contribució a la Pau amb majúscules.

I és que si totes les prediccions indiquen que durant el segle XXI poden desaparèixer el 80% de les llengües del món, és obligat de plantejar-nos si aquesta Declaració podrà ser una eina atenuant d'aquest procés; també és inevitable que ens plantegem si el plurilingüisme i la diversitat lingüística s'han de respectar i mantenir no només com un patrimoni sinó també com a dos factors essencials de la cultura de la pau.

La relació de reciprocitat entre la diversitat i la cultura de la pau és assolible si el desenvolupament d'ambdues explora, indistriablement, els valors que proporcionen les llengües com a elements d'integració. En aquest sentit, la Declaració fomenta una nova percepció del concepte de diversitat lingüística: aquell que entén totes les llengües com a patrimoni de la humanitat, i transmet el convenciment que aquest patrimoni no és cap propietat sinó un llegat, i com a tal no el podem dilapidar. I aquesta aportació, també, revoluciona el dret internacional que, a la llum dels drets humans, s'haurà de plantejar a fons com protegeix aquest patrimoni col·lectiu sense malmetre cap equilibri.

Un altre àmbit de les nostres conclusions se situa en la constatació del fet que quan una llengua desapareix s'altera l'equilibri ecolingüístic del món, i la rapidesa i la proliferació dels processos de substitució poden comportar conseqüències imprevisibles que ja es comencen a detectar en diverses patologies col·lectives. És aquí on hi ha la gran aportació que la *Declaració universal de drets lingüístics* pot fer a la cultura de la pau: fomentar la consciència que la diversitat lingüística no és tan sols necessària sinó que és un factor imprescindible per al coneixement de la humanitat, perquè ens proporciona una de les múltiples formes d'entendre el món.

D'altra banda, les condicions de vida actuals faciliten l'acceleració dels processos de substitució lingüística, i és per això que cal modificar la percepció de la llengua, el mite de la diversitat lingüística com a barrera per a la comunicació i la integració és fals, ben al contrari, el fet que la llengua sigui un fet tangible la fa un element fonamental de la integració. I, naturalment, allò que la fa imprescindible en la cultura de la pau és que esdevé transmissible i acumulable: és un bé accessible a tots i la seva adquisició no comporta cap renúncia.

Sabem que aquesta introducció té un contingut certament concloent. Hem meditat si calia avançar aquests principis a l'inici del treball, car aquests tornaran a aparèixer a les conclusions, i, si hem optat per fer-ho ha estat perquè hem entès que si l'objectiu principal de la tesi és l'anàlisi, descripció i aprofundiment del procés d'elaboració d'un text i aquest té un punt de partida sabut i un punt d'arribada premeditat, el més lògic és que la tesi també els expliqui tots dos d'entrada.

Finalment, el propi impuls de la Declaració preconitza la necessitat d'establir un equilibri entre les comunitats lingüístiques, malgrat les seves diferències i malgrat els abismes culturals que les separen, perquè, en definitiva, conclou que cal preservar el patrimoni lingüístic de la humanitat per poder garantir els mecanismes propis de la Pau. En aquest punt la contribució de la Declaració esdevé, també, la seva més gran ambició, i és on es tornen a trobar el punt de partida i el d'arribada. Interrogants i conclusions.

Totes les preguntes que plantejem a l'inici i durant tot el treball, i la seva resposta, tot i no semblar-ho, obren les portes de l'esperança, malgrat que es quedin sense resposta. Per això aquesta recerca també és un cant a l'esperança, una esperança basada en fonaments sòlids, que aquest treball intenta explicar i validar.

Segurament aquest serà el punt de retorn a l'inici del treball i, del cert, ens tornarem a fer les mateixes preguntes, però amb una diferència substancial: ara tindrem damunt la taula les aportacions i els debats d'un grup d'experts i l'esforç de l'equip

de redacció de la Declaració per concretar en un articulat coherent els principis d'allò que van considerar com a drets lingüístics fonamentals. És, del cert, la modesta aportació d'aquesta tesi a la recerca en drets lingüístics.

Annexos

Una aportació que tampoc no volíem deixar al tinter es concreta en el material que adjuntem en forma d'annexos. Efectivament els sis annexos de què consta no es poden dissociar del seu contingut car tenen un doble valor: d'una banda és un material de suport a les anàlisis realitzades en la tesi, i d'altra banda representen una part més d'aquest treball perquè són una aportació que oferim a les persones i col·lectius interessats en continuar la recerca que hem encetat i a aprofundir en algunes qüestions que apuntem com a cabdals. Ja hem explicat més amunt que la posada en ordre i la sistematització de tot el material generat durant el procés de redacció de la Declaració també forma part d'aquest treball i ha esdevingut la tasca que més temps ens ha ocupat.

Així, en l'*Annex 1*, reproduïm el text definitiu de la *Declaració universal de drets lingüístics*, que és el document que se sotmet a l'anàlisi d'aquesta tesi. El seu darrer esborrany correspon al final de l'anàlisi del seu procés de redacció.

L'*Annex 2* reproduïx tots els esborranys de la Declaració, des del primer on es fa una relació d'intencions, fins al tretzè esborrany, que va ser aprovat per l'Assemblea de la CMDL.

En l'*Annex 3* oferim una relació de documents amb referències, directes o indirectes, als drets lingüístics. De tots ells n'hem fet la traducció al català basada en una de les versions oficials del document en qüestió i configura un corpus ampli i extens en matèria de drets lingüístics. No tots els documents que reproduïm, però, tenen el mateix valor jurídic; fins i tot n'hi ha força que no tenen cap validesa normativa, però els hem reproduït pel seu valor representatiu, en alguns casos simbòlic, en altres com a referents d'altres documents, o simplement pel fet que

obrien la porta a noves interpretacions del dret fonamental. No oblidem que la Declaració se situa, encara, entre aquests darrers documents.

Aquest annex és l'ampliació i la posada al dia del material ofert a la nostra tesi de llicenciatura, i el reproduïm perquè és un suport de referència en l'anàlisi que realitzem i perquè representa una de les tasques realitzades per qui subscriu la tesi abans d'iniciar el procés de redacció de la Declaració. El material recollit va ser ofert a l'equip de redacció i als experts, com a corpus de referència en el procés de redacció. Per tant, creiem plenament justificada la seva reproducció.

I en l'*Annex 4* relacionem les entitats, ONG i centres PEN, així com els experts i la resta d'entitats que configuraren la teranyina teixida arran de l'organització de la *Conferència mundial de drets lingüístics* i que configuraren el primer bloc de signants de la Declaració.

També reproduïm els índex de les aportacions escrites dels experts i de les intervencions que es realitzaren durant les sessions de treball de la Conferència mundial, els dies 7 i 8 de juny de 1996.

0.4. Agraïments

Qualsevol treball, qualsevol, té el seu curs, i tots sabem que l'impuls que fa que una persona s'aventuri en un projecte d'aquest tipus té orígens molt diversos. I també sabem que una persona no es pot enfrontar tota sola davant d'un treball d'aquesta magnitud: necessita un suport molt proper, incondicional, damunt les espatlles del qual recauen, molt directament, les hores i les angoixes esmerçades en la seva realització. Per això és just que enceti el capítol dels agraïments dedicant aquesta tesi als qui han creat i mantingut, amb el seu sacrifici, l'ambient i els espais de treball: la Dolors, en Marçal i el Bernat.

I si la llengua, tal com proclama la Declaració, es transmet de pares a fills, i l'estimació per aquesta s'assaboreix des de ben petit com una passió, com una joia de la qual cal tenir cura, és perquè hi hagut algú que t'ho ha transmès així, sense saber-ho, sense pretensions, amb la saviesa que només podien tenir les mares i els pares que van pertànyer a la generació de la guerra i les seves conseqüències. Vull tenir un record per la mare, la Rosa, que, tot i que ja no hi és, puc copsar la seva presència en cada un dels mots del treball, i que n'és una de les impulsores; i un record per al pare, el Ton, que ha significat per a mi com un roure, un aixopluc de fortalesa i un referent de constància.

He d'agrair, de forma especial, la confiança que m'han fet els doctors Antoni Maria Badia i Margarit i Jaume Vernet i Llobet, directors d'aquest treball, que acceptaren de dedicar una part del seu temps a orientar els treballs relacionats amb aquesta tesi, i que no han dubtat a aportar, quan ha calgut, la seva experiència i la seva opinió.

Igualment, vull fer palès el suport de la Fundació Jaume Bofill, que ha contribuït econòmicament en la realització d'aquest treball a través d'una beca la qual m'ha permès alliberar-me d'algunes hores de la meva tasca docent per poder dedicar-les a la redacció d'aquesta tesi. Totes les entitats tenen el seu rostre, i per a mi, la Fundació Jaume Bofill va tenir un nom propi, en Jordi Porta, per al qual és bona

part d'aquest treball.

Fa força anys l'Aureli Argemí, Secretari General del CIEMEN, m'engrescà a dirigir el programa *Mercator: dret i legislació lingüístics*, un projecte de recerca en dret lingüístic en el marc de la Unió Europea. Va ser la meua introducció de ple, de forma professional, en el món de les llengües i dels seus drets. La llarga experiència de l'Aureli, així com la seva personalitat incansable en la lluita per aconseguir una Europa més justa i diversa on hi tinguin veu i representació tots els pobles i totes les llengües, també han estat uns factors que m'han esperonat, ensenyat i m'han servit de model. De l'Aureli he après a acaronar la utopia com quelcom realitzable, com una part de la pròpia realitat. Al CIEMEN i al seu equip actual els he d'agrair la seva disponibilitat de col·laboració.

La Declaració fou el resultat d'un esforç col·lectiu basat en una mena d'harmonia coral, on hi van intervenir moltes veus i força mans desinteressades. Aquest agraïment és per a totes les persones que van formar part de l'equip de redacció. Pels bons moments que vam passar debatent i per la seva aportació a la confecció de la Declaració, perquè, sense saber-ho, també han estat imprescindibles per a realitzar aquest treball. De manera especial vull agrair la col·laboració dels companys de viatge, aquells que vam creure en el projecte i el vam tirar endavant. En Carles Torner, del Centre català del PEN, amb qui hem compartit moments d'esperança, de lluita, d'angoixa i amb qui hem dibuixat una utopia per la qual encara treballem. Vull agrair els consells punyents de la Carme Junyent; que em va introduir en el món de l'ecologia lingüística i de la defensa de la diversitat lingüística del món, a més de proporcionar-me moltes idees bàsiques, fruit del seu esperit crític i de la seva estima vers les llengües; i la saviesa serena però congruent i militant de l'Isidor Marí; així com la predisposició de la Jackie Hall. Ells, com la resta de l'equip, tenen una bona part de culpa d'aquesta tesi. Hi ha, també, altres persones a qui vull agrair la seva atenció puntual. És el cas de la doctora Maria Pilar Garcia Negro (a banda, una bona amiga), i els doctors Jesús Tusón i Juan Carlos Moreno Cabrera, així com les primeres orientacions del doctor Xavier Lamuela. Agraeixo les llargues xerrades informals amb els doctors Emili Boix i

Albert Bastardas, de les quals n'he tret sempre alguna idea interessant que em ficava al sarró de la memòria. Als membres del *Comitè de seguiment de la Declaració universal de drets lingüístics*, i a tantes persones que, al llarg d'aquests darrers anys han contribuït, de molt diverses maneres, a fer més fàcil la realització de la tesi.

Gràcies, també, a les comunitats lingüístiques menudes i als seus representants a Barcelona, el juny de 1996. Van venir a cercar una plataforma per fer sentir la seva veu, conscients que el silenci és el pitjor dels mals per a un poble. Ara els retorno la seva aportació en forma d'una esperança renovada i els animo a continuar cridant des d'allà on sigui. Valgui aquesta tesi com a senyal d'agraïment. És per a totes elles.

Finalment també vull agrair la col·laboració del centre de documentació del Centre UNESCO de Catalunya, per tot el material que m'ha facilitat i per la seva atenció sempre cordial.

Però no puc acabar aquesta introducció sense esmentar la presència constant i fidel del Turó del Tagamanent, que ha estat observant, a través del finestrall de casa, cada un dels passos que he fet en el període de redacció de la tesi. Ell, com ningú, coneix els moments d'inspiració, de saturació, de frisança, de desesperació i de satisfacció. La seva presència, sempre canviant, ha esperonat força moments en què la pantalla en blanc esdevenia un obstacle massa alt, massa feixuc, una estranya sensació de buit i de basarda. Ell s'ha encarregat d'omplir els silencis i de transmetre'm la serenor necessària per poder afrontar un treball d'aquestes dimensions. I ell, també, es convertia en rostres i caliu de les persones més properes. Un cop més, la llengua no es pot destriar del paisatge (exterior i interior), ni de les persones amb un rostre concret. Gràcies.

Primera part

Els drets lingüístics

1. Introducció als drets lingüístics

És natural que encetem el nostre treball preguntant-nos quin és el camp d'estudi on s'emmarca, a quin camp epistemològic es referiran les nostres conclusions i com enfocarem l'anàlisi del text que ens ocuparà. En aquesta primera part fem una aproximació als conceptes essencials del dret lingüístic, que seran bàsics per entendre el desenvolupament de la resta del treball. Per això se'ns fa necessària la realització d'un breu repàs de les diverses concepcions de la disciplina i endinsar-nos en la descripció teòrica dels conceptes i perspectives que ha d'abordar el Dret Lingüístic. Aquesta part és introductòria i no pretén anar més enllà de la simple descripció dels diversos enfocaments de què ha estat objecte, per precisar l'indret on se situaran les nostres conclusions; anar més enllà seria objecte d'un altre estudi.

1.1. Aproximació al Dret Lingüístic

L'objectiu d'aquesta tesi, que ha quedat descrit en la introducció, ens planteja, en primer lloc, el dubte de saber la disciplina o el marc teòric on cal realitzar les aportacions i des de l'òptica del qual podrem analitzar les dades que ens permetran arribar a les conclusions. Per tant, la primera qüestió que ens fem quan abordem l'estudi dels drets lingüístics, certament, se centra en l'intent d'emmarcar l'àmbit de la recerca i la seva perspectiva. Sembla del tot lògic que aquest no pot ser altre que el Dret Lingüístic. Però no podem avançar en aquesta afirmació tan gratuïtament. Abans hem de saber els seus objectius, el seu marc de recerca i les seves tendències; hem de saber si es tracta d'una disciplina jurídica exclusivament o va més enllà; també hem de demanar-nos si aquesta disciplina només estudia les relacions jurídiques entre llengua i dret; i, finalment, ens podem demanar si el Dret Lingüístic pot aportar dades rellevants a l'estudi del fenomen del contacte de llengües. Una darrera qüestió deriva de la resposta de cada una d'aquestes preguntes: existeix una disciplina que ofereixi la possibilitat de realitzar un estudi des d'aquest àmbit?

Jaume Vernet defineix el dret lingüístic com la "*disciplina jurídica que té com a objecte d'estudi les qüestions jurídiques relacionades amb la llengua i normalment tracta de les qüestions derivades de l'existència d'una multiplicitat de llengües en contacte en un territori determinat*" (Vernet, 1992a: 7)⁴. El doctor Vernet continua el seu estudi postulant que els especialistes en aquesta matèria ho són de dret públic o de dret privat, però en cap cas preveu la possibilitat que experts en lingüística general o sociolingüistes intervinguin en aquesta disciplina. En el mateix treball el professor Vernet no dubta a atorgar la categoria de disciplina al Dret Lingüístic. Disciplina jurídica, és clar.

D'altra banda, el Secretari General de l'Acadèmia Internacional de Dret Lingüístic, Joseph-G. Turi, opina que el Dret Lingüístic és un conjunt de normes jurídiques que tenen com a objecte la regulació de l'estatus i l'ús d'una o més llengües en un context polític determinat comprenent, en un sentit ampli, "*les normes jurídiques relatives à la langue du droit et au droit de la langue*" (Turi, 1986: 465)⁵ i en un sentit estricte, només comprèn el dret de la llengua. Cal preguntar-nos, però, si la descripció en sentit ampli de la disciplina comprèn tot l'objecte d'estudi del Dret Lingüístic. El mateix Turi, el 1995⁶, torna als mateixos postulats que havia formulat el 1986 i proposa com a línia i mètode de recerca el dret lingüístic comparat. Ja ho havia fet anteriorment, però la seva insistència ens permet veure que la via del dret comparat com a possibilitat epistemològica és una via que, en el sector d'investigadors en Dret Lingüístic, és entesa com a plausible. No neguem que aquesta és una via que aporta bones conclusions i propostes de millora, però no deixa de ser un punt d'inflexió que no permet que la ciència s'avanci a la realitat. La pròpia *Acadèmia Internacional de Dret Lingüístic*, formada per més de cinc-cents

⁴ Veg. VERNET, Jaume *Normalització lingüística i accés a la funció pública*. Barcelona: Fundació Jaume Callís, 1992.

⁵ Veg. TURI, Joseph-G., "Quelques considérations sur le droit linguistique", a: *Les Cahiers de Droit*, vol. 27, núm. 2, juny 1986, pàg. 463-476.

⁶ Veg. TURI, Joseph-G., "Typology of language legislation", dins de: SKUTNABB-KANGAS, Tove; PHILIPSON, Robert (ed.) *Linguistic Human Rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, pàg. 111-119.

especialistes d'arreu de món de proveniences ben heterogènies (lingüistes, juristes, sociòlegs, planificadors lingüístics, sociolingüistes, psicòlegs, etc.), demana l'adhesió dels seus membres en tant que s'interessin, científicament o professionalment, pels fenòmens i els problemes relatius al dret i a la llengua, i particularment al dret lingüístic comparat. L'Acadèmia defineix el dret lingüístic comparat com el conjunt de normes jurídiques i lingüístiques relatives al dret de la llengua, a la llengua del dret i al dret a la llengua (que també defineix com a drets lingüístics), en tant que dret fonamental⁷. Podem observar que una entitat internacional com l'Acadèmia també mostra amb vaguetat les premisses de la disciplina Dret Lingüístic i li reserva una plaça dins del dret comparat. Els seus membres no han aprofundit més en aquestes qüestions i han optat per avançar en la recerca de diverses parcel·les d'aquest dret lingüístic comparat: dret i llengua en un entorn multilingüe; dret, llengua i igualtat; dret i llengües d'ensenyament; dret, llengua i autonomia; dret, llengua i ciutats plurilingües; dret i llengua: llengua del poble, llengua de l'estat; dret, llengua i minories lingüístiques; temes que corresponen a les conferències internacionals que han celebrat. Insistim: la manca d'un marc teòric definit i d'uns objectius clars de la disciplina desvirtuen els resultats de la recerca, que depenen en gran mesura de l'enfocament de l'investigador i de la utilització adequada d'un mètode per a cada recerca⁸.

La complexitat d'emmarcar aquesta disciplina no rau en el fet de la seva implantació recent ni en la manca de tradició (tot i que ambdues circumstàncies en

⁷ L'Acadèmia Internacional de Dret Lingüístic (*Académie Internationale de Droit Linguistique / International Academy of Linguistic Law*) és un organisme d'àmbit internacional creat el 1984, amb seu a Montréal (Québec). Actualment té cinc-cents membres, que són científics procedents de diverses disciplines i d'àmbits territorials molt diversos. Ha celebrat set Conferències Internacionals sobre Dret i Llengua: 1988 (Montréal), 1990 (Hong Kong), 1992 (Pretòria), 1994 (Fribourg), 1996 (La Havana), 1999 (Vaasa-Vasa, Finlàndia), 2000 (San Juan de Puerto Rico). La trajectòria de l'Acadèmia avala les seves opinions i marca un camí plausible dins del món de la recerca en Dret Lingüístic. La naturalesa de l'entitat, però, i la manca de coordinació efectiva entre els seus membres fa que els resultats de la recerca i les experiències exposades siguin molt desiguals. És, però, un bon referent.

⁸ Les opinions expressades en aquest darrer paràgraf no són gratuïtes. Ben al contrari provenen d'una acurada lectura de les Actes publicades de les *Conferències Internacionals*. En el benentès que l'objecte del nostre estudi no és l'anàlisi d'aquestes Actes ni l'aprofundiment de les diverses teories sobre el Dret Lingüístic, hem de constatar, però, allò que hem observat i que aporta encara més proves de la manca de definició de la disciplina.

determinen la configuració) sinó en la seva pròpia natura. El Dret Lingüístic, com hem apuntat més amunt, s'ocupa de la relació entre el dret i la llengua. El Dret és un àmbit prou definit i estructurat que no cal repensar de nou, o, si ho fa serà dins de les seves coordenades. La relació que manté amb la llengua ja és tota una altra qüestió si tenim en compte que la llengua, que és l'instrument del dret, aquí esdevé també l'objecte d'estudi i el subjecte de regulació. Els tres vessants: instrument, objecte i subjecte configuren el ventall de possibilitats de relació entre ambdues parcel·les des de l'òptica d'intersecció més simple.

Vist d'aquesta manera, i prenent com a model els eixos proposats per l'Acadèmia, estem en condicions de formular que el Dret Lingüístic és una disciplina que s'ocupa de l'estudi del llenguatge administratiu i/o jurídic (*la llengua del dret*) [a]; de l'estudi del conjunt de normes i preceptes que regulen els usos lingüístics en diversos contextos administratius (*dret de la llengua*) [b]; i del seguiment i anàlisi del respecte als drets lingüístics fonamentals individuals i col·lectius (*dret a la llengua*) [c].

Per acabar d'emmarcar aquesta primera aproximació al Dret Lingüístic, hem de constatar que són molt poques les aportacions teòriques generals que ajuden a definir la disciplina (o bé l'orientació científica, com es vulgui) i això dificulta qualsevol intent d'aproximació teòrica. Només "l'escola quebequesa" (la nominació és nostra) i els diversos congressos internacionals de llengua i dret (promoguts per l'Acadèmia) i les revistes especialitzades⁹ han intentat definir el camp d'estudi del Dret Lingüístic, sempre des del vessant jurídic. Els lingüistes i els sociolingüistes van incorporant en l'estudi de les comunitats lingüístiques en contacte, una nova variant: la situació legal de les llengües en qüestió, però no hem observat que s'aventurin a fer cap pas més vers el coneixement de les interrelacions i de les

⁹ Hem de citar com a una de les revistes capdavanteres en aquest esforç per perfilar els eixos d'una disciplina nova, la *Revista de Llengua i Dret*, editada per l'Escola d'Administració Pública de la Generalitat de Catalunya. Les seccions d'aquesta revista determinen una presa de posició prou clara vers la partició temàtica de la disciplina: el llenguatge administratiu i jurídic; el règim jurídic; i la planificació lingüística. Partició ben propera a les propostes de l'Acadèmia i a la proposta que articulem en aquest treball.

àrees d'influència mútues entre el dret i la llengua en el territori descrit. Lingüistes i sociolingüistes alerten que *"la substitució de les llengües ha deixat de ser una qüestió local, ha esdevingut global. [...] Aquest fet hauria de ser motiu de preocupació pels sociolingüistes, lingüistes, planificadors de la llengua, educadors, polítics i per a la gent corrent"* (Argente, 1995: 56), i aquesta mateixa preocupació, que compartim, hauria de fer avançar el Dret Lingüístic en la seva anàlisi interdisciplinària i en la recerca d'un mètode que aporti resultats prou plausibles que serveixin de guia per la formulació dels drets lingüístics en cada un dels territoris.

El panorama, doncs, queda definit per un bon gruit d'aportacions tècniques que descriuen i analitzen la situació legal de les llengües en diversos contextos administratius, aportacions de la banda del Dret, i per les incursions, en alguns casos marginals, de la situació legal de les llengües en els estudis i anàlisis sociolingüístics.

Totes aquestes constatacions, lluny d'ennegrir el panorama del Dret Lingüístic a casa nostra, confirmen que són cada cop més nombroses les aportacions realitzades i que creix l'interès per conrear l'àrea d'estudi d'aquest camp. A més estan configurant un corpus analític gens menyspreable que pot ser, sens dubte, la punta que cal per apropar les dues possibles orientacions del dret lingüístic: la jurista i la sociolingüística.

1.1.1. La llengua del Dret . El dret de la llengua. El dret a les llengües

Tornem, però, a la nostra descripció teòrica aproximada de la disciplina. Dèiem que podem enfocar-la des de tres vessants, i que són aquests tres vessants els eixos del Dret Lingüístic.

a/ La llengua del Dret

El primer vessant d'estudi és l'anàlisi del corpus lingüístic del llenguatge jurídic. La *Revista de Llengua i Dret*, en la seva presentació, desdobla aquest vessant en dos punts de vista:

"a/ l'estructament lingüístic o estructural (temes de vocabulari, de fraseologia, etc.);

*b/ el d'història de la llengua (edició de textos administratius i jurídics, estudi de les diverses fases de la història del vocabulari administratiu, etc.)"*¹⁰.

Sigui com sigui, aquest camp ha estat conreat pels lingüistes que s'han interessat per l'estudi del llenguatge administratiu com una parcel·la més dels llenguatges d'especialitat i pels qui han analitzat la gramàtica històrica i han hagut de recórrer a textos antics, molts dels quals són textos jurídics. Així, en l'àmbit de la llengua catalana, ja són molt nombroses les aportacions que descriuen l'estat actual del llenguatge jurídic català i, també, en una altra línia proposen un corpus comú a tot el seu àmbit lingüístic¹¹.

D'altra banda, hem de constatar, també, la mancança d'una recerca sociolingüística diacrònica dels documents escrits. Les recerques dels documents jurídics han estat realitzades, com hem dit, des de la lingüística (gramàtica històrica), i han estat buides de continguts i descripcions sociolingüístics que facilitarien, del cert, la comprensió global de la comunitat de parlants de la llengua

¹⁰ Veg. *Revista de Llengua i Dret*, 1, 1983: V.

¹¹ Hem de destacar l'esforç de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya per redreçar tant l'extensió d'ús del català en l'àmbit jurídic com la fixació d'un corpus de llenguatge especialitzat i de formularis jurídic-administratius autòctons que permeten la normalització de la llengua en aquest camp. Cal citar, també, la tasca de la *Revista de Llengua i Dret* com a difusora d'aquests àmbits i com a centre de les recerques més recents, així com les aportacions terminològiques del TERMCAT a aquest llenguatge d'especialitat.

en el moment històric determinat i ens permetria d'entendre certs fenòmens com els processos de substitució lingüística o bé les influències d'altres llengües damunt el català, etc. Precisament el caràcter escrit del llenguatge administratiu el fa privilegiat per esdevenir un objecte d'estudi també en aquest sentit. Vet ací, però, el primer avís de la manca d'interdisciplinarietat de la majoria d'orientacions del Dret Lingüístic. Un estudi com el que proposem necessita les aportacions del Dret (és clar), de la Història, de la Lingüística, de la Sociolingüística, i altres disciplines afins.

Aquest vessant, l'estudi del llenguatge jurícoadministratiu el deixem de banda en el nostre treball bo i entenent que és una orientació molt fronterera i més propera a l'estudi dels llenguatges d'especialitat que no pas al Dret Lingüístic en sentit estricte¹². D'altra banda, l'estudi d'aquest llenguatge és un fet molt particular, poc universalitzable, propi de cada llengua i això fa que les conclusions d'aquestes aportacions ens interessin de manera molt relativa en tant que poc productives per al resultat final del nostre treball.

b/ El dret de la llengua

Si avancem en la descripció de la complexitat de l'objecte d'estudi del Dret Lingüístic arribem al punt central de les aportacions que s'han fet fins ara: el vessant que concep les relacions del dret i la llengua com les de mètode i objecte.

En aquesta orientació el mètode d'estudi prové del Dret que analitza les disposicions, normes i preceptes que regulen els usos lingüístics. El Dret Lingüístic ha estudiat, com dèiem més amunt, com s'han regulat els usos lingüístics en diversos contextos jurídics, els conceptes jurídics que conté aquesta regulació i com s'apliquen els drets fonamentals individuals i col·lectius en les disposicions lingüístiques. En alguns casos, els autors han obert camins crítics vers la legislació vigent bo i postulant-ne les mancances i el perill de no afavorir la igualtat entre les

¹² En termes de Joseph G. Turi, que expressa en el seu article "Quelques considérations sur le droit linguistique", *Le cahier du droit*, volum 27, núm. 2, de juny de 1986, pàg. 465.

llengües¹³.

En el benentès que aquestes pàgines no són un recull exhaustiu de totes les aportacions i de tots els estudis publicats en l'àmbit de la llengua catalana sobre Dret Lingüístic i en el benentès que aquest treball no vol fer una exposició erudita de la història del Dret Lingüístic (que ens sembla una iniciativa prou plausible, d'altra banda), no hem volgut citar cap autor ni estudiós, tot i que podem parlar de grans individualitats i de significatius precursors en la matèria. Ens remetem a la bibliografia que adjuntem per tal d'estalviar-nos els oblits maldestres.

El Dret Lingüístic entès com el Dret de la llengua ha tingut, doncs, un gran ressò als Països Catalans. D'una banda, la promulgació i ratificació de la Constitució Espanyola el desembre de 1978 enceta el dificultós camí de les Comunitats Autònomes amb llengua diferent al castellà que proclamen com a pròpia la llengua de la seva comunitat i es disposen a iniciar els camins de la doble oficialitat lingüística. Els Estatuts d'Autonomia i les diverses Lleis de Normalització Lingüística marcaran el camí de les altres disposicions sectorials que regulen l'ús d'aquestes llengües en àmbits distints com l'ensenyament, l'administració pública, els mitjans de comunicació, etc. Les lleis marc en matèria lingüística a l'Estat Espanyol es dicten en el període comprès entre el desembre de 1979 (Estatuts d'Autonomia de Catalunya i Euskadi) i l'abril de 1986 (Llei de Normalització Lingüística a les Illes Balears, la més tardana de totes). La Llei 7/1983 de Normalització lingüística de Catalunya fou substituïda per la Llei 1/1998, de 7 de gener, de política lingüística.

En aquest període, i a partir de l'any 1985, cal emmarcar les grans aportacions d'estudis crítics i analítics sobre la situació jurídica de les llengües a l'Estat

¹³ Aquesta orientació és la que ha obtingut un major nombre d'aportacions als Països Catalans. Així, podem citar els *Treballs de l'Àrea 5 del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana* (1986) i les Actes dels Simposis sobre Dret Lingüístic (anomenades al començament de Llengua i Administració) coordinats per l'*Escola d'Administració Pública de Catalunya*, o la gran majoria dels articles de la *Revista de Llengua i Dret*, sense menystenir altres aportacions monogràfiques sobre algun aspecte en concret del marc legal i jurídic de la llengua catalana i també d'articles publicats a revistes jurídiques no especialitzades en la temàtica de la llengua com la *Revista Vasca de Administración Pública*, *Revista Española de Derecho Constitucional*, *Revista Catalana de Dret Públic*, *Revista Jurídica de Catalunya*, etc. que poc a poc han anat obrint els seus fulls a les

Espanyol, realitzats sobretot per juristes dels Països Catalans, bascos i gallecs (encara que aquests darrers en menys nombre).

Les característiques de les aportacions realitzades des d'aquest àmbit les podem resumir en:

- . es tracta d'anàlisis fetes a partir de conceptes del Dret i per juristes, fonamentalment;
- . les anàlisis solen ser analíticodescriptives de parcel·les concretes o d'àmbits determinats de l'estatus lingüístic amb alguns punts de crítica a les formes legislades;
- . les aportacions solen ser tècniques. Els juristes que investiguen en aquest camp no pretenen crear una nova disciplina del Dret. Aquesta actitud beneficiarà el Dret Lingüístic en tant que només així gaudirà del reconeixement necessari dintre de les parcel·les d'estudi del Dret per tal d'assolir l'estatus que li correspon en el món jurídic;
- . els trets anteriors ens aboquen a constatar que els estudis que estem descrivint són unilaterals en el sentit que es realitzen des d'una sola orientació. La manca de dades sociolingüístiques en les aportacions de dret lingüístic ens alerta de la manca d'interdisciplinarietat i, per tant, de la parcialitat de les conclusions finals que hom pugui extreure de la lectura d'aquestes anàlisis. Malauradament, la mancança que hem constatat la podem ampliar a la manca de coneixement teòric mutu: un jurista desconeix en gran mesura els fenòmens estudiats per la sociolingüística i a l'inrevés, un sociolingüista ha de fer un esforç massa gran per poder entendre els efectes jurídics de qualsevol tipus de regulació legal sobre les llengües, la seva lectura en el marc legal on s'enquadra, etc.¹⁴.

aportacions del Dret Lingüístic.

¹⁴ Il·lustrem aquestes afirmacions amb dos exemples que se'ns mostren com a paradigmàtics d'allò que volem afirmar. Es tracta de dos llibres que pertanyen a estudis d'àmbits del dret diferents. Cada un d'ells aplica de manera sistemàtica i impecable la metodologia d'anàlisi del dret aplicada al dret lingüístic. Són els estudis de Jaume Vernet (1992a) sobre la normalització lingüística i l'accés a la funció pública, i el d'Antoni Milian Massana (1992) sobre drets lingüístics en l'àmbit de l'educació. Ambdós llibres parteixen de l'anàlisi de les dades que ofereix el corpus lingüístic i apliquen la metodologia del dret comparat. Científicament no hi ha res a dir. Les seves conclusions també són plausibles dins del seu àmbit. Obliden, però, des del nostre punt de vista, la visió polivalent que cal

Aquest darrer tret ens comença a orientar sobre el punt clau del Dret Lingüístic en l'actualitat. En la nostra opinió els estudis descriptius de les situacions legals no tenen cap validesa si no fan aportacions pràctiques que incideixin sobre la realitat legislada. Podem fer un gran estudi, posem un exemple, sobre les possibilitats que ofereix la Constitució Espanyola de 1978 a la via de la doble oficialitat de les llengües en un territori determinat, però si aquesta anàlisi no la completem amb dades que emmarquin el context on s'ha d'implantar aquesta oficialitat, que expliquin la realitat dels parlants, l'ús de la llengua dels quals ha quedat legislat d'una determinada manera, o amb dades que ens indiquin el refús o l'acceptació d'una determinada forma de legislar, i tants altres punts de mira, les aportacions del Dret Lingüístic esdevindran àrides: no orientaran gens els diversos professionals del món de la planificació i la dinamització lingüístiques que són els que han de dissenyar i executar els processos vers la normalitat d'ús de les llengües que han estat legislades, bo i tenint present l'estat real de cada una d'elles.

La perspectiva del Dret Lingüístic com a dret de la llengua és prou aplicada com per fer reflexionar el col·lectiu de persones que han emprès aquesta via d'anàlisi en els darrers anys, per tal de cercar les sortides pràctiques necessàries i donar a la disciplina el punt determinat d'aplicació que cal per tal de començar a descriure el fenomen de la regulació legal de les llengües des d'una perspectiva més àmplia. Entenem que cal aprofitar les noves generacions de juristes i sociolingüistes que comencen a proposar en els seus treballs, de manera implícita, noves vies de recerca més àmplia¹⁵.

c/ El dret a la llengua

El tercer vessant d'estudi: la llengua com a subjecte del dret, o sigui el dret a la llengua ha estat abordat des de diverses orientacions. Des del nostre punt de vista,

aplicar al món de la llengua, i, si bé entenem que l'objectiu d'aquests treballs, així com tants d'altres, és prou clar i es limita a l'anàlisi jurídica, també entenem que cal obrir aquest vessant i començar a explorar quines aportacions conjuntes poden realitzar d'una banda el dret i d'altra la sociolingüística.

¹⁵ Emili Boix i Francesc Xavier Vila, en el seu llibre *Sociolingüística de la llengua catalana* (1998) inclouen alguns capítols destinats a l'anàlisi de la situació jurídica dels territoris de parla catalana. Aquesta línia és seguida ja per força sociolingüistes (Mollà, Lafont, Marí, i un llarg etcètera), que també intenten relacionar l'estatus legal de la llengua amb la seva situació d'ús.

els vessants b/ i c/ són complementaris tot i que no sempre gaudeixen del mateix tracte en les aportacions científiques del Dret Lingüístic, i fins i tot l'anàlisi del dret a la llengua en el sentit de reflexió sobre l'aplicació dels drets fonamentals individuals i col·lectius, no sempre ha gaudit de la mateixa acceptació entre els juristes.

Anem per passos. A l'hora d'emmarcar aquest vessant d'estudi hem de fer referència a l'origen mateix de la regulació lingüística d'algunes llengües quan, en un moment determinat de la seva història, un col·lectiu pertanyent a la comunitat lingüística s'ha alçat reivindicant els drets que atorga a les llengües el context jurídic internacional. Les reivindicacions es convertiren poc a poc, en propostes concretes, molt sovint en reflexions ben documentades sobre els drets lingüístics de tota persona i col·lectiu. Així, els juristes van anar incorporant en les seves anàlisis aquest vessant centrat en l'estudi del respecte de les disposicions de dret internacional fonamental en el dret de la llengua del territori o administració en qüestió.

La llengua en aquest punt prenia forma de subjecte més que no pas d'objecte i esdevenia l'eix de l'estudi. Dret i drets havien de ser un matrimoni perfecte per tal de poder definir, encara amb més precisió, les mancances o els encerts d'un sistema, la pertinença o no d'unes disposicions legals.

Si fins aquí el camp epistemològic presentava encara poques complicacions teòriques (i de retruc terminològiques i metodològiques), car, o bé preniem mètodes del dret i dades de la sociolingüística, o bé oferíem diversitat d'opcions entre una disciplina i l'altra, ara el camp se'ns obre orfe de mètode, mancat encara de cos teòric.

Els estudis més pròxims al vessant b/ se situen en una zona fronterera entre l'anàlisi científica enfocada, tal com hem descrit en el punt anterior, i la militància científica en les conclusions i en els mètodes. Així, força estudis dedicats a esbrinar com s'apliquen els drets fonamentals en un marc legislatiu fan un repàs dels principis jurídics fonamentals que hom ha de respectar segons els diversos acords

internacionals: el dret a la igualtat, el dret a la diferència, etc., originant debats interessants molt propers a la filosofia del dret.

En aquesta forma d'enfocar les anàlisis és on, darrerament, s'està produint d'una manera més clara l'acostament entre sociolingüística i Dret Lingüístic. I no és casualitat ja que es tracta del vessant més aplicat del Dret Lingüístic, el que intenta descriure per transformar i per tant, necessita saber altres dades, necessita conèixer l'amplitud del fenomen lingüístic. No és estrany, doncs, veure com les aportacions en aquest sentit comencen a parlar de drets fonamentals, de llengües en contacte, de diglòssia i substitució lingüística,... i comencen a aplicar les conclusions dels seus estudis a un nivell més pràctic.

El segon tipus d'estudi que podem emmarcar en aquesta orientació és aquell que està encaminat a difondre els drets lingüístics dels parlants de les llengües, a nivell general o bé territorial. Solen ser estudis panoràmics i erudits, més recopilatoris que no pas analítics, i evidentment, gens interdisciplinars. Però tenen un gran valor en tant que faciliten gran manera la tasca de recerca de certes disposicions legals o lleis i també ofereixen una visió lineal dels drets lingüístics en cada situació administrativa o en cada parcel·la susceptible de ser regulada: etiquetatge, mitjans de comunicació, ensenyament, administració pública, etc. Recopilacions ben fetes i sistemàtiques, metodològicament implacables, no cal dir-ho, són del tot necessàries¹⁶.

No volem acabar aquest punt sense matisar algunes expressions que hem anat oferint en forma d'impressions poc precisades en aquesta exposició. Aquest és el cas del mot militància, tan maltractat d'una banda, i eludit molt més sovint, d'altra. Quan diem militància ens referim a aquelles opinions que són fruit del compromís

¹⁶ No podem deixar de citar un altre cop, dins d'aquests grup d'aportacions, la realitzada pel professor Antoni Milian i Massana (*Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació. Un estudi comparat: Itàlia, Bèlgica, Suïssa, el Canadà i Espanya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1992), que explora els drets lingüístics i el dret fonamental a l'educació bo i determinant, primer, el contingut lingüístic essencial del dret fonamental. Aquest llibre, en aparença un estudi de dret comparat, delimita i defineix el contingut lingüístic essencial del dret fonamental i, després en compara diverses aplicacions. Aquest mètode permet l'autor d'arribar a conclusions més generals, que no vagues, i universalitzables.

del científic amb una realitat concreta, que ell ha observat com a imperfecta i que gosa denunciar encara que sigui posant en entredit les opinions dels seus propis col·legues. La militància entesa així no deixa d'oferir una visió parcial d'allò que, potser, configura el fenomen, però la nostra opció quan en parlem serà la que hem descrit¹⁷.

¹⁷ D'altra banda, els estudis realitzats des de la militància han estat els precursors de força treballs actuals. Segurament, si mai no hi hagués hagut científics (i col·lectius) militants (per tant compromesos), ara no parlaríem de drets lingüístics, i, molt probablement, tampoc de Dret Lingüístic. Una altra qüestió ben diferent és el que s'ha anomenat despectivament *estudis militants* relacionats amb la mediocritat científica. Deixeu-nos dir, en redempció de la militància, que de mediocritat n'hi ha pertot i que, si bé és cert que s'ha escrit molt sense qualitat en nom dels ideals, també és cert que aquestes aportacions poc reeixides i sovint partidistes han esdevingut un punt de partida per poder construir un panorama més ajustat del respecte dels drets fonamentals.

1.1.2. Dret Lingüístic i drets lingüístics

Parlar de la connexió entre la disciplina i els drets vol dir, abans de res, fer una aproximació als principis jurídics essencials del dret lingüístic, potser fer un passeig pel que podríem anomenar la "filosofia del dret lingüístic". A la segona part d'aquest treball parlarem bastament dels principis fonamentals dels drets lingüístics, i per això optem per començar emmarcant quina és la filosofia del Dret Lingüístic, la qual cosa vol dir, està clar, parlar dels principis generals que el regeixen. Si fem un esforç d'abstracció ens adonarem que existeix un pas anterior als principis generals, un estadi que no podem qualificar sinó que de filosòfic per la seva naturalesa teòrica i per la seva llunyania aparent del Dret Lingüístic. Ve a ser com l'eix programàtic d'opcions possibles del legislador i dels estudiosos de la legislació en el seu enfocament de la realitat. És essencial de parlar-ne perquè només així podrem entendre la importància que té el marc legal en l'assoliment dels processos de normalització¹⁸.

Una primera opció per intentar descriure la filosofia de les legislacions lingüístiques és el recurs de la classificació d'aquestes. En aquest sentit Joseph-G. Turi (1990 i 1995)¹⁹ recorre a una classificació de les legislacions en matèria lingüística per tal de descriure allò que, segons ell, hi ha darrera de les voluntats que han de regular l'ús de les llengües. El seu coneixement ens pot orientar en aquesta qüestió.

El secretari general de l'Acadèmia Internacional de Dret Lingüístic, veu, en primer lloc, que l'objectiu principal de tota legislació lingüística és regular els problemes que deriven de contactes, conflictes i desigualtats lingüístiques, planificant i normalitzant jurídicament l'estatut i la utilització de les llengües, sempre tenint present que cal protegir-ne i promoure'n alguna d'aquestes, les més desfavorides

¹⁸ Bruno de Witte afirma, en aquesta línia, que el dret lingüístic i el dret públic gaudeixen d'uns lligams que necessàriament s'han de veure reflectits en el dret fonamental, ja que molts d'aquests drets són posseïdors d'un contingut lingüístic implícit (veg. DE WITTE, Bruno "Le principe d'égalité et la pluralité linguistique", dins de: GORDAN, Hénri (ed.) *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme*. Paris: Éditions Kimé, pàg. 55-62, 1992).

¹⁹ Apuntem ambdós articles sense fer-ne cap distinció perquè no hi ha diferències substancials en el contingut i en les conclusions, i, per tant la radiografia que en fem val per tots dos.

o en situació de minorització. Turi ens ha ofert dos verbs molt corrents i usats en Dret Lingüístic: *protégir* i *promouvoir*. Hi tornarem.

Joseph-G. Turi classifica les legislacions segons el seu camp d'aplicació en dos tipus: aquelles que tracten de l'ús oficial de les llengües i aquelles que tracten de l'ús no oficial; i també segons les seves funcions. En aquest sentit podem parlar de quatre categories de legislacions: legislacions lingüístiques oficials, legislacions lingüístiques normalitzadores, legislacions lingüístiques estandarditzadores i legislacions lingüístiques liberals.

Les primeres, les oficials, tenen l'objectiu d'oficialitzar una o més llengües, aplicant diversos principis jurídics, segons el cas. El segon grup o categoria té com a funció normalitzar la llengua no habitual en dominis com el treball, negocis, comerç, ensenyament, comunicacions i cultura. La tercera categoria, la més dubtosa i la més fosca, inclou les legislacions encaminades a fer respectar i a fixar les normes gramaticals d'una determinada llengua. Finalment, les liberals s'ocupen de consagrar el reconeixement dels drets lingüístics.

Aquesta exposició de Turi²⁰ deixa força dubtes sobre l'entrellat del Dret Lingüístic bo i atribuït a la legislació dominis que no ho són explícitament com el fet de normativitzar una llengua i, fins i tot, podríem discutir si el dret ha de vetllar pel respecte i la consolidació de la norma. Aquest aspecte a banda, Turi ens ha obert la porta d'una concepció abstracta (si volem, teòrica) del Dret Lingüístic que no havíem previst. En efecte, una primera valoració de les aportacions de Turi ens permet postular que darrera de cada programa legislatiu hi ha una ideologia política, moral o religiosa, i que depèn de qui faci valer el seu poder aplicarà una o altra categoria de legislació lingüística. El poder polític, per tant, és qui legisla i les opcions que pren depenen de multiplicitat de factors: des de la seva opció política fins a les pressions que poden rebre d'organismes internacionals o bé de minories influents. El raonament i la visió de Turi, doncs, no deixa de ser fruit d'una mena de

²⁰ Veg. TURI, J. 1990 "Le droit linguistique et les droits linguistiques", a: *Les Cahiers de Droit*, vol. 31, núm. 2, juny 1990, pàg. 643-647.

creença estesa en certs sectors del món polític i científic que les legislacions lingüístiques han d'intervenir en tots (o gairebé tots) els aspectes que relacionen la llengua amb la societat. En el fons aquesta mentalitat d'intervenció del dret damunt la realitat té dues lectures:

. una de positiva: les disposicions legals poden obligar i constrènyer els parlants a utilitzar una determinada llengua, i per tant poden facilitar els processos de normalització; a més, si postulem que la llengua és present en totes les funcions de la vida quotidiana i institucional, les disposicions que en regulen l'ús han d'abraçar tot el domini "funcional" d'aquest mitjà;

. i una de negativa: quan un poder intervé sobre una realitat mai no ho fa de manera gratuïta. Les contrapartides que cerca solen ser molt poc pertinents pel redreçament de les llengües. A més, l'expansió del poder a àmbits estrictament científics com el normatiu sol provocar un divorci gens productiu entre ciència i política que desemboca irremissiblement en conseqüències molt poc afavoridores per la llengua en qüestió²¹.

El professor Àngel Lázaro Riol en la seva excel·lent tesi sobre *La protecció constitucional de les minories*²², analitza com el model democràtic no ha servit per limitar l'exercici del poder i com aquest, molt sovint, ha introduït noves limitacions als drets de les minories. L'autor, però, és optimista car creu que *"el poder constitucional ha millorat la tècnica jurídica per facilitar la formació de majories estables des del consens i la integració, sense excloure cap individu ni grup social. Així, els processos polítics democràtics es desenvolupen segons un model de*

²¹ En aquest sentit cal llegir els capítols VI i VII del llibre de Maria Pilar García Negro (*O Galego e as leis*. Vilaboa: Edicions do Cumio, 1991), on l'autora fa un repàs de la història social del gallec per demostrar que els termes democràcia i normalització lingüística no sempre esdevenen compatibles sinó que sovint són antagònics, i que les polítiques lingüístiques poden esdevenir assimilistes i no respectuoses amb la diversitat (capítol VI); i en el següent capítol fa una anàlisi exhaustiva dels antecedents de la legislació lingüística gallega, des del segle XVIII fins el 1975, que demostren, un cop més, que la voluntat política preval damunt dels processos de recuperació i consolidació de les llengües no oficials.

²² Treball no publicat, disponible a la Fundació Jaume Bofill.

constitució oberta i pluralista en el qual les minories tenen garantit un espai d'existència i participació en forma de drets, sense l'obligació de formular adhesions ideològiques globals, a canvi de respectar les regles bàsiques de convivència." (Lázaro Riol, 2000). I hem d'estar d'acord amb els postulats del professor Lázaro en un pla teòric. Segurament el camí que apunta és el que hauria de ser, però tots sabem les dificultats de delimitar els drets lingüístics (o de les minories) com un bé jurídic i també sabem que, un cop reconeguts, aprovats i ratificats, són vulnerats o restringits a través del desplegament de la norma jurídica general²³. El camí de la classificació de les legislacions lingüístiques proposat per Turi no ens sembla l'adient per predir la filosofia que hi ha darrera el Dret Lingüístic. N'encetem un de nou.

El CIRAL (*Centre international de recherche en aménagement linguistique*) de la Universitat Laval, al Québec, proposa una lectura de la relació entre la disciplina (Dret Lingüístic) i els drets lingüístics que intenti precisar molt bé el camp d'acció de cada una d'elles bo i partint dels supòsits de la sociolingüística. El CIRAL manté la distinció entre els termes política i legislació lingüístiques. El primer el defineix com una declaració d'intencions que poden concretar-se en un conjunt de mesures administratives, i la legislació és la norma jurídica (lleis, reglaments, decrets) que regulen l'ús de la llengua o de les llengües en un determinat territori. Puntualitza el CIRAL que la legislació també es pot concretar en una sola llei que determini exhaustivament tots els drets i els deures lingüístics dels habitants d'una zona²⁴.

El CIRAL ens aporta una nova dimensió del Dret Lingüístic quan postula que només en podem parlar com una opció que creu que les situacions i els

²³ Bruno de Witte (op. cit.) proposa com a possible instrument per a evitar l'ús il·legítim dels drets fonamentals en molts estats del món, el recurs al dret comparat, perquè, segons l'autor citat, pot permetre de realitzar una imatge força més realista de tots els continguts lingüístics dels drets fonamentals. D'aquesta manera es pot evitar un ús ideològic del dret fonamental.

²⁴ Hom pot consultar les propostes formulades pel CIRAL a l'adreça d'internet <http://www.ciral.ulaval.ca>. El web presenta, de manera molt clara les opcions que ha pres el Centre en les diverses parcel·les d'intersecció entre el Dret i la Lingüística.

comportaments lingüístics poden ser *orientats*²⁵ pel dret. Per tant oposa clarament Dret Lingüístic i drets lingüístics que són el conjunt de prescripcions jurídiques que tenen l'objectiu de regular l'ús de les llengües i ho fan en tots els nivells jurídics: constitucionals, legislatius i administratius. A mesura que avancem en la concepció que el Centre de Recerca té sobre els temes que ens ocupen, veiem que es confirma el nostre punt de partida d'aquesta aproximació al Dret Lingüístic: és un camp encara poc definit teòricament. Ben cert, el CIRAL encapçala la línia d'un Dret Lingüístic que té com a objectiu principal fixar les regles que determinen la tria de les llengües en certs dominis de la vida social i que regulin les circumstàncies que poden garantir l'ús de la llengua, sobretot la protecció a la qual poden accedir les minories lingüístiques. Aquest corpus jurídic ha de complir dues funcions bàsiques: regular i també preveure les sancions pels incompliments de la llei en qüestió.

Els membres de CIRAL reconeixen que es tracta d'un camp d'aplicació general no gaire ben delimitat, i això provoca que hi hagi alguns problemes damunt la taula que CIRAL formula en format de quatre qüestions directes: a partir de quin moment han d'intervenir els mitjans jurídics per reequilibrar els grups lingüístics que conviuen en un territori?; és legítim legislar per preservar els drets d'una majoria?; com pot una llei reconèixer a la vegada els drets lingüístics individuals i col·lectius?; quins són els límits dels dominis d'intervenció possibles (els públics, els privats)? I és que, com a centre de recerca, CIRAL ha optat pel Dret Lingüístic com un domini, però no ha definit clarament la seva adscripció ni el seu abast, ben al contrari, s'ha limitat a postular la seva complexitat i a formular qüestions que van ser un bon punt de partida en la redacció de la *Declaració Universal de Drets Lingüístics*. Qüestions com quin ha de ser el subjecte de dret en una legislació lingüística: l'individu o la comunitat; o bé com es pot conciliar la llibertat individual amb els deures adquirits per la persona davant la llei vigent al territori on viu (més si aquesta llei regula l'ús de les llengües, i, per tant, en restringeix o amplia el seu camp d'ús, més enllà de l'àmbit individual). La resposta a aquestes i altres preguntes s'han d'emmarcar dins

²⁵ L'expressió és del CIRAL.

dels dos grans principis jurídics que regeixen la majoria de legislacions lingüístiques del món: el principi de territorialitat i el de personalitat²⁶, principis que s'han presentat molt sovint com a antagònics i que, ja ho veurem en apartats posteriors, configuren alhora una tria en clau d'opció política²⁷ i una altra en clau d'opció jurídica, fonamentada en l'equilibri entre els drets individuals i els drets col·lectius²⁸.

Hom ha de veure l'orientació del CIRAL en la interrelació entre Dret i drets. Aquesta doble mirada esdevé alhora l'objecte d'estudi i el corpus en què es basa la disciplina²⁹ des del seu punt de vista. Els queda pendent, entenem, la reflexió sobre la necessitat d'una disciplina i la definició dels seus camps de recerca i d'intervenció. Ha caminat per la drecera més pragmàtica de l'estudi del "*déjà fait*" i l'anàlisi comparada d'allò que ja està escrit, així com dels efectes que ha aconseguit. No neguem que sigui un bon camí. Fins i tot creiem que es tracta d'un bon camp de recerca (tal com demostren els estudis realitzats a recer del CIRAL), més quan al centre hi conviuen estudis realitzats des de diverses disciplines, ara però, la nostra apreciació és que no ha fet l'esforç de definir el seu camp d'estudi, qüestió prèvia a qualsevol intent d'arribar a conclusions plausibles en el món científic.

"La consideració dels drets lingüístics com a drets autònoms no ha estat plasmada en cap tractat internacional sobre drets humans. Les úniques referències a la llengua es vinculen al principi de no discriminació o a altres drets fonamentals. En canvi, els ordenaments jurídics interns contenen referències als drets lingüístics, als quals atorguen, en alguns casos, el rang de dret fonamental." (Corretja: 1995, 28).

²⁶ Veg. les precisions que fa Antoni Milián Massana en el seu article "Los derechos lingüísticos como derechos fundamentales", a: *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 30, maig-agost 1991, pàg. 69-103, 1991; i Mercè Corretja en la seva tesi doctoral (*L'acció europea per a la protecció dels drets lingüístics*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Escola d'Administració Pública de Catalunya, 1995) sobre aquests dos principis, en l'apartat B) del primer capítol (pàg. 54-57).

²⁷ Els règims polítics restrictius, per exemple, es refugien en el principi de la personalitat per justificar la tria dels drets individuals en el territori estatal.

²⁸ Veg. l'article de Jaume Vernet "Principios constitucionales y derechos en un estado plurilingüe", dins de: DE LUCAS, Javier (dir.), *Derechos de las minorías en una sociedad multicultural*. Madrid: Consejo General del Poder Judicial, 2000.

²⁹ Optem per aquest terme malgrat que no l'hem pogut llegir en cap document del CIRAL referit al Dret Lingüístic.

Certament els drets lingüístics no han estat mai formulats directament com a drets fonamentals i han estat vinculats gairebé sempre al principi de no discriminació proclamat a l'article 2 de la *Declaració universal de drets humans*³⁰, però tal com apunta el CIRAL, els drets lingüístics es basen en alguns principis de dret³¹ que ja han estat reconeguts dins d'algunes Declaracions i Convencions de dret internacional.

Vistos com a drets fonamentals, els drets lingüístics s'han de basar en uns principis inalienables si volen garantir una aplicació justa. Per això, i des de la filosofia del dret, podem postular una primera aproximació dels eixos bàsics que haurien de regir qualsevol declaració de drets lingüístics. Aquests eixos bàsics es concreten en:

- . el *principi d'igualtat*, que consisteix en corregir les desigualtats de fet amb intervencions d'efectes igualadors i compensatoris;

- . el *principi de territorialitat*, entès el territori "no solament com a àrea geogràfica on viu la comunitat, sinó també com un espai social i funcional imprescindible per al ple desenvolupament de la llengua" (Article 1. 2 de la DUDL)³²;

- . el *principi de la convivència lingüística*, que es basa en l'articulació dels drets a partir d'una gradació, prenent com a base els drets de les comunitats lingüístiques assentades històricament en un territori, continuant pels grups lingüístics amb diferents graus d'historicitat i de les persones que viuen fora de la seva comunitat d'origen;

³⁰ Article 2 de la DUDH: "Tothom té tots els drets i totes les llibertats que aquesta Declaració proclama sense cap distinció de raça, color, sexe, llengua, religió, opinió política o altra, origen nacional o social, posició econòmica, naixement o qualsevol altra condició".

³¹ Aquests principis es tracten a la segona part d'aquesta tesi.

³² Veg. Annex 1.

. el *principi de solidaritat*, que es basa en el repartiment equitatiu de recursos econòmics a les comunitats lingüístiques per assegurar el ple desenvolupament de llurs llengües en tots els àmbits.

Cal, però, anar una mica més lluny en la configuració dels principis bàsics del que han de regir els drets lingüístics i que configuraran el camp cognitiu on s'ha de centrar la recerca d'una hipotètica disciplina anomenada Dret Lingüístic. Si tenim en compte que la llengua "*és l'expressió d'una identitat col·lectiva*" (Article 7 de la DUDL)³³ i entesa així també esdevé un instrument de cohesió social, no hauria de ser cap novetat postular que quan la comunitat lingüística no gaudeix de les condicions polítiques i jurídiques que assegurin el ple desenvolupament de la seva llengua, aquesta no té cap garantia d'assegurar la transmissió i la projecció futures. Aleshores és quan cal regular l'ús de les llengües en un territori i és aleshores quan haurien de confluïr els resultats de la recerca (feta des del vessant més ampli del Dret Lingüístic) i el desplegament d'una norma ajustada a cada situació, basada en els quatre principis citats anteriorment. Per això mateix, i vist que els estats democràtics solen ser respectuosos amb les diferències internes, almenys des dels seus principis programàtics reflectits en les respectives constitucions, cal formular un nou principi que s'ha d'afegir als citats anteriorment com un principi essencial, inherent a qualsevol normativa que promogui l'ús de les llengües no oficials o dites minoritàries en un territori determinat: es tracta del principi de discriminació positiva³⁴.

Aquesta concepció del Dret Lingüístic, però, encara necessita un darrer requisit. En el marc de l'administració que ha de legislar hom ha de considerar el *dret de* i a la llengua com un dret fonamental.

³³ Veg. Annex 1.

³⁴ Aquest principi ha estat desenvolupat per diversos autors, sobretot de l'àmbit jurídic català, que hi han vist la fórmula apropiada per a desenvolupar una normativa favorable a la llengua pròpia del territori quan aquesta comparteix oficialitat amb la llengua estatal. Aquesta normativa hauria de discriminar positivament la llengua dita minoritària per afavorir-ne l'ús, sense trencar l'estat de dret establert per la normativa estatal. Veg. els articles de Joan Ramon Solé citats a la bibliografia, o bé l'article de Bruno de Witte, de Josep Maria Puig Salellas i d'Antoni Milian.

En aquest punt, però, també hi ha parts fosques. En general es consideren com a drets fonamentals el dret a l'educació, el dret a la llibertat d'expressió, el dret d'opinió, el dret a la salut, etc. Si el dret lingüístic és concebut com a fonamental i s'aplica en el marc de l'individu i no pas en el marc de la concepció compensatòria de la igualtat que hem definit més amunt, el mateix dret esdevé una trampa per justificar actituds discriminatòries vers les llengües diferents a les de l'estat. Si, com hem expressat més amunt, la llengua és una realitat social, i existeix en tant que eina de comunicació col·lectiva, no seria ajustat a dret aplicar la concepció individual del dret lingüístic per damunt de la col·lectiva perquè significaria legitimar la desigualtat en favor de la llengua de poder. Per tant, els drets lingüístics s'han de formular des d'una asimetria equilibradora i compensatòria³⁵.

Com hem reflectit al llarg d'aquest apartat, les voluntats del poder es reflecteixen en una ideologia subjacent que s'orienta en la societat damunt la qual pensa intervenir. La legislació sempre té diverses lectures i, malgrat que intenti utilitzar un llenguatge concís i precís, els seus continguts no són interpretats de la mateixa manera: sempre està sotmès a la perspectiva de qui interpreta la norma³⁶.

No és estrany, doncs, que malgrat les declaracions d'intencions dels diversos governs, sempre hi hagi d'haver una filosofia per contrarestar els efectes d'una acció legislativa decididament contrària al respecte de la diversitat o subtilment afavoridora de la substitució progressiva de les llengües.

Arribats a aquest punt estem en condicions de fer la primera observació distintiva que ens obliga a fer el nostre discurs. Hem definit el camp del Dret Lingüístic a

³⁵ Isidor Marí exposa que *"la defensa del plurilingüisme igualitari comporta que totes les comunitats tinguin els mateixos drets en el seu territori històric"* (Marí, 1992a: 44).

³⁶ No seria gens agosarat postular que, en certa mesura la legislació és volgutament ambigua en molts casos, ja que, d'aquesta manera, ofereix una interpretació àmplia, no restringida tant de la normativa com de la seva aplicació. Aquest fet no és necessàriament negatiu car permet més amplitud de mires i, fins i tot, pot proporcionar espais de debat social en la presa de decisions sobre el desplegament de la norma.

partir de la definició dels principis bàsics dels drets lingüístics, i hem postulat que l'estudi d'aquests pot configurar el que podríem considerar com a disciplina científica: el Dret Lingüístic. També hem definit el seu entrellat intern en la que, entenem, és la seva filosofia. Aquest últim tret ens ha permès d'introduir de manera poc explícita encara la definició de Dret Lingüístic.

El Dret Lingüístic, no hi donem més voltes, ha quedat descrit en el primer apartat d'aquest punt. Ens resta per aclarir si es tracta d'una disciplina, d'una àrea de coneixement, d'una ciència,... La resposta no és simple car esdevé tan complexa com la resolució de la seva pròpia definició. A nosaltres, però, se'ns fa necessari acotar aquest camp d'estudi des del moment que decidim fer les nostres aportacions en aquesta àrea del coneixement. Per tant, bo i esperant un tractat teòric de Dret Lingüístic, entenem que aquest s'ha de configurar com a disciplina aplicada³⁷ de coneixement. Ben cert, si partim de l'evidència que el Dret Lingüístic s'ha constituït com una disciplina també haurem de convenir que aquesta té una finalitat determinada³⁸, característica que configura, precisament, el seu caire *aplicat*, que es nodreix d'un marc teòric que és a la confluència de components i camps molt diversos i distints, dels quals en manlleua la metodologia i la recerca de dades³⁹. Vist des d'aquest punt de vista, cada cop és menys agosarat de postular que les nostres aportacions es realitzen en una disciplina amb un camp de coneixement propi.

Les àrees metodològica i epistemològica del Dret Lingüístic es fonamenten, doncs, en el caire aplicat de la disciplina més que no en el teòric, però aquest és un matís

³⁷ Optem per aquest terme en el sentit que expressen Teresa Cabré i Lluís Payrató per a definir què és la lingüística aplicada: "*la podem concebre al seu torn com la integració o agrupació d'una sèrie de camps d'estudi prou diversos, però amb trets comuns*" (Cabré & Payrató, 1990: 14).

³⁸ L'estudi de les diverses legislacions i normatives que afecten l'ús de les llengües i el seu impacte en les diverses comunitats lingüístiques, tant pel que a l'ús de la llengua com pel que fa a aspectes més laterals i cojuturals: impacte dins de la societat, anàlisi de la situació generada durant l'aplicació de la norma, estudi dels canvi lingüístics i dels hàbits d'ús dels parlants, etc.

³⁹ Hem parlat, per exemple de la possibilitat d'establir com a mètode de treball en Dret Lingüístic el del dret comparat, i hem postulat la seva capacitat productiva, així com també hem parlat de la necessitat d'incloure dins dels estudis de Dret Lingüístic alguns mètodes procedents de la sociolingüística: recerca de dades, estadística, enquestes, etc.

que ara mateix no és pertinent d'esbrinar. Per tant ens sembla lícit que el Dret Lingüístic usi els mètodes d'anàlisi emprats per la sociolingüística, conegui la sociologia del llenguatge, faci prospecció sobre el terreny, sàpiga de psicologia social i antropologia, conegui els estudis de la lingüística moderna (i de l'ecolingüística), i, és clar, sàpiga de dret lingüístic comparat. I és precisament en aquesta àrea interdisciplinar on caldrà situar la recerca del marc teòric del Dret Lingüístic. No hem d'oblidar que aquest se situa en el context de les disciplines que intenten comprendre la realitat del contacte lingüístic i que això només és possible des d'aproximacions interdisciplinars o multidimensionals⁴⁰. Albert Bastardas proposa una lectura del fet lingüístic des d'una perspectiva ecosociolingüística, que es basa en *"el fet que les estructures lingüístiques no viuen deslligades de les seves funcions socials"*, per tant cal superar el marc de les aproximacions tradicionals i *"avançar cap una visió més interrelacionada amb la resta de factors socioculturals coexistents, per tal de poder comprendre molt més adequadament el fenomen lingüístic com a realitat global"*. (Bastardas, 1996: 22). Si apliquem, doncs, aquesta perspectiva a la definició de la disciplina que ens ocupa obtindrem un resultat semblant al proposat per Bastardas. Certament, el Dret Lingüístic haurà d'esdevenir una disciplina que adopti el punt de mira des de diverses perspectives si vol ser considerada com a paradigma científic integrador que no només compari textos sinó que n'estudiï la seva aplicabilitat i la seva potencialitat.

Si és cert, com postula Bruno de Witte, que *"som testimonis, una mica pertot arreu, del reconeixement dels lligams que uneixen el dret lingüístic al conjunt del dret públic, i sobretot als drets fonamentals"*⁴¹, no podrem avançar en la nostra voluntat d'emmarcar l'àmbit del nostre estudi sense qüestionar-nos quins són els drets lingüístics que donen cos a aquest àmbit de recerca. Una primera aproximació ens

⁴⁰ Segons la terminologia d'Albert Bastardas (1996), que afirma que per a fer una aproximació acurada al contacte de llengües calen els materials procedents de *"la física teòrica, l'ecologia, la filosofia de la ciència i de la ment, l'antropologia, la sociologia fenomenològica i processual, les ciències cognitives, la ciència política, la pragmàtica, la història, la teoria de sistemes, les aproximacions a la complexitat"*. (pàg. 21).

⁴¹ Afirmació extreta del pròleg de De Witte al llibre de MILIAN, A. (1992): *Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació. Un estudi comparat: Itàlia, Bèlgica, Suïssa, Canadà i Espanya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Institut d'Estudi Autònomic, pàg. 11.

podria apropar a postular que els drets lingüístics són:

- . els drets fonamentals, tant individuals com col·lectius, dels parlants de qualsevol llengua reconeguts en el Dret Internacional⁴²;
- . els drets atorgats a cada comunitat lingüística per l'administració pertinent que són específics i solen ser l'aplicació particular del punt anterior;
- . els principis generals que han de regular l'ús de les llengües en un territori determinat;
- . els drets sectorials de què ha de gaudir cada comunitat: ensenyament, funció pública, mitjans de comunicació, cultura, àmbit econòmic, etc;
- . els drets reivindicats per diversos col·lectius i/o individus que pertanyen a una comunitat lingüística mancada d'exercici de funcions en la seva llengua pròpia.

El camí dels drets lingüístics ens posa de manifest que l'ordenament jurídic d'una llengua no sempre (o gairebé mai) ha precedit el problema lingüístic sinó que n'és una conseqüència, una solució. També ens ofereix diverses lectures que cal sistematitzar per continuar el nostre discurs:

a/ Els drets lingüístics semblen l'inici d'un procés de normalització. De fet, la presa de consciència d'un col·lectiu sobre el problema de la seva llengua sol ser un dels possibles inicis de redreçament, el punt d'inflexió necessari. Corbeil defineix tres elements que determinen la força d'afirmació de les llengües:

- "- elle doit être la langue d'une communauté soudée par un fort sentiment d'identité culturelle;*
- cette communauté doit avoir les moyens de s'affirmer à l'égard des autres communautés constituant la Nation [...]*
- enfin, cette affirmation de la communauté doit avoir une forme quelconque de légitimité, reconnue par les autres groupes linguistiques [...]"*. (Corbeil, 1987: 556).

⁴² Drets fonamentals com el dret a la igualtat, la llibertat d'expressió, el dret de defensa i el dret a l'educació posseeixen un contingut lingüístic implícit, i si és així, com diu De Witte en l'op. cit. anteriorment (pàg. 12), cal explorar l'abast del mot *implícit* en dret fonamental. I també caldrà esbrinar quins són aquests drets que declara el dret internacional, fet que analitzarem més endavant.

Gairebé sembla indispensable aquesta condició reivindicativa que fa que les comunitats encetin camins vers el seu reconeixement (per tant de reconeixement dels seus drets lingüístics fonamentals).

b/ Els drets lingüístics configuren l'eix dels primers debats i negociacions de qualsevol comunitat que vol afirmar la seva cultura (i, per tant, la seva llengua) enfront d'una altra de més potent o excloent. Això, és clar, atorga a la llengua el caire d'eix identificador de les societats i punt d'unió (o de discòrdia) dels col·lectius.

c/ Els drets lingüístics, un cop reconeguts configuren l'eix del procés normalitzador a l'entorn del qual es dissenyen les planificacions lingüístiques.

d/ Els drets lingüístics i llur aplicació en les diverses comunitats així com el seu procés d'implantació ens informen que, en molts casos la legislació no segueix el mateix camí de reconeixement de les necessitats funcionals reivindicades pel col·lectiu. Això explica el divorci entre les disposicions legals que regulen l'ús de les llengües en un territori determinat i els drets lingüístics reivindicats. El reconeixement d'aquests es converteix molt sovint en un procés negociador a diverses bandes.

I és que, *"en effet, il ne suffit pas, et c'est certainement hereux, de disposer d'un arsenal juridique pour déterminer le devenir de telle ou telle langue"* (Giordan, 1992: 26). Els drets (lingüístics o no) d'una comunitat configuren, però, el primer pas de la seva consolidació com a tal. Els drets lingüístics esdevenen en molts casos la moneda de canvi d'aquest mercat de valors nacionals i culturals que s'imposa al món de la justícia, al món dels pobles. Certament el camí dels pobles i de les cultures sense un poder polític i una estructura administrativa darrera és difícil en el moment actual. Les negociacions sempre són a mínims malgrat el Dret Internacional Fonamental. És per aquest motiu que la majoria de comunitats lingüístiques amb disminució de funcions enceten, paral·lelament, el camí de la reivindicació conscients que *"les correlacions entre llengua i l'hipotètic esperit, al marge de la seva objectivitat o realitat, té una funció ben efectiva de cara a la*

consciència col·lectiva: la funció de contrast, d'oposició de reforç d'identitat: nosaltres parlem així perquè som això i els altres parlen diferent perquè són una altra cosa" (Mira, 1991: 132) i conscients que la seva estructura social no serà sobirana (i per tant no exercirà la plenitud de funcions que li corresponen per poder garantir el seu futur) sense una estructura de poder.

1.1.3. Contacte de llengües i Dret Lingüístic

En aquesta part introductòria del treball ens interessa deixar clares les qüestions més bàsiques del camp de recerca on pensem realitzar les nostres aportacions. Queda clar que les nostres intencions en aquest punt són solament introductòries i no pretenen res més que configurar l'indret precís on volem situar-nos. També hem parlat de la complexitat de definir allò que se situa necessàriament en una intersecció, i més quan l'òptica o el punt de mira sobre el terreny interseccionat també pot ser divers: depèn de qui estudiï el fenomen de les llengües en contacte ho farà des d'una òptica lingüística, jurídica, etc. No ens volem estendre. Cal, si més no, fer una darrera aturada en aquest punt introductori. Es tracta de saber exactament què hi ha dit, què ha aportat, com ha intervingut la sociolingüística en el Dret Lingüístic i si aquesta disciplina científica té un lloc determinant en l'entrellat prou complex de l'estudi de la regulació jurídica dels usos lingüístics.

Ja hem vist que la regulació de l'ús de les llengües en un territori és motivat perquè en aquesta àrea geogràfica hi coexisteixen comunitats i grups lingüístics diferents. Des de l'òptica de la sociolingüística aquest fenomen és descrit com a contacte de llengües⁴³.

El contacte de llengües, però, és un fenomen que ja no es pot limitar a un sol territori. Ben al contrari, avui en dia el plurilingüisme a nivell mundial està delimitat per nous espais internacionals que transcendeixen totes les fronteres. També les situacions sociolingüístiques dels territoris i llurs pròpies dinàmiques són cada cop més diverses i obliguen els poders públics a intervenir en forma de regulació lingüística (política lingüística, legislació lingüística), el que en francès s'ha anomenat "*aménagement linguistique*" i en anglès "*language planning*". Ben cert, d'ençà que Einar Haugen va emprar el terme "*language planning*" per qualificar el procés d'estandardització noruec⁴⁴, el seu contingut ha variat depenent dels estudis

⁴³ Abordem aquest punt amb la certesa que "*d'ençà de l'eclosió de la sociolingüística com a disciplina acadèmica, la qüestió de la delimitació del seu camp d'estudi i l'especificació del seu contingut ha estat un dels problemes centrals*" (Solé i Camardons, 2001: 54).

⁴⁴ Veg. HAUGEN, Einar (1959) "Planning in Modern Norway", a: *Anthropological Linguistics*, vol.1,

per als quals era emprat. Així el terme va ser traduït, primer en francès, com a "*planification linguistique*" i feia referència a la intervenció sobre els problemes lingüístics i a la discussió teòrica dels problemes d'estandardització del codi lingüístic. En el decenni següent els estudis sobre la planificació lingüística fan un tomb considerable i comencen a aprofundir en l'arrel del problema del contacte de llengües. Aleshores el terme planificació es restringeix a l'aplicació d'una determinada política lingüística, i aquest darrer terme gaudirà d'un ampli suport de sociolingüistes com ara Fishman⁴⁵.

Jean Claude Corbeil, vers els anys 70 introduí el terme "*aménagement linguistique*". Aquest terme designa un camp d'acció força ampli que abraça des de l'estudi de la definició de planificació lingüística fins a l'anàlisi de les intervencions realitzades per regular l'ús de les llengües en un territori. L'escola quebequesa adoptà el terme *aménagement* perquè li permetia descriure tot el ventall de forces que centrifuguen a l'entorn de la norma jurídica i la regulació de l'ús lingüístic: socials, polítiques, jurídiques, econòmiques, etc., que condicionen i justifiquen la intervenció dels poders públics en una comunitat. Aquesta opció tan clara, en la línia que descrivíem en l'apartat anterior, no deixa de tenir una orientació exclusivament sociolingüística. El terme ha tingut força acceptació en allò que anomenem la francofonia⁴⁶ i, com hem vist, suposà un avenç en l'estudi del contacte de llengües i el seu vessant regulador.

Als Països Catalans hom ha parlat de *normalització lingüística*, bo i prenent el terme normalitzar en el sentit d'esdevenir "normal". Aquesta presa de posició dels sociolingüistes catalans davant del contacte de llengües implica la descripció d'un fenomen molt productiu per descriure aquestes situacions. Es tracta de la noció de conflicte lingüístic que explica les situacions de diglòssia que es produeixen entre

núm. 3.

⁴⁵ Veg. FISHMAN, J. A. (1977) "Selected Dimensions of Language Planning: a Comparative analysis", dins de: RUBIN, J.; JERNUDD, B. H.; DAS GUPTA, J. (dir), *Language Planning Process*, The Hague: Mouton, pàg. 194-214.

⁴⁶ El món francòfon i el seu entorn taxonòmic.

dues o més llengües en un territori on una d'elles esdevé dominant i l'altra (o les altres) dominada. El conflicte lingüístic només té dues sortides possibles: o bé la substitució de la llengua minoritzada o bé la normalització d'aquesta, procés segons el qual la llengua que estava en una situació d'inferioritat redreçaria els seus espais naturals de comunicació i s'aniria implantant en els àmbits d'ús d'on havia estat relegada.

Aturem-nos un moment aquí car l'aportació catalana en aquest camp ha estat prou reeixida i, a més, dóna força a la hipòtesi que el dret lingüístic i la sociolingüística interaccionen molt més que no ens podem imaginar.

L'any 1965, Lluís Vicent Aracil⁴⁷, formulà per primera vegada la teoria del conflicte lingüístic que gaudí molt ràpidament de l'adhesió de nombrosos sociolingüistes catalans⁴⁸. El desenvolupament de la teoria del conflicte lingüístic i l'anàlisi de les seves causes i les conseqüències féu avançar, també, la desmitificació del bilingüisme⁴⁹ com un estat natural d'una situació de contacte de llengües que conduïa a la pau desitjada. Aracil, però, abandonà aviat la seva pròpia terminologia, no sabem si pel desgast que havia provocat el seu èxit o bé perquè continuà la seva recerca de l'entrellat d'aquest conflicte. El cert és que generà un camp de recerca molt productiu que s'ha estès a altres àrees com la lingüística general i la lingüística aplicada. Certament, sembla que aquests diversos enfocaments tinguin com a objectiu comú "*descobrir quins són els mecanismes que porten a la substitució de les llengües, per tal de poder contrarestar-los a temps*" (Junyent,

⁴⁷ Veg. ARACIL, Lluís V. *Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe nouvelle*. Memòria presentada al Centre Europeu Universitari de Nancy. 1965. Exemplar fotocopiat (20 pàg.). On l'autor presenta el conflicte lingüístic com a alternativa per superar les nocions de bilingüisme i contacte lingüístic, que considera poc afortunades i imprecises i que no poden explicar fenòmens lligats a les funcions lingüístiques de la societat com són el control lingüístic i la consciència lingüística.

⁴⁸ Veg. VALLVERDÚ, Francesc, *Aproximació crítica a la sociolingüística catalana*. Barcelona: Edicions 62, 1980, pàg. 56-68.

⁴⁹ Vallverdú arribà a afirmar que "*el concepte de bilingüisme és un dels més imprecisos en qualsevol de les diverses disciplines que el contemplen*" i "*de fet el bilingüisme se'ns presenta com una noció polisemàntica de difícil delimitació*" (Vallverdú, 1980: 17). Deixant prou clar que aquest terme no servia per descriure cap situació ideal i que havia estat usat durant molt de temps per buscar

1992: 24). Per als lingüistes està molt clar que el monolingüisme és un tret que no arriba a posseir ni la meitat de la població i les unitats polítiques (anomenades modernament estats) monolingües són l'excepció més que no pas la norma. Per tant la ciència havia d'optar per l'anàlisi de les causes i la descripció de les situacions reals de cada una d'aquestes comunitats i havia de fer l'esforç de descriure amb tota l'abstracció possible les llengües que existeixen, la situació dels seus parlants, els perills de desaparició, etc.⁵⁰. Els avenços en el camp de l'ensenyament i l'aprenentatge de les llengües, juntament amb la situació d'obertura fronterera que suposa l'esclat de les noves tecnologies, són condicions que fan preveure una superació del bilingüisme social institucionalitzat amb finalitats molt obscures per obrir pas a una mena de poliglotisme individual, situació a la qual totes les comunitats lingüístiques es veuran abocades i que representa un dels camps de recerca més interessants dins de la lingüística actual.

Com hem vist és força difícil de definir una teoria general sobre la normalització lingüística, i hem vist que els mateixos investigadors opten per diverses perspectives segons la comunitat a la qual pertanyen. Molt sovint els estudis sociolingüístics reflecteixen la dinàmica pròpia d'aquestes comunitats. Igualment, un pla de normalització no és aplicable de la mateixa manera a cada una de les col·lectivitats, que són, del cert, diferents i viuen en unes condicions socials i econòmiques diferents.

Però aquests no són arguments sòlids per pensar que en aquests camps no hi pot haver abstracció possible ni universals aplicables a totes les situacions. Si més endavant veurem com la *Declaració universal de drets lingüístics* n'és un bon exemple, ara cal dir que el marc conceptual (o teòric) sobre el qual cal recolzar el Dret Lingüístic no forma part d'un model particular sinó que pertany a un camp de recerca necessàriament interdisciplinari i, aquesta és l'aportació de la sociolingüística, universal.

adhesions científiques a una ideologia política determinada amb intencions substitutives.

⁵⁰ Com apunta Juan Carlos Moreno "los lingüistas tienen también un papel fundamental que desempeñar para demostrar ese racismo lingüístico como caso particular del racismo general, que nos lleva a desatender y despreciar la muerte de lo que consideramos inferior y de escaso valor"

La sociolingüística es configura, doncs, com la disciplina que, necessàriament, ha de ser present en el marc del Dret Lingüístic. En un primer estadi, justifiquem la nostra afirmació entenent que ambdues disciplines conflueixen en el corpus d'estudi i es complementen. Si el Dret Lingüístic vol explicar la regulació legal dels usos lingüístics li caldrà saber la situació lingüística i social de la societat sobre qui s'implanta aquella legislació. Són dades que no li proporcionarà el Dret. El Dret tampoc la informará de la identitat social dels receptors de les disposicions analitzades, tampoc la informará de l'impacte de la implantació de disposicions similars en altres indrets i dels nivells d'acceptació en els parlants així com dels resultats reals de la regulació.

En un segon estadi, justifiquem la nostra proposta en la convicció que el Dret Lingüístic ha de caminar vers una orientació de conclusions aplicades. Amb això entenem que no té cap sentit l'anàlisi de les diverses normatives sobre la llengua sense l'anàlisi aplicada a les conseqüències que comportarà en els parlants des de diferents òptiques: el respecte dels seus drets fonamentals, l'afavoriment del procés normalitzador de la llengua en qüestió, l'anàlisi de la provocació del canvi lingüístic, l'anàlisi dels resultats obtinguts, etc. Aquesta dimensió aplicada és la via de sortida de dos problemes del Dret Lingüístic en l'actualitat, sempre des de la nostra opinió:

- . d'una banda, el problema de rigidesa de la disciplina en si, que provoca l'allunyament dels treballs i de les conclusions d'aquests de la realitat de les comunitats lingüístiques i llur realitat social;

- . i d'altra banda, el progressiu estancament de les matèries d'anàlisi en temes estrictament jurídics que provoquen un distanciament gens bo entre el Dret Lingüístic i la sociolingüística que fa perdre connexió entre els investigadors d'una i altra matèria amb el consegüent empobriment d'ambdues⁵¹.

(Moreno, 2000: 229).

⁵¹ No és cap gosadia injustificada el fet de constatar que el coneixement del corpus jurídic per part de la força sociolingüística és, encara, superficial, i també podem constatar que la concepció de la

Dret Lingüístic i sociolingüística han d'iniciar un acostament en diversos fronts: metodològic, de continguts, en l'espai que els és comú, la llengua i la societat, prou vast com per poder descobrir el complement positiu d'ambdues. Indirectament la nostra tesi intentarà fer algunes aportacions en aquest sentit, si bé, tal com hem explicat aquest no és l'objectiu central.

Una altra branca de la recerca que interacciona amb el dret lingüístic és l'ecolingüística. Des que Einar Haugen va publicar l'article "*The ecology of Language*" l'any 1972, la lingüística va començar a fer-se preguntes molt interessants basades en els postulats de l'ecologia. A més, no és cap secret que *"un dels trets que caracteritza la ciència de finals del segle XX és el desenvolupament del pensament ecològic, i aquest corrent ha permès també la reorientació de les humanitats"* (Junyent, 1999b: 69). I en aquest sentit, la lingüística també necessitava obrir les seves portes a uns principis ecològics que s'han situat en la seva pròpia base teòrica i estan aconseguint fer repensar tant els seus supòsits bàsics com els metodològics, amb una gran aportació als mètodes d'anàlisi socials (o de l'entorn, com s'estima més d'anomenar l'ecolingüística). L'ecologia ha aportat una redefinició de termes cabdals per a la lingüística com ara: entorn, equilibri, interacció, identitat, equitat, adaptació al medi, reintegració a l'entorn natural, etc., termes que han permès avançar en l'anàlisi de la diversitat lingüística i en la concepció d'aquesta com a riquesa que cal preservar. Aquest últim tret és el que interacciona amb el Dret Lingüístic, perquè tot allò que cal preservar tard o d'hora ha de ser regulat, almenys en les societats que han optat pels models democràtics de base jurídica. Per tant l'ecologia, que preserva la humanitat contra qualsevol tipus d'homogeneïtzació (també la lingüística), implica un tomb considerable en la visió de la diversitat perquè entén la llengua com un mitjà d'adequació a l'entorn: cada llengua s'hi adequa d'una manera diferent i és en aquesta diferència on cal llegir justament les millors aportacions per al dret Lingüístic. Certament, la pròpia llengua ens nodreix de diversos models

legislació com a fenomen aïllat i irrellevant per part de molts sociolingüistes ha dut a la ignorància formal d'ambdues disciplines.

d'adequació i ens informa de les diverses necessitats que li han empès, aquest fet s'ha de traduir necessàriament en el desenvolupament d'unes disposicions que regulin positivament aquestes tendències i preservin la diversitat enfront de la voluntat uniformadora⁵².

L'ecolingüística se subdivideix en dues branques. L'ecologia del llenguatge (estudia les relacions de la llengua amb l'entorn: relació de la llengua amb les altres llengües, la cultura, el territori, etc.) i l'ecologia lingüística (estudia els sistemes lingüístics com a delimitadors i creadors de l'entorn).

"Així, per exemple, l'estudi d'una llengua X en relació amb una llengua Y, implicarà, en l'àmbit de l'ecologia del llenguatge, el contacte entre ambdues, els nivells de bilingüisme respecte dels seus parlants, el grau d'intel·ligibilitat, etc., i, en l'àmbit de l'ecologia lingüística les diferents caracteritzacions de l'entorn de cadascuna, l'alteració de l'entorn que pugui comportar el contacte, les interferències lingüístiques, etc." (Junyent, 199b: 72).

William Mackey ens alerta que l'ecologia de la llengua *"trata de los fenómenos relacionados con la lengua"* (Mackey, 1994: 32), i afegeix que hi ha dues forces que intervenen decisivament en el concepte ecològic d'una llengua: les forces que afecten els parlants, i que per tant en poden incrementar o disminuir el nombre, i les forces que tenen a veure amb les funcions, que depenen de fenòmens com l'aculturació, la modernització, el dinamisme cultural, la identitat cultural, el tipus de treball, la situació econòmica, els processos migratoris, la mobilitat, i la política lingüística, entre d'altres. Aquesta darrera funció que apunta Mackey ens situa en el centre de la nostra formulació: hem d'esperar i hem de preveure que Dret Lingüístic i ecolingüística també interaccionin o interseccionin en aquells punts que comparteixen i que poden ajudar al dret a regular de forma equilibrada i equitativa

⁵² Per tenir una visió més àmplia dels supòsits de l'ecolingüística val la pena llegir la conferència de William Mackey "La ecología de las sociedades plurilingües", publicada dins de: BASTARDAS, Albert & BOIX, Emili (eds.) *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*. Barcelona: Editorial Octaedro, 1994; el llibre d'Albert Bastardas *Ecología de las lenguas. Medi, contactos i dinámica sociolingüística*. Barcelona: Edicions Proa, 1997; i el llibre de Carme Junyent *Contra la planificación. Una propuesta ecolingüística*. Barcelona: Editorial Empúries, 1999; que entre molts d'altres han difós les bases d'aquesta nova orientació entre nosaltres i han obert força vies per a una recerca des de nous punts de vista, alguns encara per explorar, com és el cas de la concreció dels seus postulats dins del dret lingüístic.

les situacions de contacte lingüístic.

Acabem. Si reprenem el fil de les grans qüestions que ens hem fet en aquesta part hem de concloure que el Dret Lingüístic és una disciplina en tant que té un objecte d'estudi clar, una metodologia basada en les aportacions de diverses disciplines i unes conclusions que es poden aplicar a un camp d'acció i poden fer avançar una àrea de coneixement i un sector important de la societat. Per tant la nostra opció és clara: el Dret Lingüístic no és una disciplina jurídica exclusivament.

Ens preguntàvem si el Dret Lingüístic només estudia les relacions jurídiques entre llengua i dret. Ja hem respost que va molt més enllà i que, com a disciplina, el seu camp d'estudi abraça tant l'estudi del llenguatge administratiu com la norma que regula les llengües en els diversos territoris, i, és clar, també estudia l'entorn immediat de l'aplicació de la norma: abans, durant i després de la seva implantació. A banda, està clar, del vessant jurídic aportat pels estudis del dret lingüístic comparat.

Finalment, ens demanàvem com tracta aquesta disciplina les qüestions de les llengües en contacte. La resposta a aquesta qüestió no pot provenir d'altra zona que de la pròpia sociolingüística, disciplina aquesta, que encara ha d'aportar molt al dret lingüístic, i de l'ecolingüística.

Dèiem que hi havia una darrera qüestió derivada de la resposta de cada una d'aquestes preguntes: cal regular l'ús de les llengües per assegurar el seu futur? Desitgem que aquesta pregunta clogui aquesta part. No la deixarem sense respondre: el contingut del treball l'anirà responnent a petits fragments i anirà obrint nous interrogants al seu entorn. En una intervenció en el XVI Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romànica, celebrat a Palma de Mallorca el mes d'abril de 1980, Lluís Vicent Aracil es lamentava del divorci palpable entre la filologia romànica (o la romanística) tradicional i la sociolingüística, i conclouia la seva aportació amb una frase que ara podem extrapolar a les dues disciplines que ens ocupen:

"Coordinar la «séparation des travaux» amb el «concours des efforts» és un problema que tots tenim. Cridem-nos, doncs, a l'ordre els uns als altres, i mostrem-nos tots dignes de «cette noble destination»". (Aracil, 1983: 298).

1.2. Algunes precisions

1.2.1. Criteris definidors de llengua

"Par langue, nous entendons l'instrument d'expression, de communication et d'identification verbale ou écrite, tant individuel que collectif, d'une société ou d'une nation et de leurs membres". (Turi, 1986: 464).

"A estrutura da fala é sempre social; a comunicación é unha práctica eminentemente social. Non se pode abstrair o código da práctica social; é baixo esta práctica e coa influencia, entre outros factores, da ideoloxía, que se fai, a cada instante, a lingua. O aspecto social da linguaxe ven dado especificamente pola función real de comunicación, función determinante que engloba todas, e que fai aparecer a lingua como produción, á vez que como produto, como lingua á vez como fala, como estrutura e como superestrutura -isto é, como organización social e como ideoloxía". (Rodríguez, 1991: 115).

L'orientació d'aquest treball ens obliga a definir-nos de forma explícita sobre algunes qüestions cabdals que poden marcar el desenvolupament posterior de les propostes que formulem, i malgrat que el tema que tractarem d'explicar a continuació, ell tot sol, podria ser motiu d'una tesi doctoral, hem d'obrir l'escletxa per on pugui endevinar-se el nostre raig de subjectivitat que, d'alguna manera, fa de guia d'aquest treball.

El primer que cal explicar és què volem dir quan parlem de llengües, la qual cosa equival a definir llengua. La qüestió, però, continua essent complexa en tant que no pretenem fer un tractat teòric (i menys encara retòric), ni un repàs de definicions, usos i mals usos del concepte llengua. Ens proposem de definir alguns principis a l'entorn de la llengua que poden ajudar a aclarir el seu concepte.

Carme Junyent (1989) exposa que una de les preguntes més recurrents que es poden fer a un lingüista és sobre el nombre de llengües del món. La resposta és, està clar, un "no ho sabem" motivat per:

"a/ No totes les llengües són conegudes.

b/ Encara no ens hem posat d'acord en la definició de llengua.

c/ Les llengües, com a símbol d'identitat (ètnica, cultural, religiosa, etc.) no són sempre classificables com a entitats independents". (Junyent, 1989: 14).

L'autora tria aquesta darrera opció per fer-se encara més preguntes com: "*qui ha de decidir o qui decideix on són els límits d'una llengua? Els parlants o els lingüistes?*" (Junyent, 1989: 14). La resposta encara ens sembla més oceànica que la pròpia qüestió car en ella hi conflueixen les més diverses opinions i opcions.

El cert és que els factors que s'han utilitzat per sentenciar si allò que parla una comunitat és una llengua els podem qualificar, no sense por, d'extralingüístics: geogràfics, culturals, religiosos, ètnics, polítics, etc. La llengua ha estat utilitzada pels grups cohesionats per algun d'aquests factors per afirmar que "allò que parlem nosaltres" no és el mateix que "allò que parlem vosaltres". O sigui, allò que en principi és només un simple instrument de comunicació esdevé, gairebé sense voler, un instrument d'afirmació i d'identificació. Com que hi ha tants interessos a l'entorn de totes les afirmacions col·lectives, és bastant difícil que ens posem d'acord en la definició de llengua. Si mirem, per exemple, la declaració del luxemburguès com a llengua oficial d'un Estat i diferent de les altres⁵³ i coneixem el mapa lingüístic de l'alemany, les qüestions suraran a l'entorn d'un interrogant: el luxemburguès, pertany o no al *continuum* alemany? Lingüísticament és tan diferent per no poder-la considerar alemany? Si, com afirmen molts estudiosos, el criteri més productiu per definir una llengua és la intel·ligibilitat, la intercomunicació entre

⁵³ Llei de 24 de febrer de 1984 sobre el règim de les llengües, que proclama en el seu article 1 que "*La langue nationale des luxembourgeois est le luxembourgeois*", i continua:

"Article 2

Langue de la législation

Les actes législatifs et leurs règlements d'exécution sont rédigés en français. Lorsque les actes législatifs et réglementaires sont accompagnés d'une traduction, seul le texte français fait foi.

Au cas où des règlements non visés à l'alinéa qui précède sont édictés par un organe de l'Etat, des communes ou des établissements publics dans une langue autre que la française, seul le texte dans la langue employée par cet organe fait foi.

Le présent article ne déroge pas aux dispositions applicables en matière de conventions internationales.

Article 3

Langues administratives et judiciaires

En matière administrative, contentieuse ou non contentieuse, et en matière judiciaire, il peut être fait usage des langues française, allemande ou luxembourgeoise, sans préjudice des dispositions spéciales concernant certaines matières.

Article 4

Requêtes administratives

Lorsqu'une requête est rédigée en luxembourgeois, en français ou en allemand, l'administration doit se servir, dans la mesure du possible, pour sa réponse de la langue choisie par le requérant".

els parlants de les diverses varietats, què hem de postular, doncs, del luxemburguès? El mateix ens passarà si analitzem les llengües eslaves de l'antiga Iugoslàvia: les raons d'afirmació del croat com a llengua en un contínuum eslau serbo-croat són del tot extralingüístiques, però el nostre mapa lingüístic ha de contemplar aquestes opcions sociopolítiques com a vàlides. Aquestes i moltes més qüestions que ara mateix desviarien el nostre discurs ens poden venir al cap quan intentem de definir llengua o, només, de justificar perquè parlem del croat com a llengua i no pas del valencià, per exemple.

Una llengua és i s'afirma, per tant es manté, en la mesura que és usada, i, també, en la mesura que adquireix poder polític, econòmic, religiós o ètnic⁵⁴. Certament, en la constitució d'una llengua hi intervenen tant factors socials com, és clar, polítics, que contribueixen directament al seu manteniment. De fet, els col·lectius que no han pogut accedir a cap tipus de poder o s'han vist obligats a dependre políticament d'una altra nació dominant, de segur que hauran vist com progressivament disminueixen les funcions comunicatives del seu codi a uns usos intragrups i domèstics. *"Aquesta dinàmica pot portar fatalment a l'extinció gradual dels idiomes d'aquests col·lectius dependents, objectiu, de fet, sovint cercat conscientment per les potències detenedores del poder en base al seu desig d'assimilació lingüística de les poblacions annexades."* (Bastardas, 1988: 188).

El poder polític s'erigeix com un dels factors determinants per l'esdevenidor de totes les llengües. Però nosaltres ens continuem preguntant quins són els criteris definidors de llengua. Seguint la proposta de Maria Pilar García Negro (1991: 24-28), els principis que emmarquen l'objecte llengua se centren en la constatació que:

1. El pensament i el llenguatge són dues facultats humanes i inseparables.
2. Les tres característiques fonamentals del procés d'hominització (tècnica,

⁵⁴ Aquesta constatació no pot ser afirmada categòricament, car en el conjunt lingüístic del planeta bé hi ha molts casos de llengües que s'han mantingut malgrat la manca d'algun tipus de poder estructural, i que la majoria de comunitats lingüístiques del món tenen molt pocs parlants, tal com afirma Carme Junyent (1999b: 74).

llenguatge i cooperació) són parts d'un sol procés: el treball de producció. Entès així l'origen de les facultats humanes és simultani i no pas gradual: societat, llengua, interacció i treball. La socialització és un fet determinant bàsic "*da esência da lingua, xunto coa sua intencionalidade (significación) e o seu carácter individual histórico*". (García Negro, 1991: 25). Aquest tret converteix la llengua en un dels vincles indiscutibles que uneixen i configuren les societats, i les estructuren en nacions. Joan Francesc Mira (1991) qualifica de "funció contrast-identitat" aquest tret de la llengua i postula que aquesta funció reïx quan:

"a/ l'idioma és vist com a cosa pròpia (...)

b/ la llengua és vista com a àmbit, territori o espai. Quan els límits de la llengua són percebuts com a límits de pas, com a frontera entre un interior i un exterior, la funció identificadora i contrastiva passa a ser preeminent".
(Mira, 1991: 163-164).

Aquesta funció, finalment, fa que difícilment es pugui parlar de qüestió nacional ignorant la qüestió lingüística. Ser és, sovint, tenir llengua.

3. La llengua no existeix en abstracte. Necessita un espai i un temps on coincideixin "*lo sistemático, lo cultural, lo social y lo histórico*" (Coseriu, cit. per García Negro, 1991: 26). Per tant, no és possible l'anàlisi d'una situació lingüística desvinculada de l'anàlisi del seu procés històric "extern".

4. La llengua és, al mateix temps, sistema i institució social, o sigui llengua funcional i realització. Les llengües funcionen en un context, dins del qual llurs formes adquireixen un significat, i és en aquest context on es construeix l'univers simbòlic que formarà part inseparable de la llengua.

5. García Negro afirma que un altre factor definidor de llengua és el caire arbitrari del signe lingüístic que permet pensar en el principi de continuïtat. Aquest principi, segons l'autora citada, és el que fa que un sistema lingüístic rebaixat de funcions recuperi, amb el temps, les seves formes inicials i iniciï un procés de recuperació d'aquestes. De tota manera, nosaltres ens permetem dubtar de la lectura proposada d'aquest tret de la llengua bo i remetent-nos a la realitat de moltes de les llengües que han anat perdent funcions sistemàticament. Precisament el seu

esdevenidor no és tan clar com podria semblar. El que sí que és cert, i també en tenim molts exemples, començant pel nostre propi, és que el principi de continuïtat manté una llengua sempre que existeixi un grup social prou rellevant (ens referim al nombre absolut de membres del grup, però sobretot al prestigi del grup en el conjunt estructural de la societat), que mantingui la llengua, la preservi i lluiti per la recuperació de funcions i àmbits. És el cas del català al Principat i de l'euskara, a Euskadi, però en els territoris de parla catalana i basca també trobem exemples de tot el contrari que s'han beneficiat de la força simbòlica dels grups "prestigiats" en altres indrets per mantenir viva la llengua en algun àmbit. Encara hauríem de matisar més però ja hem desviat prou el discurs del nostre tema. Per tant apuntem el factor i en definim el darrer.

6. La funció essencial -no pas exclusiva- de la llengua, és la comunicació. Vet ací la justificació parcial de la variació interna de les llengües que van adaptant les seves estructures a les necessitats comunicatives de cada moment històric. I és cert que tot canvia molt de pressa, que cada cop és més costós el camí de l'adaptació i que hi ha moltes llengües que perden el tren o van a remolc. Això no les fa inhàbils però les limita. Molt sovint els seus parlants han de recórrer a l'estudi d'un altre idioma per no quedar marginats dels avenços científics i tecnològics. La comunicació, actualment, està esdevenint cada cop més poliglota, la qual cosa no vol dir que les funcions de comunicació de les llengües hagin minvat a favor d'una gran llengua que assumeix la responsabilitat de convertir-se en codi que cal aprendre per no perdre cap tren tecnològic. Les llengües, mentre no experimentin una davallada de la seva capacitat comunicativa, i siguin capaces d'anar adaptant la seva estructura a aquesta funció, no han de témer el fenomen de les llengües apreses.

Si avancem en el camp de criteris que ens poden acostar a la definició de llengua, hem d'anar a raure a l'estudi de les interrelacions d'aquesta amb la cultura. Seguint les propostes de Mira (1990) ens fixem que la cultura, com la llengua, ha estat definida des de tantes òptiques que gairebé no sabem què és però sabem que hi ha una cultura (una manera de ser i de viure humanes, que són universals i comunes, com ho és el llenguatge) i unes cultures, que són unes maneres de ser i

de viure pròpies dels diferents grups humans (llengües). Aquests grups construeixen un sistema propi de relacions i d'idees que expressen en i a través de la llengua. La cultura, que és el conjunt d'aquest sistema complex de símbols, organitza l'experiència a través del llenguatge, que:

- . classifica i ordena la realitat,
- . explica la realitat,
- . recrea el passat (memòria).

La llengua esdevé, doncs, l'eix central de les cultures, i per tant el punt màxim d'expressió col·lectiva. No és la nostra pretensió sublimar aquest paper de la llengua, però entenem que saber-lo és necessari perquè ens informa de les passions que mou i de la importància que adquireix el seu paper en qualsevol comunitat. Per nosaltres, com veurem més endavant, no té cap sentit reconèixer un dret lingüístic si no és concebut com a col·lectiu.

Per acabar aquesta aproximació al concepte llengua, hem d'apuntar un tret força rellevant per al nostre treball: la llengua és un sistema en evolució (i, per tant, en involució) constant. Com a sistema viu, la llengua neix, s'estructura, es desenvolupa en un medi, està sotmesa al canvi i a les influències exteriors, i es pot morir. És en aquest sentit que quan parlem de conservar i de protegir⁵⁵ les llengües petites estem parlant del propi equilibri ecològic (ecolingüístic) del planeta. I, per tant, el discurs deixa de ser conservador⁵⁶ per esdevenir un discurs dinàmic, de progrés, que reposa en la convicció que el respecte i la protecció del divers és la garantia de la convivència més justa entre les persones. No en va, quan una llengua és substituïda, s'esvaeix del mapa lingüístic no només un espai de color diferent sinó una manera de percebre la realitat i de participar en ella.

"Una definició de llengua sempre serà un tall arbitrari en el continu de trets diferencials (...) No és estrany, doncs, que els termes llengua i dialecte es prestin a tot d'usos ideològics: la dificultat tècnica de definir-los se suma a les conseqüències antropològiques del pes enorme que té el fet lingüístic

⁵⁵ En terminologia europea cal dir "tutelar".

⁵⁶ En contraposició al discurs de les teories universalistes que tendeixen vers l'uniformisme cultural.

dins de la dinàmica social i tot plegat explica que, fins i tot en casos en què el lingüista honest i raonable gosaria definir-se, existeixin fortes tradicions que el contradiuen, sostenint, per exemple, la diversitat del gallec i del portuguès o la identitat del piemontès i del toscà". (Lamuela, 1987: 122).

És per això que la *Declaració universal de drets lingüístics* realitzà un esforç d'abstracció i col·locà en el seus títols preliminar i primer les consideracions de comunitat lingüística i de llengua. Ho veurem en la tercera part.

Cal, però, abans d'acabar aquest capítol, puntualitzar dues qüestions bàsiques en els afers que ens ocupen: els conceptes d'ètnia i el de nació. L'ètnia la podem definir com un grup que habita un territori comú i té costums i tradicions compartides, així com la mateixa llengua i una forma definida d'organització social. Fishman proposa per a etnicitat la definició de "*constel·lació globalitzada limitada en els seus contactes amb el món exterior, limitada en la seva consciència de ser, limitada en la diferenciació interna o especialització que reconeix o permet; una cosa donada que és vista no més subjecta a canvis que el que ho són la pròpia família i el propi lloc de naixement; una cosa donada que opera literalment amb aquestes dues variables (parentiu i lloc de naixement) com a primer pensament; una cosa donada en la qual el parentiu i el lloc de naixement regulen completament l'amistat, el culte i l'orientació del treball*" (Fishman, citat per Junyent, 1989: 41-42). El nacionalisme, continua Carme Junyent, pot ser una mena d'elaboració o organització de l'etnicitat. Això vol dir que la nació esdevé l'organització de l'ètnia: "*una comunitat unida pel territori, la llengua, els costums i un origen comú*". El fet que la llengua sigui un eix identificador de la nació fa suposar que molt sovint coincideixen comunitat lingüística i nació. No ens pot fer por parlar de nacions si positivem el terme i l'universalitzem perquè no és exclouent, tal com expressen aquells que volen identificar l'Estat amb la nació. El problema ve quan la nació (com l'Estat) és format per un conjunt d'ètnies amb diverses llengües però que presenten una estructura realment de nació. La tria de la llengua que identifica l'organització no és pas fàcil. De tota manera aquest tema ara mateix és perifèric. Ens interessa que quedi clar que parlem de nació en sentit positiu i que parlem d'ètnia i no pas d'etnocentrisme.

1.2.2. Llengües i terminologia

L'article 5 de la *Declaració universal de drets lingüístics* proclama que *"totes les comunitats lingüístiques són iguals i independents de la consideració jurídica o política de llengües oficials, regionals o minoritàries. L'ús de designacions com llengua regional o minoritària no és adoptat en aquest text perquè, si bé en algun cas el reconeixement com a llengües minoritàries o regionals pot facilitar l'exercici de certs drets, és freqüents l'ús d'aquests i altres determinatius per restringir els drets d'una comunitat lingüística"*⁵⁷.

Compartim plenament el postulat de la *Declaració* i creiem que és l'únic punt de partida vàlid per poder parlar d'igualtat en les llengües car l'ús del qualificatiu s'ha utilitzat, massa sovint, per restringir els drets de les comunitats lingüístiques. Si bé és cert, també, que molt sovint hem qualificat les llengües per definir-ne les diverses tipologies des d'un punt de vista lingüístic i jurídic amb l'única voluntat d'aclarir el seu estatus i no haver-lo d'explicar reiteradament. En la tercera part d'aquest treball podrem copsar l'ús que han fet d'aquests qualificatius alguns documents jurídics (de dret internacional sobretot). En aquest punt del treball, però, convé que establim la terminologia que usarem i el significat que donarem a cada terme, amb el benentès que *"no existe ningún dato estrictamente lingüístico que permita considerar que unas lenguas son parcial o totalmente mejores que otras. No hay razas lingüísticas superiores igual que no hay razas humanas superiores."* (Moreno, 2000: 233) i res més lluny de la nostra voluntat que establir amb aquest exercici una jerarquia entre les llengües.

Un dels problemes principals amb què ens trobem és que no hi ha un consens explícit general en la terminologia que cal usar. Els criteris en què es basen les diverses opcions terminològiques també són molt diferents, depenen molt sovint de la ideologia de qui en parla. El mateix fenomen es pot observar quan hom intenta definir els col·lectius de parlants d'aquelles llengües. En conseqüència ens

⁵⁷ Veg. Annex 1.

veurem obligats a explicar la realitat a què ens referim cada cop que utilitzem un terme.

Hem de fer, d'entrada, una distinció doble segons ens referim a la llengua o bé al grup que la utilitza.

a) El col·lectiu

. *Comunitat lingüística*

La *Declaració universal de drets lingüístics* parteix de la comunitat lingüística com a “referent de la plenitud dels drets lingüístics el cas d'una comunitat lingüística històrica en el seu espai territorial, entès aquest no solament com a àrea geogràfica on viu aquesta comunitat, sinó també com un espai social i funcional imprescindible per al ple desenvolupament de la llengua”. (Article 1.2)⁵⁸.

Utilitzem el terme per referir-nos als col·lectius territorials i històrics que parlen una mateixa llengua, tinguin o no reconeguts els seus drets lingüístics, pertanyin o no al mateix Estat, que responguin a aquests trets cojuturals segons la proposta d'Erik Allardt (1992: 51):

- autocategorització (autoidentificació), els membres d'una comunitat lingüística han d'afirmar-se com a parlants actius de la llengua en qüestió;
- ascendència comuna, una història que configuri la comunitat com a grup més o menys compacte amb voluntat de continuar exercint el timó del seu destí;
- trets lingüístics, culturals i històrics lligats a la llengua. La llengua ha de formar part de l'herència cultural i històrica del grup, i, per tant, ha de configurar-ne el seu sistema simbòlic. Malgrat que el coneixement d'aquesta llengua no esdevingui un tret essencial de pertinença individual a la comunitat (pensem en Euskadi i Irlanda), la llengua sí que es converteix en un signe identificador i diferenciador assumit col·lectivament;
- organització social de la interacció de les comunitats lingüístiques davant les altres diferents.

⁵⁸ Veg. Annex 1.

Per això hom considera que una comunitat lingüística és *"tota societat humana que, assentada històricament en un espai territorial determinat, reconegut o no, s'autoidentifica com a poble i ha desenvolupat una llengua comuna com a mitjà de comunicació natural i de cohesió cultural entre els seus membres."* (Article 1.1 de la *Declaració universal de drets lingüístics*).

La *Declaració*, en el tercer apartat de l'article 1, també preveu que pertanyen a una comunitat lingüística les col·lectivitats que:

"i. *Es troben separades del gruix de la seva comunitat per fronteres polítiques o administratives*", fenomen que alguns han qualificat de minoria lingüística⁵⁹.

"ii. *Estan assentades històricament en un espai geogràfic reduït, envoltat pels membres d'altres comunitats lingüístiques*", fenomen que anomenem també illot lingüístic.

"iii. *Estan assentades en un espai geogràfic compartit amb els membres d'altres comunitats lingüístiques d'historicitat similar*".

I finalment, el mateix text considera que els pobles nòmades que han desenvolupat una llengua en la seva àrea de desplaçament o d'assentament dispers, són, és clar, comunitats lingüístiques.

⁵⁹ Parlem de minoria en referir-nos a "un desequilibri negatiu de caràcter numèric" (Montaner, 1988: 16). És clar que la disminució numèrica, normalment demogràfica, sol ser en referència a una entitat superior. L'Estat, com a entitat política i territorial reconeguda, és el marc de referència de les minories: la minoria kurda de l'Iraq, la danesa d'Alemanya, l'alemanya de Bèlgica,... A més l'Estat esdevé el marc que oprimeix aquestes minories i no els deixa desenvolupar les funcions que els pertocarien com a comunitat estructurada: polítiques, lingüístiques, econòmiques o culturals. Vet ací com el concepte de minoria no sempre significa una disminució numèrica o demogràfica sinó que aquesta és la conseqüència de l'opressió exercida per una entitat jurídicament (i numèrica) superior que no reconeix els drets d'un grup en concret i minoritza la seva presència en la pràctica totalitat de les funcions socials, abocant-la a la resistència o a la desaparició.

Si en aquest treball mai parlem de minoria lingüística, ho farem per referir-nos als col·lectius lingüístics que, bo i pertanyent a una comunitat, han quedat emmarcats dins l'administració d'un altre estat diferent i estan en situació demogràficament minoritària. Quan aquesta minoria pertany a la comunitat lingüística d'un estat (el cas de les minories alemanyes a França, per exemple), té més possibilitats d'afrontar el seu futur, ja que, com diu Jordi Banyeres (1991) aquesta situació exoglòssica sempre serà positiva i "té moltes més oportunitats una minoria lingüística d'una llengua que en qualche banda és majoritària, (...), l'estat-matriu (veg. Àustria respecte dels germanòfons italians) exerceix pressió sobre l'estat on viu la minoria mentre que aquesta en rep un influx positiu directe a través de la força cultural, comunicativa i educativa de l'estat-matriu. Naturalment, és de necessitat que hi hagi consens, que la minoria lingüística i l'estat-matriu comparteixin la mateixa llengua" (Banyeres, 1991: 41-42). Vist d'aquesta manera, les persones que pertanyen a aquest tipus de minories lingüístiques difícilment es veuran abocats a situacions de minorització o subordinació (pensem en l'excepció del gallec, i d'altres).

. Grup lingüístic

Entenem per grup lingüístic *"tota col·lectivitat humana que comparteix una mateixa llengua i que es troba assentada en l'espai territorial d'una altra comunitat lingüística, però sense un historicitat equivalent, com succeeix en casos diversos com ara immigrants, refugiats, deportats o els membres de les diàspores."* (Article 1.5 de la *Declaració universal de drets lingüístics*).

Aquesta definició permeté a la Declaració d'establir una gradació de drets que començaven pels del propi individu (quan aquest viu fora del territori de la seva comunitat), continuaven pels del grup lingüístic i acabaven amb la comunitat. Ara no pertoca d'analitzar aquest *contínuum* (ho farem en la tercera part), però sí que cal remarcar la productivitat i la simplicitat (que no el simplisme) d'aquests dos termes. Ens seran productius durant el treball i també simplificaran les parts descriptives. Si no optàvem per aquests dos criteris ens trobàvem submergits en un corpus terminològic difícil de desxifrar i farcit de preses de posició sovint arbitràries. Són, a més, dos conceptes dinàmics en tant que descriuen la realitat i la interpreten positivament i en tant que opten per un model de dret que equilibra satisfactòriament totes les situacions sociolingüístiques. És productiu perquè podem aplicar aquests termes en qualsevol de les disciplines citades en aquest apartat introductori i, a més, els podem convertir en termes jurídics (o de productivitat jurídica). No podem, doncs, submergir-nos en una terminologia vague, tendenciosa i poc clara.

b/ Llengües

Jordi Banyeres (1991) fa una precisió terminològica interessant: *"la contraposició minoria/majoria remet a la dimensió demolingüística; la contraposició subordinació/supraordinació fa referència a l'estratificació idiomàticosocial; la contraposició relegació/privilegi informa de la situació iuslingüística"* (Banyeres, 1991: 33-34). Aquestes precisions ens remeten a postular que el prisma definitori de les diverses tipologies de les situacions de les llengües és molt complex. Així, depenent del motiu de l'anàlisi hom podrà parlar de llengua relegada (jurídicament)

en el cas del català, i tindrà seriosos dubtes de parlar del català com a llengua minoritària (demogràficament), enfront del danès, per exemple. Els criteris de Banyeres són molt orientadors però no ens acaben de servir per la seva voluntat fragmentària, que ens complica quantitativament els termes. Cerquem un model més senzill partint de la seva proposta i escollim la següent terminologia, la menys equívoca que se'ns ocorre:

. Llengua minoritària

"Ens referirem a una llengua minoritària només allà on una comunitat lingüística sencera és una minoria dins del seu territori històric. Aquest és el cas de l'occità, però no del català (...)" (Marí, 1992: 140). Minoritari és un concepte, doncs, basat en la demografia i fa referència al nombre de parlants de la llengua històrica d'un territori determinat en el seu propi territori. L'occità és una llengua minoritària car del conjunt de la població occitana de França (al voltant dels 13 milions d'habitants), només el parlen dos milions de persones⁶⁰. Per tant el concepte de llengua minoritària ens remet al nombre de parlants en la seva àrea d'expressió natural.

Algun cop també s'utilitza l'expressió de llengua minoritària per referir-se al nombre de parlants d'aquesta llengua en el conjunt del marc escollit de referència. Així el danès, l'albanès,... seran llengües minoritàries en el conjunt europeu.

. Llengua dominant i llengua minoritzada o subordinada

Lamuela (1987: 61-92) proposa la denominació de *llengua dominant* per les llengües que s'interposen en les altres amb clares intencions de domini i substitució, i de *llengua subordinada* per les llengües dominades que es caracteritzen per una submissió als models de la llengua dominant, i són apartades progressivament dels seus usos institucionals i funcionals, limitant-ne cada cop més l'ús i provocant una situació de substitució lingüística a diversos nivells. La llengua dominant exerceix, a més les funcions que no fa (o no pot fer) la llengua subordinada. La casuística i els graus de subordinació són molt diversos i variats

⁶⁰ Dades extretes de Commission des Communautés Européennes, 1986: 225-226.

però la generalització ens permet de qualificar les llengües descrites com a minoritzades malgrat que en alguns moments utilitzarem el terme "subordinades" per marcar encara més la diferència amb el terme minoritari.

. Llengua privilegiada, llengua relegada (terminologia jurídica)

Finalment, si seguim Banyeres, la diversitat de situacions lingüístiques motivades per l'estatus jurídic també hauria de gaudir de la nostra atenció. Entenem que les llengües en situació de *privilegi* també ho són de domini de funcions, malgrat que no pas totes. El francès és una llengua privilegiada a França i també és dominant; en canvi l'islandès gaudeix de privilegi jurídic i no domina cap altra llengua. La irrellevància de la casuística descrita ens obliga a simplificar el model i a optar pels termes privilegiada i relegada només en aquells casos de productivitat terminològica. D'altra banda, els termes jurídics són prou explícits per informar-nos sobradament dels conceptes de llengua oficial, estatal i pròpia, que són els més utilitzats en l'ordenament legal de les llengües, no així en els documents i convencions internacionals que usen ja la terminologia de minoritària i regional.

Apuntem la proposta que fa Marí (1992) d'ordenament de les diferències d'estatus de les llengües a Europa per tal d'acabar d'emmarcar aquest punt:

"A. Llengües oficials d'un Estat o més i de gran difusió extraeuropea: anglès, espanyol, francès, rus i portuguès.

B1. Llengües oficials a més d'un Estat però amb poca difusió extraeuropea: l'alemany, l'italià i el neerlandès.

(...)

B2. Llengües oficials i hegemòniques en un Estat (o poc més) i sense gaire difusió fora d'aquest territori: polonès, romanès, grec, danès, hongarès, suec, islandès, albanès, noruec, búlgar, finès, turc, serbi, txec.

B3. Llengües d'oficialitat no hegemònica o restringida a part d'un Estat: [ucraïnès], [bielorús], gaèlic irlandès, maltès, [eslovac], [eslovè], català, basc, [lituà], [letó], feroès, kazakh (i també si es consideren llengües, el [croat], el macedoni, [l'estonià], el moldau i el gallec).

(...)

C. Llengües no oficials: frisó, cors, occità, retoromànic, sard, gal·lès, gaèlic escocès, bretó,..." (Marí, 1992: 73-74).

Els exemples els hem mantingut malgrat que hem situat entre claudàtors les llengües que han canviat d'estatus recentment perquè també ha canviat la seva

situació política.

1.2.3. Legislació lingüística, marc legislatiu, ordenament jurídic, planificació i política lingüístiques

Aquest punt del treball, tal com hem expressat anteriorment, pretén situar les opcions que prendrem quant a la terminologia quan parlem de:

1. Legislació

Quan parlem de *legislació lingüística* ho farem en el sentit que es tracta del conjunt de disposicions jurídiques que configuren l'ordenament de les llengües en un territori administratiu determinat. El terme, però, només el podem emprar quan parlem de forma molt general per referir-nos a l'estatus jurídic d'una llengua. La dificultat rau en la diferència de rang de les disposicions jurídiques. Aquest matís és molt important perquè el rang no només situa la disposició en un o altre grau jurídic, sinó que determina el punt del procés on ha d'intervenir. Per això distingim entre:

A. Marc legal (o normatiu) i ordenament jurídic

A.1. Entenem per *marc legal* el conjunt de disposicions de rang superior que afecten la globalitat de l'Estat i configuren les possibilitats de regulació d'una llengua en l'àrea d'influència de la disposició. Encara que les disposicions a què ens referim solen configurar el marc constitucional de cada Estat, ens permetem, amb el risc de ser poc rigorosos des de la perspectiva del Dret, d'afegir en aquest punt una tipologia més de disposicions que configuren el marc legal. Es tracta dels tractats internacionals (adoptats per alguns Estats com a norma constitucional i per d'altres com a llei, decret llei o reial decret), i els tractats (que es poden manifestar en forma de tractat, pacte, declaració o acord) entre diversos Estats.

Cal constatar que un marc legal adequat és un factor necessari per poder desenvolupar una planificació lingüística normalitzadora, altrament les comunitats lingüístiques topen amb un doble obstacle: no són reconegudes, i per tant no poden exercir les funcions comunicatives en la seva llengua en plenitud, i l'Estat no té cap compromís de protegir-les, tutelar-les, o bé normalitzar-les⁶¹.

⁶¹ Toni MOLLÀ, en el capítol vuitè del llibre *Manual de sociolingüística* analitza la relació entre la legislació i l'ordenament jurídic, amb la realitat sociolingüística de les comunitats. Tot i que es tracta

A.2. Entenem per *ordenament jurídic* el conjunt de lleis i normes reglamentàries particulars (per territoris) i sectorials (per àmbits) que regulen l'ús de les llengües en l'àrea territorial sota administració de l'Estat que ha configurat el marc legal i en una parcel·la del seu ús social.

La incidència de l'ordenament jurídic en la planificació lingüística és doble:

- . determina el marc dins del qual es pot dur a terme una tasca planificadora, volem dir que la limita, molt sovint;
- . i incideix d'una manera més clara en els usos més quotidians de les llengües determinant-ne la seva extensió.

2. Política i planificació lingüístiques

"Des de molt abans que hi hagués "planificació" lingüística, s'ha fet política que ha afectat la llengua en un sentit ampli". (Boix i Vila, 1998: 271). Amb l'afirmació de Boix i Vila ens situem en el pla de la *intervenció* damunt els usos lingüístics. Hem parlat en l'apartat anterior de la interrelació existent entre la llengua i el fet polític, i també hem apuntat que la sociolingüística⁶² modernament també està rebent influències d'altres disciplines tan noves com la politologia⁶³ i la planificació estratègica⁶⁴. Parlar, però, de política i de planificació lingüístiques ens situa en el marc de la gestió de la diversitat lingüística. I en aquest àmbit, també, la *Declaració universal de drets lingüístics* vol fer-hi la seva aportació. És lícit, per tant que, encara que sigui superficialment intentem definir un i altre termes per tal de configurar el lloc exacte de la nostra aportació i de l'aportació de la pròpia *Declaració*. Així doncs, entendrem la planificació lingüística com l'esforç explícit i sistemàtic per dur a terme la normalització plena d'una llengua a través d'una estratègia d'actuació programada i organitzada per intervenir en els usos lingüístics

d'un capítol molt introductori, ofereix elements de convergència amb els nostres postulats

⁶² Disciplina que, tal com hem vist neix de la cruïlla entre la sociologia, la lingüística i la psicologia.

⁶³ La podem entendre com a actuació conscient en els afers públics.

⁶⁴ Matèria, aquesta, relacionada amb l'àmbit de la gestió pública i privada, tan empresarial com

amb l'objectiu de provocar el canvi necessari per a l'assoliment de la normalitat pretesa⁶⁵. Acceptem, doncs, que els objectius finals d'una planificació lingüística no són estrictament lingüístics, ni tan sols exclusivament sociolingüístics. La planificació lingüística, tal com explica Xavier Lamuela⁶⁶, té un vessant social i un de lingüístic, i dues fases d'actuació: la selecció i la vehiculació. Mollà i Viana⁶⁷ distingeixen entre dos tipus de planificació: la cívica i la institucional. I, certament, la planificació pot ser realitzada des del sector públic i el sector privat, o bé dirigida a l'un i a l'altre. No ens hi entretindrem més, però cal tenir present que la planificació lingüística ha de mantenir oberts els dos fronts d'intervenció: sobre l'estatus i sobre el corpus⁶⁸. La primera té com a missió l'ampliació de les normes d'ús de la comunitat i de les funcions i els contextos d'ús d'una llengua; i la segona té com a objectiu l'establiment d'un sistema lingüístic apte per a cada llengua: estudiar, establir i difondre una gramàtica.

Ara el que ens interessa és poder constatar que el disseny i les opcions, malgrat que formen part dels mateixos processos de planificació no es configuren en un mateix nivell. Les opcions que cal prendre davant la constatació d'un conflicte lingüístic són fruit d'unes determinades orientacions ideològiques perquè les pren el govern en qüestió. Tal com expressa Ninyoles (1989: 111) *"el procés de planificació lingüística es vincula a l'àrea de les decisions polítiques"*, però no vol dir que *"tot tipus de planificació en el domini de la llengua comporte una decisió política oficial, ja que hi ha àrees, subordinades a la funció normativa del govern, que escapen a la seua intervenció directa"* (Ninyoles, 1989: 111-112), i és aleshores quan cal matisar

institucional.

⁶⁵ Cooper afirma que *"la planificación lingüística engloba los esfuerzos conscientes para influir en el comportamiento de otras personas respecto a la adquisición, la estructura o la asignación funcional de sus códigos lingüísticos"* (Cooper, 1997: 60).

⁶⁶ Veg. LAMUELA, Xavier *Català, occità, friülà: llengües subordinades i planificació lingüística*. Barcelona: Quaderns Crema.1987, pàg. 65.

⁶⁷ Veg. MOLLÀ, Toni i VIANA, A. *Curs de sociolingüística*, 3. Bromera: Alzira, 1991, pàg. 151.

⁶⁸ Aquests dos conceptes els desenvolupa Cooper (1997, pàg. 44-45) partint del terme original anglès *status planning* i *corpus planning*, com a planificació funcional i planificació formal respectivament.

que hi ha diversos tipus de planificació, com n'hi ha de polítiques.

I en aquest punt entrem en el terreny de la política lingüística, que hem d'entendre a partir de dos moments diferents. D'una banda, el terme designa les voluntats polítiques, que es poden traduir en decisions i, d'altra banda la política lingüística l'hem d'entendre com l'aplicació final de les mesures, normes o normatives pertinents, fruit de la voluntat política i d'unes opcions planificadores d'intervenció⁶⁹.

Les opcions polítiques poden manifestar-se a través de diverses modalitats ideològiques que determinen les tipologies de les diverses polítiques lingüístiques:

- . *autoritària*: exerceix el poder absolut de la llengua dominant (la de l'Estat-nació) i li aplanar el camí vers la plena substitució de la resta de codis en discòrdia;
- . *liberal*, que es presenta amb plantejaments capitalistes basats en el concepte d'igualtat sense compensacions ni discriminacions favorables per a ningú i d'igualitarisme no compensatori. La seva política es basa en l'ordenament d'un estatus general que garanteix la practicitat comunicativa de la llengua de l'Estat, i en la declaració de reconeixement de les altres llengües, però no pas per exercir-hi una política de protecció (terme oposat a la condició de liberal), sinó per aplicar el "*laissez faire*" dins d'un ordre. Aquesta modalitat de política lingüística ve a ser una forma d'autoritarisme subtil, pensem, per exemple, en el nostre cas;
- . *d'acció unitària immediata*, que aplica el principi de discriminació compensadora.

Són els Estats que posen en pràctica els principis del multilingüisme igualitari que és *"aquella situació glotopolítica en què la majoria de les principals comunitats lingüístiques territorials i històriques d'un estat tenen garantits l'exercici dels mateixos drets idiomàtics, ço que implica no solament la igualtat legal entre les comunitats lingüístiques, sinó també la capacitat jurídica perquè cadascuna de les*

⁶⁹ Ninyoles, 1989: 47 i ss. parla del primer terme com una decisió política (*language policy*), que ha d'anar continuada per un planificació tècnica vinculada (*language planning*) i, finalment haurien

comunitats satisfaci en la seva llengua la gran majoria de funcions socials" (Banyeres, 1991: 33).

La incidència de la legislació en els processos de normalització es manifesta de forma explícita en les polítiques lingüístiques, ja que l'estatus jurídic d'una llengua correspon al reflex d'opcions de govern triades per afavorir-la o no, bo i manifestant-se a través del marc legal i, és clar, a través de l'ordenament propi en cada llengua. En aquest punt podríem dibuixar una intersecció que ens permetria de veure com l'ordenament jurídic d'una llengua i la planificació lingüística són dues qüestions complementàries. Una sense l'altra difícilment es pot donar, amb una sola excepció: la planificació que anomenem "cívica". Aquesta planificació és la que exerceixen els col·lectius (també de manera programada i organitzada) per aconseguir un canvi d'estatus i un ajustament del corpus de la seva llengua amb finalitats normalitzadores. En aquest tipus de planificació no hi intervenen els governs i, per tant, no hi ha cap institució amb capacitat jurídica per legislar. L'ordenament jurídic, si es produeix, és per pressió social i cívica⁷⁰.

3. Normalització i substitució

Els termes, les expressions, els continguts, no estan lliures de les conseqüències del pas del temps. Quan un terme és utilitzat de manera continuada, normalment perd el significat originari per anar-se adaptant a les significacions que, poc a poc, són assumides per aquells que l'utilitzen i aquells que el miren d'entendre. Sembla un fet irreversible, aquest. De fet, si mirem com va definir el concepte de normalització lingüística Lluís V. Aracil l'any 1965 ens adonarem que aquesta reflexió original no és en va: "*consisteix a reorganitzar les funcions lingüístiques de la societat per tal de readaptar les funcions socials de la llengua a unes condicions "externes" canviants*" (Aracil, 1965: 31). Aracil, tot i que no concreta les funcions socials ni tan sols el mateix terme, sí que dona la pista exacte de què no hem de

d'aplicar-se les mesures adients (*language politics*).

⁷⁰ Per a una major informació i aprofundiment del tema tractat en aquest punt, proposem la lectura de Boix & Vila, 1998: 282-283, que estableixen els diferents nivells i objectius de la política lingüística i de la planificació (314-326); així mateix, Lamuela, 1994: 99-106, on exposa, també, els àmbits d'intervenció de la política lingüística i els seus objectius, entre molts d'altres temes.

pensar quan parlem de normalització.

Siguem més explícits. Entenem que de cap manera s'inicia un procés de normalització per assolir una igualtat plena en el territori de la llengua subordinada. Aquest concepte de normalització, que és el que ha anat introduint-se en tots els subconscients de la majoria de polítics (i molts ciutadans), és una solució més política que no pas real. No som els primers d'afirmar-ho ni de constatar-ho, ni tampoc és l'objecte d'aquest treball, però cal posar les coses en el punt que les faci recuperables quan necessitem el suport sencer del terme sense elements contaminants⁷¹. La normalització no deixa de ser un procés de substitució perquè *"té com a objectiu la potenciació de les llengües no castellanes i redreçar el procés d'aniquilació al qual havien estat sotmeses"* (Vernet, 1991: 40). Dubtem molt, que, com diu el mateix Vernet, l'equiparació amb la llengua castellana, sigui de dret o de fet, provoqui un autèntic procés de normalització, perquè, tal com hem manifestat més amunt, si retornem als termes allò que en un principi significaven, el concepte de normalització no el podem deslligar del de substitució. Definim-la per treure'n l'entrellat.

Entenem per substitució lingüística el procés de renúncia activa o passiva d'un parlant a la seva pròpia llengua. De manera que la seva opció trenqui amb la transmissió intergeneracional del codi propi en benefici d'una altra llengua que s'ha anat imposant com a llengua de prestigi o bé com a llengua dominant. El procés de substitució queda tancat quan ja no hi ha intercomprensió entre la generació que ha iniciat el procés de trencament i la generació darrera (solen ser quatre les generacions necessàries). Molts cops aquesta decisió no és exclusivament individual sinó que és interioritzada en la moral col·lectiva d'una comunitat lingüística que poc a poc, lentament, va cedint davant la pressió de la llengua més útil i prestigiada.

La substitució sol ser un procés violent ja que suposa que un codi aliè prengui

⁷¹ La diversitat d'accepcions del terme normalització lingüística el podem copsar en Boix i Vila (1998: 319-323).

progressivament les funcions del codi que és propi de la comunitat en qüestió i que una comunitat al·lòctona implantada en un territori rellevi la comunitat lingüística autòctona de les funcions principals de comunicació.

Les causes de la substitució són diverses, com també ho són les seves modalitats, fins i tot podríem afirmar que la majoria de substitucions són legitimades per part d'un poder establert que s'ha fet fort i ha creat una situació no normal de dependència política que té uns efectes molt importants i transcendents en la interferència i substitució final del codi autòcton.

La substitució és un fenomen prou important per al Dret Lingüístic:

- . per un costat l'acció planificada de moltes disposicions legals i models legislatius ha format part del suport de molts processos de substitució. Pensem, per exemple en el cas francès. L'estudi de totes i cada una de les declaracions i de les mesures afavoridores de l'ús del francès en el seu context social i lingüístic ens informa en gran mesura del suport jurídic que necessiten aquests processos de substitució, encara que no és l'únic que cal, evidentment⁷²;

- . el dret lingüístic estudia de quina manera s'intenten protegir i tutelar les llengües en perill d'extinció a través de l'estatus legal. La disciplina en qüestió hauria de conèixer els entrellats de la substitució lingüística per tal de postular amb més pertinença, si cal, l'encert o no de les normes proposades amb finalitat "salvadora". Si conegués en profunditat l'abast d'aquests processos també podria saber en quin punt just ha d'intervenir el Dret per afavorir les recuperacions més que no pas vetllar un mort irreversible. *"Per tant, si abandonem la societat a l'autoregulació en aquest camp, estem adobant el terreny per a perpetuar les inèrcies adquirides contràries a l'oficialitat del català"* (Vernet, 1991: 48).

⁷² També, "molt sovint una política es caracteritza per l'absència de decisions o d'intervencions explícites" i "aquesta inhibició sol afavorir alguna de les parts implicades" (Boix & Vila, 1998: 274).

Aquestes precisions ens permeten abordar l'estudi del procés de redacció de la *Declaració universal de drets lingüístics* i dels seus postulats, amb la certesa de saber amb més precisió el camp epistemològic on s'emmarcaran les nostres conclusions.

Segona part

El marc general de la Declaració universal de drets lingüístics

*"Per nosaltres les llengües no són problema.
A casa meva, l'àvia parlava mina, el pare gun,
la mare ioruba i jo francès a l'escola.
Tenim una dita que diu que val més que aprenguis la llengua de l'altre
perquè si t'insulta li puguis respondre".
(Entrevista a Agnès Agboton, de Porto-Novo, Benín.
AVUI, dilluns 13 d'agost de 2001, pàg. 44)*

2. El context

La *Declaració universal de drets lingüístics* és, com veurem en els capítols successius, un document de naturalesa no governamental. Això vol dir que els seus principis han estat redactats per un col·lectiu de persones i organitzacions alienes a la vida institucional o governamental, però amb una clara voluntat d'intervenir-hi. El propi document esmenta que vol arribar a un estatut jurídic internacional.

És per això que els experts i les organitzacions que van redactar i aprovar la *Declaració* es van basar en l'anàlisi del context social, l'anàlisi del context polític, del context sociolingüístic i del context jurídic. Per tant, el contingut d'aquest capítol és una exposició breu del context jurídic internacional i europeu, en el marc dels drets lingüístics. Els principis redactats en la *Declaració* prenen com a referència, en alguns casos, i com a punt de partida, en d'altres, aquest marc jurídic o bé aquests textos realitzats en el si d'alguna institució internacional. Queda plenament justificada la presència d'aquest capítol en la tesi malgrat que no es tracti d'un estudi exhaustiu, car aquest formaria part d'un altre treball que ara no ens ha de fer perdre l'horitzó del nostre.

2.1. Drets humans i drets lingüístics

2.1.1. Alguns precedents de la Declaració universal de drets humans

El dia 10 de desembre de 1948 l'Assemblea General de les Nacions Unides adoptà i proclamà la *Declaració universal dels drets humans*⁷³ (Resolució 217 A). En el seu article segon la Declaració estableix que "*tothom té tots els drets i totes les llibertats*" sense distinció de "*raça, color, sexe, llengua, religió, opinió política o altra, origen nacional o social, posició econòmica, naixement o altra condició*"⁷⁴. És el primer cop en la història de la humanitat que un text amb valor jurídic de declaració internacional cita la llengua com a factor no discriminatori. Aquesta Declaració ha esdevingut el referent i la base dels pactes i convenis internacionals sobre drets humans i també dels capítols dedicats a drets fonamentals de moltes constitucions estatals.

De molt antic els humans ja havien intentat d'establir una relació entre les obligacions dels ciutadans i els seus drets. No podem postular que fossin declaracions de drets humans però la seva formulació i la seva voluntat reguladora apropa aquells primers textos a una primera consciència de drets humans fonamentals, malgrat que, està clar, mai no van ser formulats amb aquest esperit. Així, si ens remuntem a l'antiguitat podríem citar el *Codi de Hammurabi* (al voltant del 1750 aC)⁷⁵, o el decàleg que recollí el llibre del *Pentateuc* (Èxode, 20, 1-17 i Deuteronomi, 5, 6-21)⁷⁶, textos ambdós molt antics que, si bé no es formulen com a

⁷³ Veg. Annex 3. Document 1.1.

⁷⁴ Veg. Annex 3. Document 1.1.

⁷⁵ El Codi d'Hammurabi reglamenta (en termes més moderns, legisla) els aspectes més quotidians de la vida dels habitants de l'antiga Mesopotàmia: la propietat, la família, el comerç, les obres públiques, etc. A més, el Codi divideix la societat de Mesopotàmia en tres classes socials: els patricis, els subordinats (el poble) i els esclaus. Lluny de ser un referent per als drets humans sí que es tracta d'un valuós document que prova la voluntat reguladora dels governants i el lligam entre les societats considerades civilitzades amb un estat de dret.

⁷⁶ Ambdós llibres transcriuen el Decàleg, conegut com a "*Els deu manaments*". Com en el cas anterior, aquest document no suposa cap precedent dels drets humans, però sí que reflecteix de nou la voluntat reguladora de les societats i, de retruc, la restricció de la llibertat individual en benefici d'un

drets humans, sí que enceten el camí de la declaració de drets. Si continuem amb la història, ja a l'edat mitjana, podem fer una lectura generosa d'alguns textos, com ara la *Carta Magna* de Joan I d'Anglaterra (1215), el redactat de la qual, entre altres qüestions, aborda la temàtica del poder del rei i el limita a favor del Parlament anglès; al nostre país, la *Institució de Pau i Treva* (1027) fa referències a la protecció de determinats drets tot i que en un context molt concret⁷⁷.

L'edat moderna fou un període transcendental per a la configuració dels drets de les persones. Ben cert, durant aquest període es promulgaren algunes normes que recullen drets que avui en dia es consideren fonamentals. Potser la més interessant⁷⁸ és la "*Bill of Rights*" d'Anglaterra (1689)⁷⁹, que esdevingué una de les bases jurídiques de la constitució britànica i que dotava el Parlament de força facultats, com ara l'exclusivitat a l'hora de dictar lleis, el vot dels subsidis econòmics, el control de l'exèrcit, la celebració d'eleccions lliures, etc.

No fou, però, fins a finals del segle XVIII que podem començar a parlar d'una consciència emergent en assumptes relacionats amb els drets humans. Així, a

suposat benestar col·lectiu.

⁷⁷ Veg. el llibre de FERRO, V. *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins el Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo Editorial (1987), pàg. 73, per la institució de Pau i Treva; i pàg. 332 i següents per obtenir informació sobre els drets de la persona i llurs garanties. La Institució de Pau i Treva fou un òrgan eclesiàstic que durant els segles XI, XII i XIII regulà les pauses entre les guerres privades que se succeïen en aquell període. La regulació dels períodes de pau amb els drets consegüents i els deures derivats d'aquests, esdevingué un autèntic tractat de dret que, amb el temps, s'introduí com una constitució més de les que es dictaven a la cort del príncep. No hi ha dubte que aquesta Institució precedí allò que més endavant serien les Corts Generals de Catalunya. La progressiva incorporació de les institucions civils (no eclesiàstiques) en aquest tipus d'acords, provocà que aquests fossin incorporats en la redacció dels Usatges en diferents poblacions o comtats (per exemple el de Barcelona) i d'altres disposicions s'inserissin com a drets dels ciutadans en la compilació de Constitucions i altres drets de Catalunya.

⁷⁸ Cal afegir a aquesta llista l'Edicte de Nantes promulgat per Enric IV de França el dia 13 d'abril de 1598, que posà fi a les guerres de religió a França. Aquest Edicte estableix, entre d'altres, la llibertat de consciència, la llibertat de culte i el restabliment de tots els drets civils pels hugonots. Tot i que aquest Edicte durà poc (fou revocat pel rei Lluís XIV el 18 d'octubre de 1685), marcà un precedent en la història dels drets humans. En aquest mateix sentit, el rei Carles II d'Anglaterra, l'any 1678, creà la Institució d'*Habeas Corpus*, que, dins del dret processal, garantia les lleis que fan referència al dret fonamental de la llibertat personal i que tenia com a finalitat última el fet de garantir un procés just a tots els detinguts.

⁷⁹ Amb aquest nom es coneix la *Declaration of Rights* (Declaració de drets), una llei jurada pel rei

finals de segle es redacten els documents de referència de la *Declaració universal de drets humans*: la "*Bill of Rights*" de 1791 (que recull les deu primeres esmenes a la Constitució de 1787 dels Estats Units d'Amèrica)⁸⁰ i la *Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà*, proclamada per l'Assemblea Constituent de la I República Francesa (1789)⁸¹. Cap d'ambdós documents, però, no fa esment explícit de la llengua i del dret d'ensenyar-la, tampoc no l'esmenta en els articles que proclamen el dret a una defensa justa o en els que proclamen la llibertat d'expressió. Ambdues, però, són les primeres declaracions modernes amb una clara voluntat transformadora i, malgrat la seva precarietat jurídica, suposen un camí sense retorn vers la configuració dels drets humans.

D'ençà de la promulgació d'aquestes declaracions el camí dels drets humans restà força aplanat. Durant el segle XIX, per exemple, s'anà va configurant allò que avui en dia coneixem com l'estat de dret. Així, d'aquest període daten les primeres constitucions d'algunes monarquies parlamentàries europees com Suècia (1809), Noruega (1814) i Bèlgica (1831) amb una clara incorporació, en el seus apartats, dels principis dels drets individuals fonamentals. Però el text que marca un avenç considerable en l'estat de dret és la *Constitució de la Segona República Francesa de 1848*, que, a banda d'introduir el sufragi universal, reconeix ja els drets a no ser detingut arbitràriament, aboleix la pena de mort per raons polítiques, reconeix la

Guillem III d'Orange.

⁸⁰ Veg. HEFFNER, R. *A Documentary History of the United States*. Nova York: Penguin Books (1981), pàg. 15 i següents. Entre d'altres, aquesta declaració proclama la llibertat de confessió religiosa, la llibertat de paraula, de premsa, el dret a reunió; els drets de garantia de procés just a tots els processats (i a tenir l'assistència necessària per a la seva defensa).

⁸¹ El dia 26 d'agost de 1789 l'Assemblea Constituent Francesa votà aquesta declaració, molt influïda per la Declaració d'Independència dels Estats Units d'Amèrica (1776). La Declaració francesa proclamà la igualtat de totes les persones (tots els homes, en la Declaració, article 1) i tots els drets fonamentals: la llibertat, la propietat, la seguretat, la resistència a l'opressió (article 2). Una de les grans aportacions d'aquest text als drets humans és la declaració que la llei ha de ser l'expressió de la voluntat general (article 6). A més promulgà la llibertat de religió, la separació de poders, i instaurà la llibertat d'opinió. Aquesta Declaració serví de preàmbul de la Constitució del 1791 i influí els moviments contra l'absolutisme monàrquic que es produïren a Europa els anys successius. El 24 de juny de 1793, la segona Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà proclamà els drets universals a l'educació, al treball i a l'assistència pública. Les bases del nou estat de dret estaven posades, tot i que l'any 1795 una nova declaració, influïda per la nova burgesia francesa, reduís aquests drets a la igualtat de tothom davant de la llei. Per ampliar aquestes qüestions veg. el llibre de WORMS, F. *Droits de l'homme et philosophie. Une anthologie (1789-1914)*, Paris: Presses Pocket (1993), pàg. 73-75 i següents.

llibertat de religió, el dret d'associació, de reunió i d'expressió, bo i suprimint la censura de premsa. Reconeix, també, la llibertat d'ensenyament i l'educació com un dret, així com declara que tots els ciutadans tenen dret a ocupar un càrrec públic i aboleix els títols nobiliaris. A més, el dret del treball ja és establert per la constitució com també hi són introduïts els drets d'assistència als infants abandonats i als malalts i ancians sense recursos. Els drets individuals de la persona, a partir del 1848 comencen a tenir un vessant social que ja no farà marxa enrere⁸².

El 1864 se signà la *Convenció de Ginebra*, per la qual fou creada la Creu Roja, una institució internacional que havia de vetllar per a la protecció dels ferits de guerra i dels malalts en camps de batalla. Aquesta Convenció té una certa transcendència per al nostre treball ja que representà la formulació de les bases de la protecció dels drets humans en els conflictes bèl·lics, i, a més, creà la primera organització no governamental de caire humanitari i internacional.

⁸² Veg. WORMS, F. (ed.) *Droits de l'homme et philosophie. Une anthologie (1789-1914)*. París: Presses Pocket (1993), pàg. 317-318.

2.1.2. L'Organització de les Nacions Unides

A començament del segle XX, el Tractat de Versalles, que posà fi a la Primera Guerra Mundial, creà dos organismes internacionals: la Societat de Nacions i l'Organització Internacional del Treball⁸³. La Societat de Nacions fou creada amb la finalitat d'evitar un nou conflicte armat d'abast mundial. Aquest intent no va reeixir i el món es va veure abocat a un segon conflicte durant els anys 1939 al 1945. Acabada aquesta guerra, cinquanta-un estats es van reunir a San Francisco amb la finalitat de crear una nova organització governamental d'abast mundial que vetllés per la pau, la seguretat i el respecte dels drets humans; fou l'Organització de les Nacions Unides (ONU). La carta fundacional d'aquesta institució tancà les portes a tota ambigüitat declarant que els principis de les Nacions Unides són, entre d'altres, *"la solució de problemes internacionals de caràcter econòmic, social, cultural o humanitari, i el desenvolupament i l'estímul del respecte als drets humans i a les llibertats fonamentals de tots sense fer distinció per motiu de raça, sexe, idioma⁸⁴ o religió⁸⁵"*.

Aquest organisme creà una comissió amb la finalitat d'elaborar un text que definís els drets humans fonamentals i que esdevingués un Pacte Internacional, sota els auspicis de les Nacions Unides. Els treballs duraren de l'any 1945 fins a finals de 1947. El text es revisà i modificà durant un any, i el dia 10 de desembre de 1948 es proclamà com a *Declaració universal de drets humans*⁸⁶.

La Declaració de 1948 distingeix entre dos tipus de drets: els que fan referència a

⁸³ Veg. CASANOVAS, O. *Casos y textos de Derecho Internacional Público*. Madrid: Editorial Tecnos (1990), pàg. 539 i següents i pàg. 696 i següents.

⁸⁴ El subratllat és nostre, per indicar que és el primer text de rang internacional que estableix la no discriminació per raó de llengua com un dret fonamental, si llegim, és clar, aquesta carta fundacional amb prou generositat. El text, però, és molt clar, tot i que es limita, encara, als drets individuals.

⁸⁵ Article 1, punt 3, del Capítol I de la Carta Fundacional de les Nacions Unides. Traduït per l'autor del llibre de CASANOVAS, O. *Casos y textos de Derecho Internacional Público*. Madrid: Editorial Tecnos, 1990, pàg. 548.

⁸⁶ Veg. Annex 3. Document 1.1.

la persona (anomenats de primera generació), que es recullen als articles 1 al 21; i els que fan referència als aspectes globals com els drets econòmics, socials i culturals, inclòs el dret a l'educació (anomenats de segona generació). Els primers encara no tenen en compte la llengua, o bé la citen tan sols com a factor de no discriminació enmig de moltes altres qüestions. Els drets de segona generació desplegats més endavant en altres textos adopten el dret a la llengua com un dels drets humans derivats de la no discriminació.

Entre d'altres declaracions anomenades de segona generació, cal destacar el *Pacte internacional de drets civils i polítics*, de 16 de desembre de 1966⁸⁷, on ja es comença a advertir que la pertinença a una minoria lingüística no pot ser cap excusa per privar ningú dels seus drets fonamentals (article 27 de l'esmentat Pacte). A més, aquest Pacte també reconeix alguns drets col·lectius com el dret dels pobles a disposar lliurement de les seves riqueses i recursos naturals, i l'esmentat dret de les minories ètniques, religioses i lingüístiques a tenir la seva pròpia cultura, practicar la seva pròpia religió i a usar el seu propi idioma.

Les negociacions per a la redacció i la posterior aprovació d'aquest Pacte foren llargues i dures. Calgueren dotze anys per arribar al compromís final de redactar dos pactes internacionals molt semblants: el de *drets civils i polítics*, i el de *drets econòmics, socials i culturals*. S'arribà a aquest compromís per a satisfer les dues grans tendències que concorrien en la redacció d'aquest Pacte: d'una banda els estats de tradició liberal (amb una intenció clara de reconèixer només els drets individuals i alguns molt essencials de socials i econòmics, sempre com un apèndix); i d'altra banda, els estats del bloc de l'Est que proposaven de donar més importància als drets socials i econòmics. La solució adoptada no és dolenta si tenim en compte la situació política del moment i que l'aprovació d'aquests dos pactes significà un precedent de referència dins del dret internacional. Certament, aquests dos Pactes posen fi a moltes de les presumptes situacions d'indefensió jurídica en l'àmbit internacional, no només perquè establiren uns drets d'obligat

⁸⁷ Veg. Annex 3. Document 1.2.

acompliment pels estats signataris, sinó també perquè configuraren un sistema de control que permetia sotmetre a examen permanent els estats signataris en allò que havien promulgat. Ben cert, el Pacte estableix que els estats han d'informar del compliment dels preceptes en el seu ordenament jurídic; els informes elaborats pels estats els ha d'estudiar el *Comitè de Drets Humans*⁸⁸, i ha de lliurar les seves conclusions al plenari de les Nacions Unides. Però encara és més important el fet que el Pacte estableix la possibilitat que un estat en pugui denunciar un altre per l'incompliment d'alguns dels preceptes dels acords; i en aquest cas el *Comitè de Drets Humans* ha d'actuar com a òrgan conciliador i ha d'intentar que els estats en litigi arribin a un consens i a una solució de compromís. Tot i això, el Pacte encara no preveu sancions per als casos d'incompliment dels acords⁸⁹. Per tant, el sistema de control establert en aquest Pacte té una base en la pressió internacional però no pas en un sistema jurídic ferm que empari els ciutadans i els col·lectius davant de les situacions d'incompliment o d'indefensió establertes pel propi Pacte⁹⁰.

Una lectura actual d'aquest Pacte l'hauríem de fer en clau d'intent de trencar amb una homogeneïtzació (que aleshores tot just es començava a intuir) impulsada per la globalització de l'economia i que es traduïa, entre altres qüestions, en l'hegemonia i el domini cultural d'una civilització i d'unes poques llengües. Aquests factors suposen un perill per a la pluralitat i per al manteniment de la diversitat cultural i lingüística, per això la intuïció del Conveni l'hem de valorar positivament i cal tenir en compte l'esforç realitzat pels redactors d'ambdós Pactes per tal d'establir un marc jurídic del dret internacional fonamental. Considerant que es

⁸⁸ Aquest Comitè fou creat l'any 1946 i és un òrgan subsidiari del *Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides*. Aquest Comitè (o Comissió) pot realitzar estudis sobre situacions generalitzades de violacions dels drets humans i de les llibertats fonamentals en algun estat determinat o a escala mundial i n'ha d'informar l'*Assemblea General*.

⁸⁹ En un Protocol annex al Pacte es preveu la possibilitat que una persona pugui denunciar els estats davant del *Comitè de Drets Humans*, però en cap cas aquesta persona pot rebre una reparació o compensació pels danys denunciats.

⁹⁰ Cal afegir un cas especial: la protecció dels drets humans en temps de guerra. El *Tribunal Internacional de Justícia* (conegut també com a Tribunal Internacional de l'Haia) fou creat el 1945 per jutjar els crims de guerra i els crims contra la humanitat. Té jurisdicció damunt de tots els estats membres de les Nacions Unides (i Suïssa). El Tribunal considera crims contra la humanitat, entre d'altres, qualsevol acte inhumà comès contra la població civil per motius polítics, religiosos o ètnics.

tracta d'uns textos que cal llegir en el seu moment històric i que cal contextualitzar dins d'un equilibri de forces polítiques, entenem que enceten, si més no, un marc favorable a la protecció de la diversitat.

Si ho mirem des d'aquesta òptica, no resulta agosarat afirmar que el tímid procés iniciat en aquests Pactes internacionals es reflecteix en la *Declaració dels drets de les persones que pertanyen a minories nacionals o ètniques, religioses o lingüístiques*, adoptada per l'Assemblea General de les Nacions Unides el dia 18 de desembre de 1992⁹¹. En efecte, aquesta declaració reconeix que “la promoció constant i la realització dels drets de les persones que pertanyen a les minories (...) lingüístiques, formen part integrant de l'evolució de la societat en el seu conjunt i s'inscriuen en l'ordre democràtic fundat sobre la legalitat” (Preàmbul). En la mateixa línia, va una mica més enllà en exigir als estats que la ratifiquin que s'han de comprometre a “protegir l'existència i la identitat nacional o (...) lingüística de les minories, en els seus respectius territoris i a afavorir la instauració de les condicions adequades per promoure aquesta identitat.” (Article 1).

Cal tenir en compte, però, que els drets expressats en aquestes declaracions no suposen un avenç considerable en el marc jurídic internacional, ja que són recomanacions de protecció i promoció de les llengües que parlen les persones que pertanyen a minories lingüístiques (drets individuals), i això no resol les situacions d'indefensió de les comunitats que veuen com els seus drets són conculcats per altres lleis estatals en vigor. La pressió que han exercit els estats en els organismes internacionals explica el fet que no s'hagin explicitat positivament els drets lingüístics de les comunitats; en conseqüència, la protecció internacional dels drets idiomàtics no es pot desenvolupar amb la normalitat i l'esperit d'obertura necessaris per esdevenir prou efectiva.

Les excepcions que, segons el nostre parer, cal tenir en compte, ens les proporcionen dos documents: la *Convenció núm. 169 de l'Organització*

⁹¹ Veg. Annex 3. Document 1.4. No hem considerat cap altre document, de Nacions Unides, prou rellevant per al foment del respecte de la diversitat lingüística dins d'aquest salt cronològic tan llarg.

*Internacional del Treball, de 26 de juny de 1989, relativa als drets dels pobles indígenes en països independents*⁹²; i *l'Informe de la Comissió de Drets Humans del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides, de 20 d'abril de 1994, relatiu al text provisional de la Declaració dels drets dels pobles indígenes*⁹³.

El primer dels textos esmentats, el *Conveni de l'Organització Internacional del Treball*, no fa esment de la llengua fins a la sisena part, que dedica a l'ensenyament i als mitjans de comunicació. En efecte, l'article 28, afirma que:

"1 Sempre que sigui viable, cal ensenyar els infants dels pobles interessats a llegir i a escriure en la seva pròpia llengua indígena o en la llengua que parlin més habitualment en el grup al qual pertanyen. Quan això no sigui viable, les autoritats competents han de realitzar consultes a aquests pobles per tal d'adoptar les mesures que permetin assolir aquest objectiu.

2 S'han de prendre les mesures adequades per tal d'assegurar que aquests pobles tinguin l'oportunitat d'arribar a dominar la llengua nacional o una de les llengües oficials del país.

*3 Han d'adoptar-se les disposicions necessàries per a preservar les llengües indígenes dels pobles interessats i promoure el desenvolupament i la pràctica d'aquestes*⁹⁴.

Aquesta disposició proclama tres drets lingüístics fonamentals: el dret d'aprendre la pròpia llengua⁹⁵, el dret d'aprendre la llengua vehicular de l'estat on ha quedat enclavada la comunitat lingüística, i el dret a la preservació i promoció del patrimoni lingüístic de cada una de les comunitats. La mateixa Convenció també proclama el

⁹² Veg. Annex 3. Document 1.5.1.

⁹³ Veg. Annex 3. Document 1.6.1.

⁹⁴ Article 28. Veg. Annex 3. Document 1.6.1.

⁹⁵ L'encapçalament d'aquest paràgraf, però, limita les possibilitats d'ensenyament de la llengua indígena a la viabilitat econòmica del projecte. Aquest afegit, fruit de les negociacions encetades arrel de la introducció de la llengua indígena en el sistema d'ensenyament, esdevé, no només una limitació, sinó, en gairebé tots els casos, la restricció de l'exercici del dret proclamat. Per això la *Declaració universal de drets lingüístics*, en la Disposició addicional primera proclama que: "*cal que s'habilitin fons internacionals de suport a l'exercici dels drets lingüístics a les comunitats ostensiblement mancades de recursos*". Car no es pot deixar a mercè d'una economia marcada per altres urgències, l'aplicació d'una disposició de dret.

dret a l'ús de les llengües indígenes en els mitjans de comunicació orals i escrits de difusió en l'àrea d'influència d'aquelles comunitats⁹⁶.

La *Comissió de drets humans del Consell econòmic i social* de les Nacions Unides realitzà un estudi sobre la possibilitat de desplegar la Convenció aprovada per l'OIT. D'aquests treballs en resultà l'*Informe, de 20 d'abril de 1994, relatiu al text provisional de la Declaració dels Drets dels pobles indígenes*⁹⁷. Aquest informe revela una tendència de la Comissió que, a priori, beneficia allò que en el capítol anterior hem anomenat dret col·lectiu. En efecte, els postulats de la Comissió de drets humans suposen un subjecte de dret no estrictament individual o, si se'n permet l'expressió, supra individual. Si analitzem l'articulat de l'*Informe* hem de deduir la voluntat positiva de la fórmula "els pobles indígenes tenen dret a [...]"⁹⁸, que, sens dubte, supera l'àmbit personal i proposa implícitament com a subjectes de dret les comunitats o els pobles descrits en el propi informe⁹⁹. El document

⁹⁶ Article 30 del Conveni esmentat. Veg. Annex 3. Document 1.5.1.

⁹⁷ Veg. Annex 3. Document 1.6.1.

⁹⁸ Veg. Annex 3. Document 1.6.1. Articles 1, 3 i 14, reproduïts en l'esmentat annex com a articles amb referències a la llengua o als drets lingüístics. En l'article 2 hom adopta la fórmula "les persones i els pobles indígenes", fórmula que també podem considerar acceptable dins dels paràmetres del dret col·lectiu i que encara pot anar més enllà si s'interpreta la primera part com a subjectes de dret també aquelles persones que, tot i ser indígenes, no viuen en el territori d'enclavament de la comunitat. L'extensió del dret que proposa aquesta fórmula també va ser adoptada per la *Declaració universal de drets lingüístics* en alguns dels seus articles.

⁹⁹ Veg. CARRASCO, Carlos Antonio *Pueblos sin voz. Temas para una reflexión internacional*, Bolívia: Colegio de Internacionalistas de Bolivia (1994), pàgines 161-163. L'autor d'aquest llibre analitza les diferents definicions de *poble indígena* que apareixen en diversos documents de les Nacions Unides, especialment els dos que hem citat anteriorment. Així, podem observar com el concepte de poble indígena té dues definicions dins dels cercles internacionals. Una és la que deriva de la Convenció núm. 169 esmentada, que és, malgrat les seves restriccions, un instrument de dret internacional. D'acord amb l'apartat b), paràgraf primer, de l'article 1, són "considerats indígenes pel fet de ser descendents de poblacions que viuen en el país o en una regió geogràfica a la qual pertanyia el país en l'època de la conquesta o la colonització o de l'establiment de les actuals fronteres estatals i que, sigui quina sigui la seva situació jurídica, conserven llurs pròpies institucions socials, econòmiques, culturals i polítiques, o part d'elles". Per tant, la consideració de poble indígena es basa en dos factors: el manteniment o la conservació del tarannà de poble en sentit ampli i la consciència de la seva identitat indígena (Article 1.2.). L'altra definició la trobem en el document de treball de la *Comissió de drets humans del Consell econòmic i social*, que defineix com a indígenes "les comunitats, pobles i nacions que, tenint una continuïtat històrica amb les societats anteriors a la invasió i les precoloniales que es desenvoluparen en els seus territoris, es consideren diferents de la resta de la societat on han quedat enclavats ." (op. cit. pàg. 162). La definició, que es basa en criteris de continuïtat històrica i manteniment del territori ancestral, també té en compte la conservació de la

també preveu una fórmula per a garantir els drets individuals sense conculcar els col·lectius. Aquesta l'observem en el seu article 2: "*les persones i els pobles indígenes ...*"¹⁰⁰, que proclama sense ambigüitats que els drets derivats de la no discriminació poden ser considerats tant des del punt de vista individual com col·lectiu. Aquesta orientació fou recollida en alguns dels articles de la *Declaració universal de drets lingüístics* amb la finalitat, tal com veurem més endavant, d'eixamplar el camp jurídic del valor no discriminatori d'allò que preveu l'article 2 de la *Declaració universal de drets humans*¹⁰¹. D'aquesta manera hom aconseguia atorgar un valor individual i col·lectiu alhora a uns drets considerats fonamentals, la natura dels quals parteix d'un fet d'expressió col·lectiva anomenat llengua.

Pel que fa a la qüestió estrictament lingüística, l'*Informe* adopta la llengua com un factor més del patrimoni indígena que cal respectar, promoure i conservar¹⁰², i en la Part IV, dedicada a l'ensenyament, proclama el dret d'impartir l'ensenyament en la pròpia llengua, d'acord amb els sistemes tradicionals d'ensenyament de cada un dels pobles indígenes¹⁰³. Aquesta darrera variable introdueix un nou factor a tenir en compte dins dels drets lingüístics fonamentals car basa l'ensenyament, no només en la llengua sinó en el sistema de valors culturals (també lingüístics) de cada comunitat. A més, dins del mateix article es reconeix el dret dels infants que no viuen en el territori de la comunitat a rebre l'ensenyament de la seva llengua d'origen.

pròpia cultura i de la llengua, ja sigui utilitzada com a instrument únic de comunicació, com a llengua materna o com a mitjà habitual de comunicació. Més endavant, el document de treball cita la autoidentificació com un factor individual de pertinença a un grup indígena. Aquesta darrera definició també fou acceptada pel grup de treball sobre *Poblacions indígenes de la Subcomissió de prevenció de discriminacions i protecció de les minories de les Nacions Unides*.

¹⁰⁰ Veg. Annex 3. Document 1.6.1.

¹⁰¹ Veg. Annex 3. Document 1.1.

¹⁰² Veg. l'article 14, part III, de l'esmentat Informe (Annex 3. Document 1.6.1.) que diu: "*Els pobles indígenes tenen dret a revitalitzar, utilitzar, desenvolupar i transmetre a les generacions futures llur història, idioma, tradició oral, filosofia, sistema d'escriptura i literatura, i a atribuir noms a llurs comunitats, llocs i persones, i mantenir-los*".

¹⁰³ Veg. Article 15. Annex 3. Document 1.6.1.

Sembla, però, que la *Comissió de drets humans del Consell econòmic i social* de les Nacions Unides va anar massa enllà als ulls de l'Assemblea General, ja que, de moment, cap dels intents de convertir l'informe final de la Comissió esmentada en una convenció internacional de Nacions Unides no ha prosperat, i els pobles indígenes continuen tenint com a únic instrument de dret internacional de referència l'esmentada Convenció de l'OIT¹⁰⁴.

¹⁰⁴ Remarquem que, de moment, aquest és l'únic instrument de dret internacional que empara els drets dels pobles indígenes, tot i que en alguns estats de l'Amèrica del Sud, Canadà i els Estats Units d'Amèrica existeixen disposicions d'àmbit estatal divers que protegeixen les cultures indígenes, també des de punts de vista distints. La legislació d'àmbit estatal, però, no és l'objectiu d'aquest treball, ni afecta, en principi, els organismes internacionals que estem descrivint.

2.1.3. La UNESCO¹⁰⁵

La *Declaració universal de drets lingüístics* es realitzà i s'aprovà amb el suport moral i tècnic de la UNESCO; a més el document es troba, en aquests moments, en procés d'estudi en el si d'aquest organisme tal com explicarem al llarg d'aquest treball. Per aquest motiu ens aturem una mica més del compte en l'anàlisi del funcionament de l'organització interna de la UNESCO, dels seus objectius i de la tasca realitzada per aquest organisme a favor de la diversitat lingüística i dels drets lingüístics¹⁰⁶.

2.1.3.1. Què és i com s'estructura la UNESCO

La UNESCO (Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura), fou fundada el 16 de novembre de 1945 per l'Assemblea General de les Nacions Unides celebrada a Londres el novembre del mateix any¹⁰⁷. Entrà en vigor el dia 4 de novembre de 1946 després que vint estats dipositessin els seus instruments de ratificació. No tots els estats del món pertanyen a aquesta organització¹⁰⁸, actualment n'hi ha 188, nombre suficient com per gaudir d'un pes

¹⁰⁵ Atorguem un capítol a part a la UNESCO, tot i que és un organisme que pertany a l'ONU, per dos motius: el primer pel fet que els objectius i el tarannà d'aquesta organització la fan molt propera a la sensibilitat vers un possible projecte de *Declaració de drets lingüístics*; i el segon perquè ha produït documents doctrinals prou rellevants per a qualsevol procés de reconeixement de la diversitat lingüística i de drets lingüístics.

¹⁰⁶ Entenem que queda justificada la llargària d'aquest apartat perquè tant l'aclariment dels conceptes d'algunes Declaracions de la UNESCO com del funcionament de la institució citada són essencials per entendre certs aspectes del contingut de la *Declaració universal de drets lingüístics*, que, tal i com hem reflectit fou realitzada amb la voluntat d'esdevenir un document amb valor jurídic, primer a la UNESCO i després a Nacions Unides.

¹⁰⁷ Veg. Annex 3. Document 2.1.1.

¹⁰⁸ Especialment significatives són les absències dels Estats Units d'Amèrica (EUA) i el Regne Unit, estats que abandonaren l'Organització l'any 1984 i 1985 respectivament, després d'una greu crisi en el si de la pròpia institució, car es posà en dubte la pròpia finalitat d'aquesta al·legant la politització dels plantejaments i de les accions de la UNESCO. D'aleshores ençà un dels objectius sempre presents per part del Directors Generals ha estat de procurar el retorn d'aquests estats (i Singapur, que també abandonà l'Organització el 1985), i especialment dels EUA, que cobria una quarta part del pressupost de la institució. Aquests abandons, a part de la crisi institucional també provocaren una greu crisi econòmica que féu decreïxer el potencial operatiu de la UNESCO i els seus objectius s'hagueren de retallar significativament. Hores d'ara ni el Regne Unit, ni els EUA, ni Singapur no han

específic prou transcendent per a pensar que es tracta d'una organització a tenir en compte a l'hora d'establir un marc jurídic internacional sobre drets lingüístics. Tot i que les seves Declaracions no adquireixen valor jurídic si no tenen la conformitat de les Nacions Unides, el seu marge de maniobra en els afers culturals i d'ensenyament és prou ampli i reconegut com per garantir la seva aprovació en el si de les Nacions Unides.

El principal objectiu de la UNESCO és *"contribuir al manteniment de la pau i la seguretat, tot reforçant, per mitjà de l'educació, la ciència i la cultura, la col·laboració entre les Nacions, a fi de garantir el respecte universal de la justícia, de la llei, dels drets humans i de les llibertats fonamentals per a tothom, sense distinció de raça, sexe, llengua o religió, que la Carta de les Nacions Unides reconeix a tots els pobles"*¹⁰⁹. El mandat, doncs, és molt clar: la UNESCO ha de contribuir a la pau i a la seguretat mundial promovent l'entesa i la cooperació entre els Estats membres, mitjançant la cultura, la ciència i l'educació. Per complir amb aquest mandat, la UNESCO s'ha marcat cinc eixos de treball o programàtics principals:

- realitzar estudis prospectius: és a dir analitzar les formes d'educació, ciència, cultura i comunicació per al món del futur,
- fomentar els avenços en la recerca, fomentar l'intercanvi i la transferència de coneixements, basats principalment en la recerca, la capacitat i l'ensenyament,
- mantenir una activitat normativa, per mitjà de la preparació i aprovació d'instruments internacionals i recomanacions estatutàries,
- realitzar estudis especialitzats per a transmetre a través de la cooperació tècnica als Estats membres perquè elaborin els seus projectes i polítiques de desenvolupament,
- afavorir l'intercanvi d'informació especialitzada.

retornat a la UNESCO.

¹⁰⁹ Article 1 de l'Acta constitutiva (Constitució) de la UNESCO. Veg. Annex 3. Document 2.1.1.

L'estructura d'aquesta institució és, a priori, força senzilla, ja que només està formada per tres òrgans:

- La *Conferència general* dels Estats membres, òrgan rector suprem de la UNESCO, que es reuneix cada dos anys en sessió ordinària i funciona sobre la base d'un vot per estat. La *Conferència General* ha d'aprovar el Programa i el Pressupost de l'Organització, i ha d'escollir el *Consell executiu* i el *Director general*.
- El *Consell executiu*, compost per cinquanta-vuit representants dels Estats membres, amb un mandat de quatre anys; es reuneix dos cops l'any en sessió ordinària: la primavera i la tardor. El Consell prepara el programa d'activitats que ha de ser sotmès a la Conferència General i és el responsable de l'execució efectiva de les decisions de la Conferència.
- El *Secretariat* és l'òrgan executiu de l'Organització. Sota l'autoritat del *Director general* (càrrec que s'escull cada sis anys) el personal ha d'executar el programa aprovat pels Estats membres¹¹⁰.

El *Secretariat*, a la vegada, es divideix en cinc *Sectors* diferents per a cada àmbit d'actuació:

Sector de l'educació

Sector de ciències exactes i naturals

Sector de ciències socials i ciències humanes

Sector de cultura

Sector de comunicació i informació

Sectors que es divideixen en *Divisions* encara més especialitzades i aquestes en *Unitats*.

¹¹⁰ En el moment de realitzar aquest treball el Director general és el japonès Koichiro Matsuura, que va ser escollit l'any 1999.

Paradoxalment, l'aparell executiu de la UNESCO, que és el propi *Secretariat*, és el més complex quant a funcionament. Més amunt hem postulat que la UNESCO és una organització senzilla, però ja hem matisat que només ho és sobre el paper. La seva estructura simple es complica pel seu gran i carregós aparell diplomàtic, administratiu i, és clar, burocràtic¹¹¹. Tots els Estats membres tenen la seva delegació i també han establert una Comissió Nacional a la seu de la UNESCO amb representants de la comunitat educativa, científica i cultural, de cada un d'ells que fan el seguiment de la tasca realitzada pel *Secretariat* i vetllen pels interessos de l'Estat en qüestió en la configuració dels Programes. Aquestes estructures estatals tenen els seus respectius funcionaris i treballadors. Tot plegat ja comença a fer entreveure que un dels grans reptes d'aquest organisme, sens dubte, és aconseguir una reducció dràstica de la burocràcia interna en benefici de la màxima eficiència. Això, però, sembla un mal endèmic en les organitzacions internacionals, que, sota l'aparença de bastir una arquitectura democràtica on hi caben totes les sensibilitats (les estatals, és clar), es converteixen en un aparell feixuc que dedica més temps, recursos i esforços al funcionament intern que a l'execució dels propis programes.

Si tenim en compte els principis fundacionals de la UNESCO i el seu mandat programàtic, haurem de convenir que aquest organisme era l'únic marc possible, en l'àmbit dels organismes internacionals, on hi podia tenir cabuda una *Declaració universal de drets lingüístics* provinent del món no governamental. De fet, un dels trets fundacionals de la UNESCO rau en la voluntat de dialogar amb la societat civil. No és estrany, doncs, que hi hagi 344 organitzacions no governamentals¹¹² que mantenen relacions oficials amb la UNESCO, amb estatus diversos, normalment com a consultores. Aquest paper de la societat civil dins de la UNESCO és el tret que pot distingir-la d'altres organitzacions, molt més impermeables a la sensibilitat no estrictament política. Una prova d'això és, sens dubte, que al món hi ha més de

¹¹¹ Cal remarcar que només al Secretariat hi treballen 2.159 funcionaris internacionals; a més, n'hi ha 645 que treballen a les setanta-tres oficines exteriors, que la UNESCO té fora de la seva seu de París.

¹¹² Segons dades oficials de la UNESCO de desembre de 2001. D'ara endavant ONG.

sis mil clubs UNESCO, Associacions i Centres que promouen els ideals i les activitats de l'Organització en l'àmbit de les associacions de base; i també hi ha 6.668 Escoles Associades¹¹³ que acullen els objectius de la UNESCO per tal d'ajudar a formar una actitud de tolerància i entesa entre els joves dels diversos pobles.

¹¹³ Segons dades oficials de la UNESCO de desembre de 2001.

2.1.3.2. El règim lingüístic de la UNESCO

Tant la *Conferència general* com el *Consell executiu* tenen el seu propi règim lingüístic que és gairebé idèntic, i que queda establert en els seus respectius *Reglaments de funcionament*¹¹⁴.

El règim lingüístic de la *Conferència general* distingeix dues categories: de *llengua de treball* (article 50) i de *llengua oficial* (article 54). Les llengües de treball de la *Conferència general* són l'àrab, el xinès, l'espanyol, el francès, l'anglès i el rus, que es poden usar en tots els documents de treball, tret del *Diari de la Conferència*¹¹⁵. Es contempla la possibilitat de poder usar la llengua del país¹¹⁶ on se celebri la Conferència si aquesta es realitza fora de la seu de París (article 51). Una particularitat d'aquest règim lingüístic és que els delegats poden usar altres llengües que no siguin les de treball, sempre i quan s'encarreguin d'oferir la traducció a una de les sis llengües de treball al Secretariat (article 52)¹¹⁷.

Les llengües oficials de la *Conferència general* són l'àrab, el xinès, l'espanyol, el francès, el hindi, l'anglès, l'italià, el portuguès i el rus (article 54)¹¹⁸. Són nou

¹¹⁴ Veg. Annex 3. Documents 2.1.2. i 2.2.1.

¹¹⁵ "Tots els documents de treball, tret del *Diari de la Conferència General*, s'han de publicar en les llengües de treball. Les actes literals de les sessions plenàries s'han de publicar en forma provisional en una edició única en què cada intervenció s'ha de reproduir en la llengua de treball usada per l'orador. Aquestes actes s'han de publicar en forma definitiva en una edició única en què les intervencions s'han de reproduir en les llengües de treball usades pels oradors, seguides, si s'han fet en llengües de treball que no siguin el francès o l'anglès, de les traduccions efectuades, alternativament d'una sessió a una altra, en una o altra d'aquestes llengües." (Article 53)

¹¹⁶ Segons la terminologia emprada en la versió castellana d'aquesta disposició. Aquest, però, és un terme equívoc ja que es refereix a l'estat membre. Si optem per entendre *país* com un territori i població amb uns referents històrics i culturals comuns i diferenciats de la resta, no podem admetre l'ús d'aquest terme indistintament per a referir-se a l'estat.

¹¹⁷ La lectura de l'article assenyalat (veg. Annex 3. Document 2.1.2.) no aclareix, però, si els delegats de la UNESCO es poden expressar en *qualsevol* llengua, o bé només poden fer-ho en les llengües oficials dels estats membres. Hem de suposar, és clar aquesta segona opció com a vàlida car la pròpia estructura de la institució no ha permès en cap altre moment ni situació l'expressió ni la representació que no sigui la referent als estats membres.

¹¹⁸ Veg. Annex 3. Document 2.1.2.

llengües que s'han d'usar en les versions de la Constitució de la UNESCO, les seves modificacions i la resta de documents d'aquest organisme considerats importants. A més, el paràgraf segon de l'article 55¹¹⁹ permet a les delegacions estatals de demanar la traducció a una de les llengües oficials dels documents que cregui importants, inclosa la traducció de les sessions de treball. Qualsevol llengua pot ser declarada oficial, a petició d'un Estat membre, però no és permès als estats de presentar més d'una sol·licitud. Aquesta disposició, tal com es pot inferir sense cap doble lectura, restringeix l'oficialitat a una sola llengua per estat membre, i, de retruc, impedeix l'assoliment d'aquest estatus a qualsevol altre idioma que s'usi dins del territori de l'estat però que no en sigui oficial.

Un primer judici de valor, encara que no pertoqui en aquestes alçades de treball, sobre el règim lingüístic de la *Conferència general* l'hem de centrar en l'afirmació que es tracta d'un règim políticament correcte i pragmàtic. Mirat des del punt de vista de la correlació de forces que conviuen a l'Organització, no deixa de ser un dels menys dolents, tot i que, des del nostre punt de vista, té algunes mancances notòriament greus. Efectivament, en el cas d'una institució internacional dedicada al foment de la cultura, la ciència i l'educació, no deixa de ser sorprenent que el règim lingüístic adoptat pel seu màxim òrgan de decisió no sigui més imaginatiu i respectuós amb la diversitat lingüística. Sabem que la implantació de més llengües de treball o d'oficials encareix enormement l'aparell administratiu, però també entenem que la UNESCO és la institució que té el deure moral i ètic de fer un esforç considerable per tal de donar cabuda en el seu si a totes les llengües del planeta¹²⁰. De fet, l'establiment d'un règim lingüístic intern que representi l'augment de la presa de consciència de la problemàtica actual sobre la diversitat lingüística fóra un pas significatiu per a poder propiciar un marc polític de referència per als poders públics estatals i per a la resta d'institucions i òrgans internacionals. La

¹¹⁹ Veg. Annex 3. Document 2.1.2.

¹²⁰ Del cert que el règim lingüístic d'un organisme internacional ha de ser pragmàtic en el sentit d'eficaç, però també és cert que a la UNESCO, com a mínim, cal que aquest règim reflecteixi el respecte per la diversitat lingüística. Es tracta de pensar-hi i tenir el coratge i la voluntat política d'aplicar la solució que hom consideri més adequada. La UNESCO hauria de poder fer aquesta maniobra.

transcendència de l'establiment dels règims lingüístics interns, molt sovint, no va més enllà del seu valor significatiu, però justament els règims lingüístics projecten l'enfocament ideològic de la institució en qüestió.

El *Consell executiu*, d'altra banda, no té duplictat de categories per a les llengües ja que es regeix per l'ús restringit de les sis llengües de treball en totes les seves competències. El propi tarannà del *Consell executiu* demana una certa capacitat de maniobra ràpida i de simplicitat d'entesa, i, per tant, el seu règim lingüístic ha de ser el més simple possible.

Un altre factor que determina qualsevol règim lingüístic d'una institució internacional és la pràctica establerta "*de facto*" pel funcionariat i la resta de treballadors en l'ús quotidià de les llengües. Així, podem afirmar que la UNESCO ha reduït els seus idiomes d'ús normal a dos i, a tot estirar tres: l'anglès i el francès (i l'espanyol). La resta s'usen tal com prescriuen els reglaments¹²¹.

¹²¹ Aquesta afirmació no es basa en cap dada objectiva des del punt de vista científic. No hi ha cap estudi realitzat sobre aquest punt en el si de la UNESCO. Ens basem en la nostra experiència en aquesta institució i en els contactes sovintejats que hi hem mantingut en els darrers anys, així com en l'observació del seu funcionament intern.

2.1.3.3. La UNESCO i la diversitat lingüística

La UNESCO ha estat l'organisme internacional que ha fet més esforços per a configurar un marc de respecte i promoció de la diversitat lingüística. L'evolució d'aquest compromís s'observa a partir dels documents que ha anat produint, tant en *Conferència general* com en *Comitè executiu*, i també per la voluntat expressa d'alguns dels seus *Directors generals*. D'acord amb aquesta divergència de la procedència, hem dividit l'anàlisi del concepte de diversitat lingüística dins de la UNESCO en quatre parts: la primera l'analitza a través dels documents que hem considerat de referència¹²²; en la segona analitzem el procés i l'aportació del programa *Linguapax*; el tercer apartat és dedicat a l'effímera vida de la *Divisió de les llengües*, que, tant en la seva constitució com en la seva progressiva desaparició, ha marcat un punt d'inflexió transcendent de cara a la concreció dels objectius que es marca la UNESCO en l'àmbit de les llengües; i, finalment, el darrer apartat d'aquest capítol està dedicat a l'anàlisi del *Comitè Consultiu sobre el Pluralisme Lingüístic i l'Educació Plurilingüe*, un ens creat en el si de la UNESCO amb uns objectius força clars però d'una dubtosa operativitat, tal com veurem més endavant.

a) Els documents de referència

La Constitució de la UNESCO, així com la d'altres organismes internacionals com Nacions Unides, parteix del principi de no discriminació¹²³, un principi jurídicament molt feble, però d'una gran força simbòlica. El desplegament d'aquest principi en

¹²² Els en considerem per la seva capacitat doctrinal i perquè varen ser proposats com a eines d'estudi i de referència pel Comitè d'experts de la *Declaració universal de drets lingüístics*. Per tant és pertinent, no només de citar-los o reproduir-los (Veg. Annex 3. Document 2.1.3. i següents), sinó d'analitzar què aporten a una Declaració de drets lingüístics.

¹²³ Corretja (1995: 80-95) postula que la "*prohibició de discriminació per raó de llengua, constitueix el nucli de la protecció i promoció de les minories lingüístiques en l'ordenament internacional*". (pàg. 80). Una lectura d'aquest principi, present en la majoria de textos d'àmbit internacional, ens indica que, de fet, només es prohibeixen les distincions discriminatòries, però nosaltres continuem preguntant-nos el significat del mot discriminació. Potser es tracta d'una "*omissió imputable als poders públics que introdueix una desigualtat de tracte de caràcter arbitrari*" (op. cit., pàg. 85). Des d'aquest punt de vista, la feblesa del principi i la manca de doctrina suficient en l'ordenament jurídic internacional, fan que el seu contingut i la seva capacitat d'intervenció damunt la pròpia realitat siguin escassos.

les declaracions, convenis o disposicions posteriors, esdevé un primer pas per a l'assentament de la constatació que la *no discriminació* pot evolucionar, també, vers la configuració d'un marc de referència dels drets lingüístics. Així, destaquem alguns d'aquests documents per la seva capacitat doctrinal més que no pas normativa o jurídica en l'àmbit d'allò que la UNESCO anomena diversitat lingüística, pluralisme lingüístic o plurilingüisme¹²⁴.

- *Convenció relativa a la lluita contra la discriminació en l'ensenyament* (1960)

Un primer document que cal tenir en compte és *la Convenció relativa a la lluita contra la discriminació en l'ensenyament*¹²⁵, que l'any 1960 estableix que “*s'entén per discriminació tota distinció, exclusió, limitació o preferència fundada en la raça, el color, el sexe, l'idioma, la religió, les opinions polítiques o de qualsevol altra índole, l'origen nacional o social, la posició econòmica o el naixement, que tingui per finalitat o per efecte destruir o alterar la igualtat de tracte en l'esfera de l'ensenyament*”¹²⁶ i, feta aquesta prèvia, en el seu article 2.b estableix que no pot ser causa de discriminació “*la creació o el manteniment, per motius d'ordre religiós o lingüístic*”¹²⁷ de sistemes d'ensenyament d'acord amb la voluntat dels pares o tutors, sempre que aquests sistemes s'ajustin a les normes estatals per a l'ensenyament. La Convenció va una mica més enllà, reconeixent el dret de les minories nacionals a utilitzar i ensenyar la seva llengua a les escoles¹²⁸, sempre i quan l'exercici d'aquest dret no impedeixi l'aprenentatge de la llengua de l'estat o de la col·lectivitat, ni comprometi la sobirania nacional de l'estat, ni el nivell de

¹²⁴ Alguns dels documents que comentem a continuació també tenen una referència no explícita a la llengua o als drets lingüístics, però entenem que n'hem de fer una lectura global que ens permeti inferir el contingut de dret fonamental que ha de ser aprofitat en el marc dels drets lingüístics.

¹²⁵ Adoptada per la *Conferència general* de la UNESCO el 14 de desembre de 1960, entrà en vigor el 22 de maig de 1962. (Veg. Annex 3. Document 2.1.3.)

¹²⁶ Article 1.1. (Veg. Annex 3. Document 2.1.3.)

¹²⁷ El subratllat és nostre, per remarcar la importància de la inclusió dels motius lingüístics com a factors no discriminatoris.

¹²⁸ Article 5.c de la Convenció esmentada. (Veg. Annex 3. Document 2.1.3.)

l'ensenyament en aquestes escoles sigui inferior a la resta de centres. A més, l'assistència a les escoles esmentades ha de ser facultativa. Sigui com sigui, la Convenció, tot i que reduïda a l'àmbit de l'educació, fa un pas endavant molt important, tant en el fet doctrinal perquè concreta una mica més la via de la no discriminació, com pel que fa a l'acord implícit entre els estats signataris que representa la necessitat d'ensenyar en les llengües pròpies i les llengües pròpies. És comprensible, també, que els estats es reservessin una parcel·la per a la seva integritat lingüística optant per la fórmula de no agressió a la sobirania nacional. Aquesta fórmula, que ha estat prou productiva en tota la jurisprudència internacional¹²⁹, també pot inferir una lectura generosa per a les comunitats lingüístiques menys afavorides: cap d'elles no pot ser privada d'aprendre aquelles llengües que necessiti per a comunicar-se amb la resta de comunitats, properes o llunyanes. Principi bàsic, aquest, del poliglòtisme i que recull la *Declaració universal de drets lingüístics*¹³⁰.

- *Declaració relativa als principis de la Cooperació Cultural Internacional* (1966)

En la *Declaració relativa als principis de la Cooperació Cultural Internacional*, de 4 de novembre de 1966¹³¹, la UNESCO proclamà que “*tota cultura té una dignitat i un valor que han de ser respectats i protegits*” (article 1). En sentit ampli, la UNESCO començava, amb aquest document, el llarg camí vers la concepció de la diversitat, perquè més endavant declara la cultura i les cultures com a “*patrimoni comú de la humanitat*”¹³². I és justament la conceptualització de la cultura com a patrimoni de la humanitat el fet que permet postular que cal concebre i establir un marc normatiu,

¹²⁹ La majoria dels documents que reproduïm en l'Annex 3 i que determinen algun avenç en la formulació dels drets de les minories, adopten aquestes fórmules o semblants per tal de garantir als estats la seva unitat territorial, cultural i lingüística.

¹³⁰ En efecte, l'article 13.2 de la Declaració proclama que “*Tothom té dret al poliglòtisme, i a conèixer i usar la llengua més adient per al seu desenvolupament personal o per a la seva mobilitat social, sense perjudici de les garanties establertes en aquesta Declaració per a l'ús públic de la llengua pròpia del territori*”. (Veg. Annex 1).

¹³¹ Veg. Annex 3. Document 2.1.4.

¹³² Article 1.3. Veg. Annex 3. Document 2.1.4.

també universal, que en reguli la seva promoció i la seva conservació. És, doncs, aquest tret allò que fa rellevant aquesta Declaració.

En un segon terme, l'article IV de la Declaració estableix el que podem anomenar els fonaments de la cooperació cultural internacional. Segons el mateix article els eixos d'aquesta cooperació s'han de basar en la difusió dels coneixements, l'estímul de les vocacions i l'enriquiment de les cultures; el desenvolupament de relacions pacífiques i d'amistat entre els pobles; l'aplicació dels principis no discriminatoris segons la *Declaració universal de drets humans*; la universalització del saber, de les arts i de les lletres de tots els pobles, per tal que totes les cultures es beneficiïn dels progressos assolits per la ciència; i la millora de les condicions de vida espiritual i material de les persones.

Si bé en aquesta Declaració no hi ha cap referència explícita a la llengua o a les comunitats lingüístiques, entenem que hem de llegir la seva aportació en l'establiment d'un concepte de cultura en plural (per tant ampliat), tant a nivell quantitatiu com conceptual.

- *Declaració sobre les polítiques culturals* (1982)

El 6 d'agost de 1982 la *Conferència general* adoptà la *Declaració sobre les polítiques culturals*¹³³. L'aportació d'aquesta Declaració és significativa pel que fa a l'establiment d'un marc propici per a la *Declaració universal de drets lingüístics* en alguns punts cabdals.

En primer lloc, l'esmentada Declaració fa avançar el concepte de diversitat al mateix ritme que proposa una definició de cultura universal i de patrimoni de la humanitat, i proclama la riquesa de la diversitat cultural, la igualtat de totes les cultures, el dret de totes les comunitats a desenvolupar la seva cultura sense

¹³³ Veg. Annex 3. Document 2.1.5.

entrebancs de cap tipus¹³⁴. Per tant, amb aquests principis un document oficial comença a oferir possibilitats a una lectura generosa del fet cultural com a fet divers, i enceta el camí cap a la concepció de la diversitat com un tret enriquidor.

En segon lloc, subratllem el setè paràgraf del capítol dedicat a la "Identitat cultural", que estableix com un deure de la comunitat internacional el fet de "*vetllar per a preservar i defensar la identitat cultural de cada poble*"¹³⁵, i disposa d'una banda, l'obligació (encara que sigui moral) de la comunitat internacional de preservar un patrimoni, i d'altra banda, expressa sense ambigüitats un terme que pot ser molt rendible jurídicament en futures declaracions: la identitat cultural de cada poble, terme que torna a utilitzar en el paràgraf novè per disposar el dret de tota comunitat a afirmar-la i preservar-la¹³⁶.

En tercer lloc, remarcuem com a especialment significatiu el paràgraf 22, inclòs en el capítol sobre "Cultura i democràcia", que recomana la participació de totes les persones en la vida cultural, i, per a aconseguir-ho, estableix que "*cal eliminar les desigualtats que deriven de l'origen i de la posició social, de l'educació, de la nacionalitat, de l'edat, de la llengua, del sexe, de les conviccions religioses, de la salut o de la pertinença a grups ètnics minoritaris o marginals*"¹³⁷. I és en aquest paràgraf on cal llegir que els autors del text de la Declaració havien explorat la via de la no discriminació proposada d'ençà dels documents fundacionals de la UNESCO, bo i traslladant-la a un context nou: la convicció que si no s'eliminen les diferències socials, en sentit ampli, mai no podrem parlar de participació dels individus i de les comunitats, bases de la democràcia.

En quart lloc, la Declaració, en el seu paràgraf 23, descriu allò que considera com a

¹³⁴ Paràgrafs 1 al 4 del capítol "Identitat cultural". (Veg. Annex 3. Document 2.1.5.)

¹³⁵ Paràgraf 7 del capítol "Identitat cultural". (Veg. Annex 3. Document 2.1.5.)

¹³⁶ "*Cal reconèixer la igualtat en dignitat de totes les cultures i el dret de cada poble i de cada comunitat cultural a afirmar, preservar i veure respectar la seva identitat cultural*". (Veg. Annex 3. Document 2.1.5.)

¹³⁷ Paràgraf 22. Veg. Annex 3. Document 2.1.5.

patrimoni cultural d'un poble¹³⁸; i en aquesta descripció el document amplia la noció de cultura tant al patrimoni material com al no material o immaterial (terme que més endavant adoptarà la pròpia UNESCO), i en aquest darrer àmbit la Declaració esmenta la llengua, que per primera vegada en un document oficial és considerada com a patrimoni cultural de la humanitat¹³⁹.

Finalment, la Declaració proclama la necessitat de "*promoure les llengües nacionals com a vehicle del saber*"¹⁴⁰. Aquest tema, però, no el desenvolupa i, per tant, continuen restant uns interrogants: quines són les llengües nacionals per la UNESCO, i a quines llengües es refereix. Interrogants que no respon explícitament però que, si fem una lectura dels articles precedents podem postular que l'Organització camina cap a un nou concepte de cultura, més ampli i divers, que té en compte les diferències i "*engloba, a més de les arts i les lletres, les formes de vida, els drets fonamentals de l'ésser humà, els sistemes de valors, les tradicions i les creences*"¹⁴¹. Per tant les llengües nacionals o són totes les que conviuen en un estat (aquesta és la lectura més plausible) o bé són les de cada una de les nacions, enteses com a comunitats pròpiament (versió massa agosarada, de moment). De tota manera aquesta Declaració no va més enllà i es queda en un simple avenç en la ideologia de l'Organització: ni compromet els estats ni marca cap normativa concreta a seguir. El camí realitzat, però, no té menyspreu, car ha esdevingut un referent per a futures accions, si cal més coratjoses.

¹³⁸ "*El patrimoni cultural d'un poble s'estén a les obres dels seus artistes, dels seus arquitectes, dels seus músics, dels seus escriptors, com també a les creacions anònimes, sorgides de l'ànima popular, i al conjunt dels valors que donen un sentit a la vida. Comprèn les obres materials i no materials que expliquen la creativitat d'aquell poble: llengua, ritus, creences, llocs o monuments històrics, literatura, obres d'art, arxius i biblioteques*", paràgraf 23. (Veg. Annex 3. Document 2.1.5.)

¹³⁹ Remarquem que és el primer cop que un document d'un organisme internacional considera el fet lingüístic com a fet cultural i, per tant, com a patrimoni cultural de la humanitat que cal preservar i conservar, perquè anteriorment la llengua només havia aparegut com a factor no discriminatori i no és fins aquesta Declaració que es considera, també, un valor a preservar, per tant, una parcel·la de la cultura que cal regular per poder protegir i promoure.

¹⁴⁰ Paràgraf 33. Veg. Annex 3. Document 2.1.5.

¹⁴¹ Veg. el preàmbul d'aquesta Declaració. Annex 3. Document 2.1.5.

- *Proposició de la Conferència General relativa a l'ensenyament de les llengües i literatures estrangeres* (1987)

La *Conferència General* de la UNESCO proposà al *Director General* que preparés un pla d'ensenyament de llengües i literatures estrangeres. Per a l'ens internacional aquest és un programa important pel fet que promou una "*major comprensió i cooperació entre els pobles*"¹⁴². Tanmateix, allò que podem considerar com a avenç conceptual en el marc de la institució, es concreta en l'acceptació que l'ensenyament i l'aprenentatge de llengües, al marge d'afavorir la comprensió entre els pobles, és una eina indispensable per a garantir la pau¹⁴³.

- *Resolució 29 C/23 relativa al patrimoni oral de la humanitat* (1997)

Amb aquesta Resolució la Conferència General abordà un dels punts de debat del programa intern anomenat "*Tresors humans vius*". El document, que comença destacant la importància del patrimoni immaterial de la humanitat, designa com a tipus especial d'aquest "*el patrimoni oral de la humanitat*"¹⁴⁴. Tot i això, la Resolució no fa cap definició d'allò que es pot concebre com a patrimoni oral, ben al contrari, el document transcorre amb la vaguetat de la declaració d'espais o formes¹⁴⁵, i és precisament aquesta indefinició allò que ens permet dubtar de la viabilitat tant del projecte a realitzar com de l'aplicació real d'un concepte tan abstracte. D'altra banda, la Resolució tampoc no aclareix si podem considerar la llengua com un

¹⁴² Veg. Annex 3. Document 2.1.6., darrer paràgraf.

¹⁴³ Amb aquesta consideració, la *Conferència General* adopta de forma implícita les conclusions dels treballs dels experts de la UNESCO (1984-1987), les recomanacions dels Seminari Europeu de les Escoles Associades a la UNESCO (1985), i la recomanació de la reunió consultiva d'experts celebrada a Kíev el gener de 1987.

¹⁴⁴ Veg. Annex 3. Document 2.1.7. Paràgraf 2.

¹⁴⁵ En el Document citat en la nota anterior hi podem observar aquests termes en tres ocasions: en el paràgraf 3, on s'exposa que "*cal determinar aquests espais o formes*"; en el paràgraf 4, que "*subratlla la necessitat que aquests espais o formes siguin exemples excepcionals de llibertat i de diversitat d'expressió cultural, de convivència, de tolerància i d'entesa cultural, de conservació de la memòria col·lectiva, d'educació de la joventut, de transmissió oral de valors universals, d'intercanvis entre les generacions i d'integració urbana*"; i en el darrer paràgraf que emplaça el *Director General* a realitzar una proposta detallada sobre els criteris de selecció d'aquests espai o formes.

“espai” d’aquest patrimoni immaterial, tot i que és el vehicle de la “transmissió oral”, un dels factors subratllats pel document com a eixos d’aquests espais o formes d’expressió.

- *Resolució 29 C/38, vers una cultura de la pau (1997)*

El 12 de novembre de 1997, la Conferència General, autoritzà i invità¹⁴⁶ el Director General a “*reemprendre, en el marc del projecte Linguapax, els esforços a favor de la diversitat lingüística en tots els nivells de l’educació, i del plurilingüisme en els programes d’ensenyament, i donar suport al foment de serveis educatius en llengües de pobles indígenes i de minories en els Estats membres*”¹⁴⁷.

La Resolució, pel que fa a l’àmbit del dret lingüístic, aporta dues qüestions, que si bé no són fonamentals pel propi àmbit, tenen una rellevància especial pel que fa a la progressió dels drets lingüístics dins d’aquesta institució. Vegem, doncs, com la diversitat lingüística ha quedat emmarcada dins d’allò que la UNESCO ha anomenat *cultura de la pau*, i dins d’aquesta en una unitat d’acció que estudia *l’Educació vers una cultura de la pau*, i, malgrat que el camp educació restringeix òbviament l’abast de la diversitat lingüística, en el context internacional no deixa de ser un avenç que, dins d’aquesta unitat d’acció, s’encarregui al projecte Linguapax (aquest és el segon punt a què hem fet referència) que realitzi “*els esforços a favor de la diversitat lingüística en tots els nivells de l’educació, i del plurilingüisme en els programes d’ensenyament, i donar suport al foment de serveis educatius en llengües de pobles indígenes i de minories en els Estats membres*”¹⁴⁸. És aquest encàrrec allò que fa pensar en la possibilitat que la diversitat lingüística avanci a altres camps i transformi el dret a l’educació als altres drets fonamentals. Observem, a més que la UNESCO ja gosa parlar, en una resolució, de les llengües dels pobles indígenes i de les llengües de les minories dels estats membres, i

¹⁴⁶ Els termes són els utilitzats en la Declaració. Veg. Annex 3. Document 2.1.8. Paràgrafs 1 i 2.

¹⁴⁷ Veg. Annex 3. Document 2.1.8. Paràgraf B) b).

¹⁴⁸ Veg. Annex 3. Document 2.1.8.

aquest és un reconeixement simbòlic, encara, però al cap i a la fi, prou explícit.

En el mateix sentit que la Resolució anterior, la *Declaració sobre la responsabilitat de les generacions actuals envers les generacions futures (1997)*¹⁴⁹, aposta per la preservació de la diversitat cultural com a eix fonamental per a garantir la pròpia democràcia, i aquesta preservació ha de ser, segons la Declaració, un dels compromisos més fermes de les generacions actuals vers les futures.

- *Resolució 30 C/12 relativa a l'aplicació d'una política lingüística mundial basada en el plurilingüisme (1999)*

La Resolució 30 C/12 és, al nostre entendre, la més explícita de totes les que ha elaborat la UNESCO pel que fa al respecte de la diversitat lingüística.

En primer lloc cal destacar que és el primer cop que una Resolució reconeix en els seus considerants l'existència de la *Divisió de llengües*¹⁵⁰ (creada dins del Sector de l'Educació) i del *Comitè Consultiu sobre el Pluralisme Lingüístic i l'Educació Plurilingüe*¹⁵¹, i té en compte ambdós ens per a la realització dels punts proposats en el seu articulat, i en el cas d'aquest darrer òrgan, el segon article de la Resolució insta el Director General a remetre les tasques proposades en el text a aquest Comitè Consultiu.

L'articulat s'enceta amb el verb *recomanar*, que té el valor jurídic que té i no compromet les accions dels estats, per tant, la recomanació inicial dilueix la resta del contingut de la Resolució en la bona voluntat dels poders¹⁵². Consta de dos

¹⁴⁹ Veg. Annex 3. Document 2.1.9.

¹⁵⁰ En l'apartat c) d'aquest mateix punt parlem àmpliament del procés de gestació de la *Divisió de llengües* i expliquem les seves funcions així com les tasques realitzades en el seu curt període d'existència.

¹⁵¹ Veg. Annex 3. Document 2.1.10. Darrer punt dels "considerants". En l'apartat d) d'aquest mateix punt expliquem les funcions designades a aquest comitè i el seu procés de formació, així com els projectes encomanats i els períodes de realització.

¹⁵² Aquesta Resolució, tot i la seva importància, no esdevindrà encara, l'instrument internacional que

articles i es desenvolupa fonamentalment en el primer¹⁵³, aquest, alhora se subdivideix en tres apartats:

- a) es recomana als estats que creïn l'entorn adequat per tal d'afavorir el plurilingüisme¹⁵⁴;
- b) s'aposta per la promoció de l'educació plurilingüe en tots els àmbits, bo i postulant que cada país ha d'elaborar les seves línies mestres de l'educació que afavoreixi el respecte a la diversitat lingüística¹⁵⁵;
- c) es recomana l'estudi de les llengües de les grans civilitzacions antigues i modernes per tal de garantir la seva salvaguarda¹⁵⁶.

- *Resolució 30 C/37 relativa a la promoció i ús del plurilingüisme i l'accés universal al ciberespai (1999)*

Els verbs usats en aquesta Resolució també ens orienten sobre el seu abast jurídic: *reitera* i *invita*. Tanmateix, i seguint la tònica del comentari dels textos anteriors, la nostra lectura ha de ser en clau d'avenç donat que dins de la UNESCO allò realment important és allò que s'escriu i com queda escrit. La resta està sotmès a un llarg procés de negociacions i de treballs externs que segueixen el seu curs o bé s'aturen en els despatxos, però sempre queda un document de referència, aprovat en *Conferència General* on podem recórrer en cas de voler anar més enllà.

La Resolució que ens ocupa segueix la línia de les anteriors instant al foment del plurilingüisme i de la diversitat lingüística, aquest cop, però, en l'àmbit de les xarxes mundials d'informació. Al nostre parer, cal destacar que en l'apartat 5.d). s'insta als òrgans governamentals i no governamentals a "*estrènyer la cooperació en matèria*

necessiten les comunitats lingüístiques per a garantir els seus drets col·lectius i individuals.

¹⁵³ Ja hem explicat que el segon estableix l'encàrrec per al *Comitè Consultiu sobre el Pluralisme Lingüístic i l'Educació Plurilingüe*.

¹⁵⁴ Veg. Annex 3. Document 2.1.10. Apartat a).

¹⁵⁵ Veg. Annex 3. Document 2.1.10. Apartat b).

¹⁵⁶ Veg. Annex 3. Document 2.1.10. Apartat c).

de **drets lingüístics**¹⁵⁷, respecte de la diversitat lingüística i multiplicació dels recursos electrònics multilingües en les xarxes mundials d'informació¹⁵⁸, altrament dit, la UNESCO opta pel diàleg entre govern i ONGs sobre, entre altres temes, el respecte dels drets lingüístics¹⁵⁹.

- *Resolució 30 C/42. Vers una cultura de la pau* (1999)

Es tracta de la continuació o posada al dia de la *Resolució 29 C/38, vers una cultura de la pau* (1997)¹⁶⁰, que amplia les accions a realitzar dins d'aquest àmbit general. En particular, i pel que fa al tema que ens ocupa en aquest treball, la nova Resolució ja autoritza el *Director General* a executar els acords d'acció adoptats dins de la Unitat "*Educació vers una cultura de la pau*". I dins dels punts que el *Director General* pot tirar endavant, hi trobem:

*"promoure la diversitat lingüística i l'ensenyament multilingüe en tots els nivells de l'ensenyament, en cooperació amb les xarxes com LINGUAPAX i LINGUAUNI; donar suport a l'exercici dels drets lingüístics com a part integrant dels drets humans*¹⁶¹*, i fomentar la protecció i la promoció del patrimoni lingüístic mundial*¹⁶²".

En aquest sentit, aquesta mena de mandat al *Director General*, obre les portes als interessos de la *Declaració universal de drets lingüístics*, si més no al diàleg sobre els seus principis i les seves propostes. Amb aquesta disposició la *Conferència General* de la UNESCO, volent o no, facilitava un marc de diàleg i una via per on poder canalitzar les aspiracions de les comunitats lingüístiques pel que fa al reconeixement dels seus drets.

¹⁵⁷ El subratllat és nostre.

¹⁵⁸ Veg. Annex 3. Document 2.1.10. Apartat 5.d).

¹⁵⁹ Malgrat que aquesta vaguetat del document no ens remet enlloc concret, estableix una escletxa per on podrien entrar molts dels supòsits de la *Declaració universal de drets lingüístics*.

¹⁶⁰ Veg. Annex 3. Document 2.1.8.

¹⁶¹ El subratllat és nostre.

¹⁶² Veg. Annex 3. Document 2.1.12. Paràgraf 4.a.iv.

- *Declaració universal de la UNESCO sobre la diversitat cultural (2001)*

Aquesta era una Declaració si més no esperada per bona part de les organitzacions i persones que dediquen els seus esforços a la salvaguarda dels drets humans. No cal dir que també es veia amb cert optimisme des de l'òptica dels drets lingüístics. El cert, però, és que les expectatives van ser superiors a la realitat (com gairebé sempre) i la Declaració, tal com analitzarem tot seguit es queda en un punt massa indecís, sense les definicions o els conceptes de dret que hom esperava com a referències de Declaracions sectorials o temàtiques que podien derivar d'aquesta.

En efecte, l'anàlisi del seu articulat ens duu a constatar que la UNESCO ha dividit aquesta Declaració en quatre capítols:

- Identitat, diversitat i pluralisme

En tres articles es redacten els eixos ideològics de la Declaració, basats en el concepte més ampli de pluralisme aplicat a la cultura.

- Diversitat cultural i drets humans

Els tres articles següents opten pel marc dels drets humans com la referència més apta per a entendre la diversitat cultural com un dret. En l'article sis¹⁶³ d'aquest punt hi trobem la primera referència explícita¹⁶⁴ al fet lingüístic quan cita el multilingüisme (sense definir-lo) com un dels aspectes que garanteixen la diversitat cultural.

- Diversitat cultural i creativitat

La Declaració proclama la importància de les polítiques culturals que han de promoure la creativitat i la producció cultural. Aquestes han de ser respectuoses amb la diversitat i s'han de basar en la innovació i en la tradició. El text, però, deixa en mans dels estats¹⁶⁵ la definició de les seves polítiques culturals.

¹⁶³ Veg. Annex 3. Document 2.1.13. Article 6.

¹⁶⁴ Hom pot interpretar altres articles més genèrics com a conceptualment "lingüístics", però entenem que, en aquest cas, faríem una lectura massa gratuïta de les disposicions de la Declaració.

¹⁶⁵ *"Pertoca a cada estat, dins del respecte de les seves obligacions internacionals, definir la seva política cultural i aplicar-la a través dels mitjans d'actuació que consideri més adequats, tant si es*

- Diversitat cultural i solidaritat internacional

Segons la Declaració, l'impuls de la cultura dependrà fonamentalment, de la cooperació i la solidaritat internacionals que equilibrin tant l'oferta com la producció culturals, també en les àrees menys afavorides econòmicament. I per aconseguir això, continua la Declaració, caldrà una entesa entre els sectors públic, privat i la societat civil.

La Declaració, però, dedica l'article 12 a citar les responsabilitats que adquireix la UNESCO (sempre tenint en compte el seu mandat fundacional i la seva especificitat dins de les organitzacions internacionals), que podem resumir en: vetllar perquè es tinguin en compte els principis de la Declaració; assumir un paper de medidora entre els diversos actors de la cultura; continuar establint normes i essent un referent internacional de la sensibilització cultural; facilitar l'aplicació del Pla d'Acció¹⁶⁶.

Aquest Pla d'Acció proposa vint punts programàtics que desvetllen les línies en què la UNESCO pensa que ha de desenvolupar-se la *Declaració sobre la diversitat cultural*. Renunciem a comentar-los tots, però ens aturem en els punts que poden tenir un interès especial per al futur de la *Declaració universal de drets lingüístics* a la UNESCO. Així doncs, per la UNESCO, els estats membres s'han de comprometre a vetllar per al foment dels objectius següents en l'establiment de les seves polítiques culturals:

"5. Salvaguardar el patrimoni lingüístic de la humanitat i donar suport a l'expressió, la creació i la difusió en el major nombre de llengües possible.

6. Fomentar la diversitat lingüística –respectant la llengua materna- en tots els nivells de l'ensenyament, allà on sigui possible, i estimular l'aprenentatge de diversos idiomes des de la infantesa.

10. Promoure la diversitat lingüística en el ciberespai i fomentar l'accés gratuït i universal, mitjançant les xarxes mundials, a tota la informació que

tracta de suport operatiu com de marcs reglamentaris apropiats" (Article 9). Veg. Annex 3. Document 2.1.13.

¹⁶⁶ Un Pla d'Acció que s'estableix en l'Annex 2 del document. Veg. Annex 3. Document 2.1.13.

*pertanyi al domini públic*¹⁶⁷.

La lectura i l'aplicació d'aquests dos objectius han de conduir necessàriament a fer un treball intens per a desenvolupar el significat sencer de les expressions *salvaguardar el patrimoni lingüístic* i *fomentar la diversitat lingüística* que condueixi a l'establiment d'un instrument internacional que especifiqui amb claredat els drets derivats d'aquests i les obligacions que haurien d'adquirir els poders públics per a mantenir els preceptes proclamats.

Finalment, i vist que la *Declaració universal de drets lingüístics* és un text d'origen no governamental, la Declaració preveu, en el seu punt 19 del Pla d'Acció que cal "*assolir que els diferents sectors de la societat civil col·laborin estretament en la definició de polítiques públiques de salvaguarda i promoció de la diversitat cultural*"¹⁶⁸. I, és clar, llegim aquest punt com una oportunitat que ofereix la pròpia Declaració per poder gaudir dels espais de diàleg amb la institució que permetin l'apropament entre la UNESCO i les ONGs promotores del text que ocupa aquest treball.

b) El Programa *Linguapax*

L'any 1987¹⁶⁹ un grup d'experts en ensenyament de llengües i lingüistes d'arreu del món es reuniren a Kíev, reunió de la qual en sorgí la idea de crear un projecte que relacionés l'ensenyament de les llengües amb l'educació per la pau. Els participants van demanar a la UNESCO que impulsés aquest projecte. La *Conferència General* de 1987 va recollir aquesta demanda i acordà que calia engegar un projecte d'ensenyament de les llengües i literatures estrangeres que

¹⁶⁷ Veg. Annex 3. Document 2.1.13.

¹⁶⁸ Vegeu. Annex 3. Document 2.1.13. Annex II, paràgraf 19.

¹⁶⁹ En l'Annex 3 no hem reproduït les Recomanacions de la *Conferència general*, ni les invitacions del *Consell executiu*, documents que, si bé tenen una importància doctrinal en el si de l'Organització i el seu corpus ideològic, no tenen el pes normatiu de les disposicions que hem transcrit o bé no són determinants pel concepte de dret a la diversitat lingüística que poc a poc es va forjant a la UNESCO.

facilités la comprensió i la cooperació entre els pobles¹⁷⁰. D'aquesta manera el programa *Linguapax* començà a caminar a recer de la UNESCO per promoure quelcom que, en el si de l'Organització, era innovador perquè establia el lligam entre cultura i pau per mitjà de l'educació plurilingüe. De fet, va més enllà del que es podia esperar de qualsevol decisió d'un estat perquè implica un canvi radical en la concepció del concepte de *protecció del patrimoni lingüístic*, un patrimoni que a partir d'ara no només s'ha de protegir i conservar com una cosa viva (a voltes en perill) sinó com un factor indispensable per preservar un bé encara més preuat dins de la UNESCO i per a tota la humanitat: la pau. En aquest context ja no es podia fer marxa enrere. La diversitat lingüística esdevenia de dret i de fet una eina indispensable.

Linguapax posà damunt la taula de la UNESCO unes quantes reflexions sobre la necessitat de protegir la diversitat lingüística perquè totes les llengües ofereixen unes possibilitats equiparables d'interpretació de la realitat, de creació cultural i de cohesió social; a més, els conflictes entre els pobles provenen de la desigualtat, la injustícia i la manca de respecte vers les identitats culturals; les llengües, segons *Linguapax*, constitueixen el vehicle de diàleg humà per excel·lència, i per aquest motiu, la seva desaparició és una pèrdua per a tota la humanitat. Per aquestes raons, el programa *Linguapax* es proposà de promoure la cultura de la pau mitjançant l'educació plurilingüe i el respecte per la diversitat.

El programa *Linguapax* està codirigit pel *Comitè Internacional Linguapax* i per l'especialista del programa lingüístic a la Seu de la UNESCO. El *Comitè Internacional Linguapax* el nomena el Director general a partir d'una proposta conjunta establerta per la Divisió tutelar de la UNESCO i pel centre UNESCO de Catalunya. El Comitè el componen set membres: el President del Comitè l'escullen els propis membres i n'exerceix durant un període de quatre anys. Aquest Comitè té un *Consell científic assessor* format per personalitats del món en disciplines de la llengua i les ciències socials.

¹⁷⁰ Veg. Annex 3. Document 2.1.6.

Aquest projecte ha tingut tres eixos d'acció força determinants:

1. L'informe sobre les llengües del món

El Director general de la UNESCO, Federico Mayor Zaragoza, en el Seminari sobre Polítiques Lingüístiques celebrat a Leioa (País Basc) el 1996, va demanar al *Comitè Internacional Linguapax* que elaborés “[un informe] que descrigui la nostra riquesa [lingüística] i que expliqui els problemes que afecten els idiomes a les diverses regions del món”¹⁷¹.

Els objectius de l'*Informe sobre les llengües del món* són: descriure l'estat de les llengües del món; analitzar i avaluar els problemes que afecten les llengües; fer recomanacions destinades a mantenir i valorar el patrimoni lingüístic mundial. Aquest informe s'elaborà a partir de les dades obtingudes de les enquestes que s'enviaren a especialistes en qüestions lingüístiques d'arreu del món i de fonts ja publicades. Aquestes dades alimenten una base de dades sobre l'estat de les llengües del món¹⁷².

2. L'educació per la pau i el plurilingüisme

L'educació és una part fonamental del procés de socialització dels individus i, per tant, de l'adquisició de valors, actituds i pautes de conducta. L'ensenyament de llengües constitueix una via privilegiada per a promoure uns valors i unes representacions favorables al desenvolupament de la cultura de la pau.

El programa *Linguapax*, per tal de promoure la comprensió intercomunitària i la pau a través de l'ensenyament de les llengües, es fixà els següents objectius: contribuir a la promoció de l'educació plurilingüe, especialment mitjançant la formació del

¹⁷¹ Veg. LINGUAPAX (ed.) Unesco Linguapax. Hizkuntza Politikei buruzko Nazioarteko Mintegia. Seminario Internacional sobre Políticas Lingüísticas. International Seminar on Language Policies. Séminaire International sur les Politiques Linguistiques. Bilbo: Unesco Etxea, 1997, pàg. 37.

¹⁷² Les activitats realitzades per aquest grup de treball de Linguapax, a banda de la seves trobades ordinàries han estat: Reunió de lingüistes asiàtics: Mysore (Índia), 6-11 de març de 2000; reunió del Comitè Científic: Bilbao (País Basc), 26-27 de maig de 1999; reunió de lingüistes europeus: Elista (República dels Calmucs), 10 al 16 de maig de 1999.

professorat; orientar l'educació plurilingüe en la perspectiva de la cultura de la pau; elaborar instruments pedagògics que facilitin l'educació plurilingüe i l'ensenyament de les llengües estrangeres.

Les activitats de *Linguapax* en el camp de l'educació es concretaren en: l'organització de seminaris de formació adreçats a professionals del camp de l'ensenyament, especialment del camp de l'educació plurilingüe; i l'elaboració, experimentació pràctica i publicació de materials pedagògics¹⁷³.

3. Xarxa Universitària Linguapax

Fou creada amb la finalitat d'incorporar les universitats a les diverses activitats del programa *Linguapax*. La *Càtedra UNESCO/Mons-Hainaut de Planificació Lingüística i Didàctica de les Llengües* n'assumí la coordinació. A través d'aquesta xarxa el programa *Linguapax* manté relacions amb el projecte *Linguauni*, una xarxa de cooperació interuniversitària en el camp de les llengües estrangeres i de les ciències socials, coordinada per la *Càtedra UNESCO de Diàleg Intercultural i Interacció Social de la Universitat Lingüística de Moscou*.

Les institucions que formen part de la *Xarxa Interuniversitària Linguapax* creen cèl·lules *Linguapax* que coordinen les iniciatives locals, regionals i nacionals. Les cèl·lules treballen en projectes destinats a promoure la cultura de la pau, relacionats especialment amb: la diversitat cultural i els drets lingüístics; el patrimoni lingüístic i les relacions interculturals; la didàctica de les llengües i la formació dels mestres en l'esperit de *Linguapax*¹⁷⁴.

¹⁷³ Les activitats realitzades en aquest àmbit han estat: IV Seminari Llatinoamericà de Linguapax. Asunción (Paraguai), 6-9 de novembre del 2000; III Seminari Llatinoamericà de Linguapax. Cochabamba (Bolívia), 11-17 de gener de 1999; Taller sobre l'ensenyament de les llengües i la pau. Graz (Àustria), 30 de setembre a 3 d'octubre de 1998; II Seminari Llatinoamericà de Linguapax. Cochabamba (Bolívia), 1-6 de desembre de 1997; Seminari sobre llengües menys esteses, formació de mestres i cultura de pau. Luxemburg, 28-30 de novembre de 1996; I Seminari Llatinoamericà de Linguapax. Cochabamba (Bolívia), 11 d'octubre de 1996; Seminari sobre l'Educació Internacional en l'Ensenyament de Llengües Estrangeres. Dubrovnik (Croàcia), 20-25 de juny de 1994.

¹⁷⁴ L'activitat més destacada d'aquesta acció fou el Seminari Xarxa Linguapax, celebrat a Mons (Bèlgica), del 17 al 22 de febrer de 1997.

D'ençà dels seus orígens l'any 1987, el programa *Linguapax* ha passat per diversos estadis. El primer el podríem considerar com a un estadi de gestació, que constà de dues reunions internacionals cabdals: el 1988 a Sitges (Catalunya), i el 1990 a Saarbrücken (Alemanya).

Un segon moment de la vida de *Linguapax* és el període 1990-1996 que podríem qualificar d'expansió del projecte:

- 1994: reunió Internacional a Barcelona (Catalunya)¹⁷⁵.
- 1994: constitució del *Comitè Internacional Linguapax*¹⁷⁶.

En aquesta etapa també començà la col·laboració amb el projecte *Linguauni* i s'engegà la *Xarxa Interuniversitària Linguapax*.

Una tercera etapa (1996-1998) pertany a la seva consolidació. Després que el gener de 1996 se signés l'acord entre la UNESCO i el Centre UNESCO de Catalunya sobre el funcionament del programa *Linguapax*. En aquests acords s'expressen de forma ben clara els objectius de *Linguapax* en relació amb la UNESCO: cercar la relació entre l'ensenyament de llengües amb la cultura de la pau; promoure l'educació multilingüe i el desenvolupament de polítiques lingüístiques basades en la tolerància, el respecte vers les identitats i la cooperació internacional; contribuir al disseny de materials didàctics; i desenvolupar la recerca en drets lingüístics.

Dins d'aquest període cal destacar, de nou, la celebració del *Seminari Internacional sobre Polítiques Lingüístiques*, el març de 1996 a Leioa (País Basc), organitzat per *Linguapax*¹⁷⁷. Si en el punt anterior hem reproduït la demanda del *Director general*,

¹⁷⁵ En el marc d'aquesta reunió s'escollí com a president de *Linguapax* el senyor Fèlix Martí, que era el Director del Centre UNESCO de Catalunya.

¹⁷⁶ Format en aquells moments per Michel Candelier, Irina Khaleeva, Fèlix Martí, Irmela Neu Altheimer, Joseph Poth, György Szépe i Dino Milinovic.

¹⁷⁷ Reproduïm les conclusions en l'Annex 3. Document 6.6.

aquí cal aturar-nos en les conclusions d'aquest Seminari perquè són especialment significatives pel seu contingut¹⁷⁸:

"1. Cal arribar a un equilibri a través del procés de construcció de consens entre els drets lingüístics individuals i els drets lingüístics col·lectius.

2. La planificació lingüística ha de ser un procés democràtic. Les polítiques lingüístiques oficials haurien de considerar les aspiracions de les comunitats lingüístiques, tot integrant-les en la presa de decisions polítiques, i promoure la interacció permanent entre els governs i les minories lingüístiques.

3. Tant els grups minoritaris com els majoritaris tenen dret a accedir a idiomes de major difusió.

*4. El plurilingüisme i l'interculturalisme són una riquesa que tant els sistemes educatius com els mitjans de comunicació i les societats han de promoure."*¹⁷⁹

Aquests quatre punts expressen amb claredat, i sense ambigüitats, també, l'orientació de partida de la *Declaració universal de drets lingüístics*: equilibri entre dret col·lectiu i individual; la planificació lingüística basada en un procés democràtic compensatori; dret al poliglotisme; l'interculturalisme i el plurilingüisme com a factors de riquesa en els camps educatius i els mitjans de comunicació.

Dins d'aquest període és especialment significativa la Resolució 29 C/38¹⁸⁰ de la *Conferència general*, de 12 de novembre de 1997, que autoritza el *Director general* a executar el *Gran Programa "Vers una cultura de la pau"* i, dins d'aquest, i en el marc de la seva *Unitat 2 "Educació vers una cultura per la pau"*, autoritza a *"reemprendre, en el marc del programa Linguapax, els esforços a favor de la diversitat lingüística en tots els nivells de l'educació i del plurilingüisme en els programes d'ensenyament i donar suport al foment de serveis educatius en llengües de pobles indígenes i de minories en els Estats membres"*¹⁸¹.

¹⁷⁸ Les conclusions foren lliurades al *Director General* de la UNESCO (aleshores el senyor Federico Mayor Zaragoza).

¹⁷⁹ Veg. op. cit., pàg. 402.

¹⁸⁰ Veg. Annex 3. Document 2.1.8.

¹⁸¹ Paràgraf 2.B.b, de la Resolució 29 C/38 esmentada. Veg. Annex 3. Document 2.1.8.

L'any següent, el 24 de febrer de 1998, el *Director general*, en una nota verda¹⁸², decidí la creació de la *Divisió de Llengües* de la UNESCO, que quedà emmarcada dins del *Sector de l'Educació*. Aquesta data és especialment important perquè mai cap organització internacional havia creat una estructura interna en l'àmbit específic de les llengües. Aquesta decisió no només té un valor polític sinó que significà d'una banda l'establiment d'un precedent en el si de la UNESCO, i d'altra banda establí un interlocutor oficial per al Programa *Linguapax* i per a les ONG dedicades a la recerca o a la defensa dels drets lingüístics.

Però a partir d'aquest moment, i coincidint amb la fi del mandat de Federico Mayor Zaragoza com a *Director general* (novembre de 1999), *Linguapax* inicià un període d'incertesa. Efectivament, malgrat l'aprovació de la *Resolució 30 C/12 relativa a l'aplicació d'una política lingüística mundial basada en el plurilingüisme*¹⁸³, la *Resolució 39 C/37 relativa a la promoció i ús del plurilingüisme i l'accés universal al ciberespai*¹⁸⁴, i la *Resolució 30 C/42, vers una cultura de la pau*¹⁸⁵ (punt 4, iv) totes del mes de novembre de 1999, i el nomenament i acceptació de la presidenta de la República d'Islàndia (Sra. Vigdis Finnbogadóttir) com a ambaixadora de la UNESCO per a les llengües, l'Organització començà a renunciar de forma més o menys subtil a la consolidació d'aquest procés.

El programa *Linguapax*, entrà així, en un període de desconcert però també d'autoreflexió i entrà en un doble procés: d'una banda, a nivell oficial, les seves relacions amb la UNESCO no s'acabaren de definir, fins al punt que pràcticament deixaren d'existir¹⁸⁶, i s'inicià un procés que podem qualificar d'indefinició provocada

¹⁸² DG/Note/98/8. Veg. Annex 3. Document 2.3.1.

¹⁸³ Veg. Annex 3. Document 2.1.10.

¹⁸⁴ Veg. Annex 3. Document 2.1.11.

¹⁸⁵ Veg. Annex 3. Document 2.1.12.

¹⁸⁶ Com veurem més endavant, un dels factors que determinaren aquesta indefinició fou la supressió de la *Divisió de les Llengües*, coincidint amb la reestructuració de la UNESCO iniciada en el nou mandat del *Director general* entrant, a començament de l'any 2000.

per la manca de voluntat institucional d'establir un programa i uns criteris clars per a la *Divisió de llengües* i establir el protocol de relacions amb *Linguapax*; d'altra banda, *Linguapax*, que ja duia un bagatge prou rellevant d'accions i de projectes realitzats, s'havia especialitzat d'acord amb els seus objectius inicials, i en aquests moments es trobava en plena reflexió interna per tal de repensar la seva acció i els seus objectius de futur.

Aquest doble procés abocà *Linguapax* a una reformulació del seu futur. El plantejament que sembla més plausible és que els impulsors del programa mantinguin el seu esperit inicial sense comptar, de moment, amb el suport de la UNESCO (que no ha fet allò que s'esperava d'ella, ni ha donat el suport que calia al Programa, ni moral ni financer). És per això que els membres de *Linguapax* es plantegen continuar amb les tres línies de treball iniciades: la realització de l'informe sobre les llengües del món, la posada en marxa d'un observatori lingüístic, que quedaria ubicat a UNESCO Etxea (Centre UNESCO del País Basc); una altra línia d'actuació basada en la recerca de les polítiques lingüístiques del món (projecte que podria quedar ubicat a Barcelona); i finalment el Centre UNESCO de Catalunya tindria l'encàrrec de continuar el programa *Linguapax*, que deixaria de ser un Programa, per esdevenir un Institut (*l'Institut Linguapax*). La UNESCO, d'aquesta manera, tornaria a perdre una nova oportunitat per avançar en el camp de la protecció oficial dels drets lingüístics i de la diversitat lingüística.

c) La Divisió de llengües

Ja hem dit més amunt que el *Director general*, Sr. Federico Mayor, creà la *Divisió de llengües*, ubicada dins del Sector de l'Educació en una nota de 24 de febrer de 1998¹⁸⁷, on parlava del pluralisme lingüístic i la cultura de la pau.

Amb aquesta Nota, Federico Mayor Zaragoza, també va impulsar el debat sobre el

¹⁸⁷ Reproduïm íntegrament aquesta nota en l'Annex 3. Document 2.3.1. La nota reflecteix amb fidelitat el pensament del *Director general* sobre aquest afer, i la seva voluntat de trobar una fórmula interna dins de la UNESCO que li permetés gaudir d'una estructura de referència en les qüestions de llengües.

que ell anomenà la “*problemàtica lingüística*”¹⁸⁸.

En el paràgraf 3 d'aquesta Nota és on es fa explícita la decisió del *Director general* de crear la *Divisió de les llengües* perquè “*les llengües del món han de ser considerades com a patrimoni de la humanitat, que l'ensenyament de les llengües i, sobretot, l'educació multilingüe constitueixen un factor essencial no solament de l'accés al coneixement sinó també del desenvolupament de la comprensió entre els pobles i del diàleg per la pau*”¹⁸⁹, una visió, ja ho hem dit innovadora.

En el paràgraf 4 de la mateixa Nota el *Director general* defineix els objectius i els eixos de treball de la *Divisió de les llengües*, que són tres fonamentalment:

- continuar i desenvolupar accions en els àmbits de l'educació multilingüe i la pedagogia de les llengües. Aquest objectiu, segons la Nota del DG, cal realitzar-lo amb el suport del programa *Linguapax*, les ONG i els centres UNESCO especialistes en la didàctica de les llengües;
- donar suport als Estats membres perquè duguin a terme polítiques lingüístiques que promoguin les llengües maternes i les estrangeres en el respecte a la diversitat cultural. També en aquest objectiu cal, segons el DG, el suport d'ONG, universitats, etc. que hagin treballat en aquest tema;
- fer conèixer el patrimoni lingüístic universal per mitjà de recerques en sociolingüística, informes periòdics sobre les llengües del món, etc.

Aquests tres objectius, o eixos de treball, sempre segons aquesta Nota, cal dur-los a terme en coordinació i amb plena sinèrgia amb les diferents activitats que ja està realitzant la UNESCO en matèria lingüística i que ja gaudeixen d'un programa

¹⁸⁸ Amb aquest concepte presentà la convicció que el més important és la preservació de la pau al món i, per aconseguir-la cal promoure una educació per la pau i el diàleg entre cultures. La seva sensibilitat, però, el durà a aprofundir en aquests dos aspectes fonamentals dins del seu propi programa d'acció. Per ell la formació lingüística és un dels aspectes fonamentals del desenvolupament de la persona i les llengües són els factors principals de les activitats pedagògiques i didàctiques. El seu discurs, en aquest sentit, té un punt d'idealista i de pragmàtic, dues consideracions que també s'apunten com a trets distintius de la seva personalitat com a *Director general*. Per tant, no és estrany que convertís en una lluita personal dins de la UNESCO el desenvolupament de l'educació multilingüe i la promoció de la diversitat que caracteritza la comunitat internacional.

aprovat en *Conferència general* i d'un pressupost. La Divisió de les llengües ha de coordinar-los i mirar que s'apropin als objectius establerts.

En el paràgraf 7 el *Director general* anuncia la seva intenció de presentar un projecte de programa i pressupost per a la seva aprovació durant la trentena *Conferència general*. La *Divisió de les llengües*, tal com hem dit, quedà ubicada dins del Sector de l'Educació, però, com a projecte, el seu tarannà era força transversal i afectava totes les divisions, és per això que la intenció del *Director general* fou, d'inici, repartir les despeses entre diversos sectors, o bé fer una partida pressupostària nova en el marc del *Gran Programa "Educació per a la pau"*. Ambdues opcions tingueren un èxit relatiu, car la UNESCO no és una institució solvent i en les discussions sobre la designació pressupostària és on s'acabaren de copsar del tot les seves prioritats¹⁹⁰.

La història de la Divisió de les llengües no va durar gaire temps. El gener de 1999, pocs mesos després de la seva creació, la Divisió canvià d'emplaçament i es vinculà al "*Departament de l'Educació per a la cultura de la pau i la no violència*". Aquest canvi estructural denota una primera contradicció a la pròpia natura intersectorial de la Divisió. A més, el marge de maniobra i d'influència d'un *Departament*, no és equiparable al d'un *Sector*: l'intermediari de la Divisió s'havia convertit en un funcionari de segona fila, i això, està clar, implicà una reducció força considerable de l'autonomia d'acció i de l'assignació pressupostària, a banda del cada cop més reduït marge de maniobra dins de la UNESCO (en tots els seus sectors).

En la reestructuració global de la UNESCO iniciada a finals de 1999 (coincidint amb

¹⁸⁹ Veg. el Paràgraf 3 de Document 2.3.1 de l'Annex 3.

¹⁹⁰ Així doncs, malgrat l'esforç del *Director general*, després de vuit mesos d'existència, la Divisió va poder distribuir la quantitat de 31.500 U\$S per a les seves activitats, quan el pressupost aprovat per a *Linguapax* era de 300.000 U\$S pel bienni 1998-1999. La *Conferència general* aprovà en la seva resolució 30 C/5 (dins de la seva 30a reunió), la quantitat de 371.500 U\$S com a pressupost regular per a la diversitat lingüística i l'educació multilingüe. Les xifres, que no compararem amb d'altres, ja ho diuen tot, i no cal ser gaire mordaç per saber i entendre que la suma destinada als dos àmbits referits, que eren bandera i definició del mandat de l'antic *Director general*, no serveixen per finançar un programa amb cara i ulls.

el canvi de mandat de *Director general*), la *Divisió de les llengües* es va anar desmantellant progressivament: supressió del lloc de Director de la Divisió; finançament del cos administratiu temporalment adjudicat a la partida general de "Divisions"; i finalment supressió del personal administratiu i de les missions de la Divisió per acabar integrant el poc que quedava al programa d'especialistes en *Educació dels valors universals*, dins de la Divisió per la qualitat de l'educació.

Aquí s'acaba la curta història (no va arribar als dos anys de funcionament) d'una Divisió de la UNESCO que havia d'esdevenir un referent i un punt de partida per als projectes referits a les llengües, entre ells, està clar, la *Declaració universal de drets lingüístics*¹⁹¹.

d) El Comitè Consultiu sobre el Pluralisme Lingüístic i l'Educació Plurilingüe

Si continuem, però, amb la Nota del *Director general* esmentada en el punt anterior, observem que proposa la creació d'un Comitè Consultiu compost per personalitats exteriors a l'Organització i per representants d'organismes especialitzats¹⁹², que han d'exercir d'assessors i de consellers de la UNESCO en tot allò que faci referència a la diversitat lingüística, les llengües i l'educació plurilingüe. Efectivament, aquest Comitè esdevingué una realitat poc després de fer-se pública la Nota quan el *Consell executiu* aprovà els estatuts del *Comitè Consultiu sobre el Pluralisme Lingüístic i l'Educació Plurilingüe* en la sessió 155a, el 5 de novembre de 1998¹⁹³. Segons els seus estatuts el Comitè té com a objectius programàtics:

¹⁹¹ Un altre cop la voluntat del *Director general* s'estroncà per la gestió desconsiderada i pragmàtica, i pels interessos dels estats membres. Aquest és un punt de mira que mai no s'ha de perdre de vista en qualsevol anàlisi que hom faci de la gestió d'una Organització internacional: la seva composició falla de base, i mai no podrà reeixir del tot cap projecte favorable a minories (lingüístiques, nacionals, ètniques,...) perquè això implica moltes renúncies als estats, més que no estan disposats a fer. L'anecdotal de les persones encarregades de tirar endavant la Divisió de llengües és molt gran, i a estones es fa esperpèntic (si se'ns permet l'adjectiu dins d'un treball de recerca), però un anecdotali són anècdotes i prou, al cap i a la fi allò que compta és allò que s'ha fet i allò que no s'ha fet. En aquest cas, la *Divisió de les llengües* de la UNESCO no ha desaparegut oficialment, però ha quedat suprimida de fet perquè ja no té ni estructura ni personal.

¹⁹² Veg. el Paràgraf 8.b de la Nota reproduïda en l'Annex 3. Document 2.3.1.

“assessorar l'Organització en l'elaboració i execució dels programes relacionats amb totes les activitats de la UNESCO en matèria de llengües en les seves diverses esferes de competència i, concretament, respecte a la promoció de l'educació multilingüe i el respecte a la diversitat lingüística i cultural, la preservació de les llengües menys usades, la prevenció de la discriminació lingüística, el foment del multilingüisme en les xarxes electròniques i l'enfortiment de la seva acció en l'àmbit de les llengües i de l'educació plurilingüe;
ajudar a l'Organització a mobilitzar recursos extrapressupostaris”. (Article 2).

La composició del Comitè és una mica diferent de com l'havia concebuda el *Director general* ja que aquest havia proposat que l'integressin persones externes a la UNESCO i que fos el President¹⁹⁴ del Comitè qui proposés un llistat d'experts a triar per poder constituir el grup i realitzar la primera reunió durant el primer semestre de l'any 1998. En canvi, els estatuts del Comitè indiquen clarament que aquest *“ha d'estar integrat per dotze experts particularment eminents, en les diverses disciplines i especialitats relacionades amb el pluralisme lingüístic i amb l'educació plurilingüe”*¹⁹⁵, i continua, però, que *“els membres han de ser designats a títol personal pel Director General a partir d'un llistat d'experts **presentat pels estats membres***¹⁹⁶, *tenint en compte una distribució geogràfica equitativa*¹⁹⁷.” Aquest canvi d'orientació implica un canvi de concepció significatiu. Observem que el *Director general* pretenia un *Comitè consultiu* intern integrat per persones externes a l'Organització i triat a banda dels estats membres amb la finalitat de desvincular-lo de totes les pressions polítiques a què poden veure's implicades les persones designades per un estat, cosa que restaria força moral i, sobretot, llibertat d'acció a aquest grup d'experts. El *Consell Executiu*, però, optà per allò que, de segur, aprovarien la major part dels Estats membres: una solució que es basa en el control per part d'aquells del nou Comitè creat amb els objectius gairebé idèntics

¹⁹³ Veg. Annex 3. Document 2.2.3.

¹⁹⁴ La Nota declara explícitament que el president d'aquest Comitè serà el Sr. Fèlix Martí, director del Centre UNESCO de Catalunya i President del Comitè Internacional Linguapax.

¹⁹⁵ Article 3.1. dels *Estatuts del Comitè Consultiu sobre el Pluralisme Lingüístic i l'Educació Plurilingüe*, decisió adoptada pel Consell Executiu de la UNESCO en la seva 155a reunió, de 5 de novembre de 1998, 155 EX/24 i 155 EX/56. Veg. Annex 3. Document 2.2.3.

¹⁹⁶ El subratllat és nostre.

¹⁹⁷ Veg. Annex 3. Document 2.2.3. Article 3.2.

d'aquells que havia proposat inicialment el *Director General*¹⁹⁸.

El Comitè quedà constituït el dia 14 de setembre de 1999¹⁹⁹. Féu la primera reunió el mes de febrer de 2000 a Barcelona, amb el suport del Centre UNESCO de Catalunya. Després d'aquesta sessió el Comitè féu públiques unes recomanacions adreçades al *Director general* de la UNESCO²⁰⁰. El document es divideix en quatre capítols. Els dos primers són d'àmbit general (justificació del mandat, el primer, i consideracions generals, el segon). Malgrat que es tracta d'unes consideracions generals aquest segon capítol conté una càrrega doctrinal gens menyspreable. En els seus cinc paràgrafs el Comitè descriu el pensament referent a la interpretació del mandat de la UNESCO: les llengües constitueixen l'eix de l'entesa i la comprensió humanes; les llengües reflecteixen les diverses visions del món; en un planeta cada cop més globalitzat l'aprenentatge de llengües esdevé una necessitat; el respecte i el foment de la diversitat lingüística és essencial per a assegurar la pau del món i, per tant, cal prendre mesures que n'evitin la desaparició; i *"la UNESCO és l'Organització internacional indicada per a promoure i defensar els principis ètics relatius a les llengües que són els de Lingüapax: totes les llengües són iguals en dignitat, la diversitat lingüística és un fet positiu i cada llengua ha de ser considerada com a patrimoni de la humanitat."*²⁰¹

¹⁹⁸ La majoria dels processos de creació de nous òrgans i les discussions sobre llur configuració són farcits d'un anecdotari que, si més no, ens informa de les pressions a què han estat sotmesos i, de retruc, de la transcendència que li han donat cada una de les parts en litigi. En aquest cas, l'anècdota recau sobre l'elecció del president del Comitè. El *Director General* apostava pel Sr. Fèlix Martí, però l'Estat Espanyol no l'havia proposat ni camo a membre integrant del Comitè. I per aquest motiu va haver de ser un altre estat, en aquest cas la República d'Islàndia, qui presentés la candidatura del Sr. Fèlix Martí, que ara presideix el Comitè com a representant d'Islàndia, lluny de la voluntat de l'estat on pertany i d'altres estats que veien en ell una persona massa combativa i poc respectuosa amb l'ordre establert.

¹⁹⁹ La composició final del Comitè quedà distribuïda de la següent manera: Fèlix Martí (president); Odette F. Ba, de Mali (vicepresidenta); Madeleine Zúñiga, de Perú (vicepresidenta); Timoti Karetu, de Nova Zelanda (relator); i la resta de membres: Maria Abergaria (Brasil), Jean Pierre Kraemer (Luxemburg), Ahmed Etman (Egipte), Khamlière Nbouyvanisvong (Laos), Tapani Salminen (Finlàndia), Györgi Szépe (Hongria), Livingstone Walusimbi (Uganda) i Loreta Zadeikaite (Lituània).

²⁰⁰ Veg. Annex 3. Document 2.4.1.

²⁰¹ Paràgraf cinquè del segon capítol. Veg. Annex 3. Document 2.4.1.

En el següent capítol hi trobem les recomanacions en forma de propostes d'acció. Aquestes, segons el document, són essencials per a assegurar un futur de pau respectuós amb la diversitat:

- la protecció del patrimoni i de la diversitat lingüístiques;
- l'establiment de polítiques lingüístiques constructives;
- l'extensió i la millora de l'educació multilingüe;
- el desenvolupament de la informació i de la comunicació;
- noves tecnologies, ciberespai i plurilingüisme.

Aquestes cinc accions es concreten en propostes factibles per a la UNESCO i, a més, gens allunyades dels acords presos en les Resolucions 30C/12, 30C/37 i 30C/42²⁰² de la *Conferència general*.

Una de les parts principals, des del nostre punt de vista, és la funcional. No en va les preocupacions principals del Comitè rauen en saber com es pot realitzar aquest programa, qui en tindrà cura i com es canalitza i dinamitza. Per al Comitè la resposta a aquests interrogants és òbvia: cal dotar de més recursos (humans i financers) la *Divisió de les llengües*, i dotar-la de l'autoritat necessària i del marge de decisió adequat per poder exercir la seva tasca; que la *Divisió de les llengües* tingui els seus propis projectes per tal de poder executar plenament el seu mandat. I demana tot això al *Director general* amb la confiança que la Divisió podrà endegar els projectes bo i insistint en els tres eixos fonamentals: patrimoni i drets lingüístics; polítiques lingüístiques; i didàctica de les llengües.

El Comitè acabà més o menys aquí les seves activitats. D'ençà de la trobada de Barcelona el seu plenari no s'ha pogut reunir més malgrat els esforços del seu President²⁰³. La manca de pressupost ha impossibilitat la continuïtat d'una altra tasca encetada en el si de la UNESCO. El Comitè no ha desaparegut formalment: no hi ha cap resolució que en decreti la suspensió, però el cert és que la seva

²⁰² Veg. Annex 3. Documents 2.1.10; 2.1.11 i 2.1.12.

²⁰³ S'entén, fins a la data de redacció d'aquest treball.

inactivitat l'ha conduït vers la inoperància.

e) Comentaris del Director general sobre el projecte Linguapax en la 161a reunió del Consell executiu (161 EX/42, de 17 de abril de 2001²⁰⁴)

En la 161a reunió del *Consell executiu*, el *Director general* de la UNESCO, Sr. *Koichiro Matsuura*, realitzà una intervenció de rigor per informar el Consell dels resultats dels informes d'avaluació externa sol·licitats, per tal de prendre alguna mesura sobre els serveis o temes avaluats. Un dels serveis que es va avaluar fou el *projecte Linguapax*²⁰⁵. El *Director general* dedicà setze punts (del 58 al 73) a explicar els resultats de l'avaluació d'aquest projecte i a proposar algunes alternatives per al seu futur.

Els comentaris del senyor Matsuura són especialment significatius perquè representen la posició oficial de la UNESCO i perquè tenen una gran influència en les decisions del *Consell executiu* i de la *Conferència general*. És per això que hi dediquem el darrer punt d'aquest apartat²⁰⁶.

Els primers punts els dedica a presentar l'avaluador extern i el mètode emprat (punts del 58 al 60), que es basa en dades analítiques elaborades pel propi avaluador i d'altres que ja havia realitzat el Secretariat de la UNESCO. Continua explicant l'objectiu d'aquesta avaluació, que no és altre que "*donar una visió global del projecte, tractant un ampli ventall de temes, com la pertinença del projecte per a les necessitats de les parts directament interessades en l'acció de la UNESCO, la seva eficàcia, les seves repercussions i la seva viabilitat*"²⁰⁷. A partir del punt 61 el

²⁰⁴ Hem reproduït íntegrament el document (veg. Annex 3. Document 2.3.2.) per la seva transcendència: com veurem en aquest punt ens ajudarà a entendre el pensament volgutament ambigu de la UNESCO en el tema llengües.

²⁰⁵ Punt V de l'apartat 9.1. de l'ordre del dia del *Consell executiu* de 17 d'abril de 2001.

²⁰⁶ Aquest punt hauria d'haver format part del que hem dedicat a parlar de *Linguapax* (apartat b) d'aquest mateix capítol), però li dediquem un apartat especial perquè els comentaris del *Director general* sobre el projecte ultrapassin en escriure el propi projecte i esdevenen, al nostre entendre, uns comentaris prou reveladors del pensament de la UNESCO sobre el tema de les llengües. Calia dedicar-hi un punt.

Director general presenta els resultats d'aquesta avaluació. Comença indicant que el projecte tenia uns objectius molt clars de bon començament (l'any 1986), que eren l'ensenyament i aprenentatge d'idiomes, però al llarg del temps de funcionament s'han anat ampliant deliberadament cap a vessants que no pertocaven d'inici i que no s'avenien amb el primer mandat, com és ara les polítiques lingüístiques, els drets lingüístics i la preocupació per les llengües amenaçades. És clar que aquesta ampliació²⁰⁸ queda justificada per les exigències dels canvis experimentats per l'entorn²⁰⁹.

L'avaluador també arriba a la conclusió que la UNESCO és un marc únic per a promoure la diversitat lingüística, i que no s'ha de perdre aquesta oportunitat²¹⁰.

Els següents punts, però, tornen a insistir en la fuga d'objectius que ha provocat, segons l'informe, una desorientació dels professionals a qui *Linguapax* es dirigia originalment (els professors de llengües), i també s'apropava a un terreny delicat: el dels interessos polítics divergents²¹¹. Aquí comença, al nostre entendre, la part més sincera de l'informe, car explica amb més o menys claredat la idea del *Director General* i dels estats membres sobre aquest tema. Aquesta no és altra que la constatació que la promoció de polítiques lingüístiques genera interessos polítics divergents i conflictes, i que la defensa dels drets lingüístics, i la salvaguarda del patrimoni lingüístic mundial són una font de conflictes. El cas és que hi estem d'acord. Res més allunyat de la realitat que això: interessos divergents perquè la llengua és un factor de domini i la bandera de l'estat nació per aculturar la resta de cultures que conviuen en el seu territori; i conflicte perquè tot foment d'una llengua, d'una cultura minoritària implica un conflicte car aquesta darrera ha d'omplir espais

²⁰⁷ Veg. el punt 59 del document citat. Annex 3. Document 2.3.2.

²⁰⁸ En alguns moments interpretem el mot ampliació com a desviació d'uns objectius inicials i es capta entre línies una certa desconfiança vers aquesta nova orientació. L'equilibri diplomàtic dels comentaris no pot amagar aquesta visió.

²⁰⁹ Veg. el punt 62 del document citat. Annex 3. Document 2.3.2.

²¹⁰ Veg. el punt 63 del document citat. Annex 3. Document 2.3.2.

²¹¹ Veg. el punt 64 del document citat. Annex 3. Document 2.3.2.

ocupats per la llengua de l'estat²¹².

L'avaluador, continua l'informe, considera, però, que els èxits obtinguts en el vessant de l'ensenyament són notables²¹³, gràcies, sobretot, a esforços de particulars²¹⁴, però que els resultats d'aquestes activitats no són duradors car el seu finançament és escàs, en part perquè el Projecte no ha sabut trobar altres fonts per cobrir les despeses generades. Recordem que un dels trets fundacionals de *Linguapax* és precisament que el projecte s'ha de nodrir de fons externs a l'Organització, en gran part. És una pràctica habitual a la UNESCO, però el que no és tan normal és el fet que s'hagi dotat de tan poc pressupost un Projecte i que en una avaluació externa només es parli de la manca de suport extern. Paradoxal, si més no. A banda, l'avaluador també posa en dubte l'eficàcia de la gestió.

En el següent punt (el 67) l'informe posa el dit a la nafra: el problema és la dispersió d'objectius, en altres paraules, la manca de definició en la línia inicial (l'oficialista) fet que *"fa difícil percebre el perfil d'un veritable Projecte Linguapax"*²¹⁵. Quin és el veritable projecte, però? Què vol la UNESCO d'aquest projecte? Com es vehiculen aquestes noves línies d'acció que *Linguapax* s'ha anat trobant pel camí? Del cert que minant el debat d'arrel no es poden trobar ni solucions, ni alternatives, ni noves vies per a donar resposta a aquests interrogants que són alhora el reflex de les necessitats generades per aquest nou ordre mundial i, està clar que

"el procés d'homogeneïtzació lingüística és indestruïble del procés acumulatiu de l'economia mundial, i que canviar la concepció de la planificació lingüística

²¹² El conflicte lingüístic ha estat matèria d'estudi, des de fa molts anys, per nombrosos sociolingüistes. Cal tenir present, pel que tenia d'impulsor, el treball d'Aracil (1965 i següents). Ara no és moment de repassar la literatura sobre aquest tema, però cal dir que, pel que fa a la UNESCO, el seu plantejament no és altra cosa que una reproducció del conflicte a la inversa. De moment l'Organització no ha tingut la gosadia d'afrontar el problema real i de mirar com l'han resolt històricament (i sense problemes) els pobles i les cultures. *"Els pobles han resolt els problemes de comunicació aprenent la llengua d'aquells amb qui volien comunicar-se: els veïns, generalment. Ha estat el poder –recordem la romanització, l'expansió de l'Islam, les colonitzacions...- el que sempre ha propugnat la verticalització de la comunicació"*. (Junyent, 1998: 11). El poder, doncs, és la clau de volta del conflicte que ell mateix genera i que sap perfectament a què condueix.

²¹³ Veg. el punt 65 del document citat. Annex 3. Document 2.3.2.

²¹⁴ Veg. el punt 66 del document citat. Annex 3. Document 2.3.2.

²¹⁵ Veg. el punt 67 del document citat. Annex 3. Document 2.3.2.

implica canviar el món. [...] podem concloure que el que és utòpic és aquesta humanitat homogènia que propugnen, perquè són ells mateixos els que converteixen l'assimilació en marginació, els que canvien l'herència per un plat de llenties i, un cop t'han tallat els lligams amb la pròpia tradició cultural, t'arraconen en un reducte on el servilisme és l'única possibilitat de supervivència" (Junyent, 1998: 10).

El punt 68 és una crítica a la gestió i al repartiment dels "pocs recursos" generats o propis: segons l'informe, només un 34% d'aquests van a parar a activitats concretes. Aquesta anàlisi no ens pertoca fer-la aquí, però en deixem constància. Val, però, un comentari. D'acord que l'estructura de *Linguapax* és complexa (de fet no sabem si podia ser d'altra manera, car el Projecte ja és en si complex), però n'hem vist d'altres dins de la UNESCO l'organigrama de les quals era un mirall d'un laberint (permeteu-nos la comparació). D'altra banda, és sorprenent que, vist el problema, l'avaluador no proposi una nova estructura de gestió i de funcionament més eficaç, d'acord amb el mandat inicial de la UNESCO.

El *Director General*, finalment, es fa ressò de les recomanacions concretes que realitzà l'avaluador i que pren com a pròpies. Són aquestes:

- cal elaborar una nova estratègia d'acció que inclogui els nous punts introduïts per *Linguapax*;
- cal reforçar la col·laboració amb els Sectors de la UNESCO i amb entitats externes (com el PEN Club, la FPLV, etc.);
- cal coordinar els projectes *Linguapax* i *Linguauni* i també ampliar les activitats a la xarxa d'Àsia;
- cal publicar l'informe sobre les llengües del món.

En els tres darrers punts de la comunicació, el *Director general* conclou que per "*raons de temps i de recursos*"²¹⁶, l'avaluació no ha pogut analitzar algunes qüestions com les repercussions del Projecte, ni com van ser ateses les necessitats de les parts interessades en el Projecte. A més, critica l'estructura de l'informe i la seva redacció.

²¹⁶ Veg. el punt 71 del document citat. Annex 3. Document 2.3.2.

Subratlla la complexitat del projecte pel que fa a "*les seves principals orientacions, la claredat del disseny i els seus objectius, i les qüestions de gestió*"²¹⁷.

Proposa reduir l'acció de la UNESCO en l'àmbit (suposem que el de les llengües). I diu que donarà suport a les activitats finançades amb "*fons extrapressupostaris*"; i pel que fa a l'informe sobre les llengües del món, caldrà avaluar la seva publicació, que dependrà de la "*política general de l'Organització*"²¹⁸.

Aquestes tres propostes representen la voluntat del *Director general* respecte a les llengües i, suposem, reflecteixen el pensament de la majoria d'actors (estats membres, secretariat i altres) pel que fa als temes de la diversitat lingüística. Fixem-nos que estan plenes de contradiccions, ja que no es pot titllar una estructura de complexa d'una manera tan gratuïta, ni tan sols es pot avaluar la gestió si no s'analitza abans, en profunditat, la repercussió real de les seves activitats. Sembla, en massa moments, que el *Director general* estigui parlant d'un projecte aliè a la UNESCO i no d'un projecte concebut i nascut a recer d'aquesta Organització i amb el suport incondicional de l'antic *Director general*²¹⁹. Vet ací una de les grans contradiccions de la gestió actual de l'Organització, que no és capaç d'oferir línies de continuïtat dels programes en curs. Aquest darrer fet exposat es concreta en la darrera proposta. El *Director general* avaluarà la conveniència de publicar l'informe

²¹⁷ Veg. el punt 72 del document citat. Annex 3. Document 2.3.2.

²¹⁸ Per ambdues cites, veg. el punt 73 del document citat. Annex 3. Document 2.3.2.

²¹⁹ Especialment significatiu és el discurs d'obertura del Seminari Internacional sobre Polítiques Lingüístiques / Linguapax del Sr. Federico Mayor, pronunciat a Bilbo l'11 de març de 1996. (Veg. Linguapax (ed.): pàg. 27-50). En aquest discurs el *Director general* d'aleshores exposà els seus eixos programàtics per a assegurar el respecte i el desenvolupament de la diversitat lingüística: primer calia fer un estudi seriós i rigorós de la diversitat lingüística, per tal de fomentar la consciència del nostre patrimoni, contribuir a observar la seva evolució i recomanar mesures actualitzades per a protegir les llengües vives; en segon lloc proposà que l'Organització generi idees i propostes per gestionar adequadament aquest patrimoni, que es pot fer, sempre segons aquest discurs, a través de dues línies d'acció: fomentant la cultura multilingüe, i aconseguint que l'educació multilingüe sigui un camí per educar en l'esperit de tolerància, de pau i de convivència. En tercer lloc el Sr. Federico Mayor exposà el suport de la UNESCO a les iniciatives existents en matèria de drets lingüístics i expressà la necessitat que té la humanitat de disposar d'instruments jurídics que protegeixin la diversitat lingüística, per això expressà el seu desig de donar suport a una Convenció internacional de drets lingüístics.

de les llengües, que, d'altra banda pràcticament està enllestit en el moment d'escriure aquest treball. La conveniència s'avaluarà tenint present la política general de l'Organització sobre la publicació d'informes. Tota una declaració de principis. Dels principis de la por a obrir la finestra perquè entrin els aires de la diversitat i es formulin propostes innovadores que parteixin de la pròpia diversitat i dels propis parlants.

La UNESCO, que era (i suposem que és) l'Organització que havia de rebre i vehicular la *Declaració universal de drets lingüístics* per fer-ne un instrument jurídic internacional, s'ha plantat en el dubte que li ha generat la influència d'aquells que no volen perdre a cap preu el poder (també el lingüístic) i que s'emparen en la necessitat de preservar aquest equilibri per assegurar la pau, quan és precisament el seu equilibri el que ha generat molts dels conflictes dels darrers dos-cents anys.

2.1.4. L'Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa

L'OSCE és una organització intergovernamental que té com a objectiu fundacional la voluntat d'assegurar la pau a Europa. Es fundà l'any 1972²²⁰ després d'un procés de diàleg entre diversos estats europeus i els Estats Units d'Amèrica i Canadà. En un principi s'anomenà *Conferència per a la Seguretat i la Cooperació a Europa*²²¹ i fou un primer indret de diàleg entre l'est i l'oest en plena Guerra Freda. El seu camp d'actuació es basa en la consolidació de la seguretat internacional i els drets humans, i és un organisme col·laborador del Consell de Seguretat de les Nacions Unides.

Les actes aprovades per l'OSCE representen les intencions dels estats signataris, però no són d'obligat compliment, no tenen cap efecte jurídic internacional i, per tant, l'interès que tenen és simplement testimonial perquè representen la redacció d'uns principis, molt sovint valuosos, però en cap cas vinculants. El 1992, en la cimera d'Hèlsinki, l'OSCE nomenà un *Alt Comissari per a les minories nacionals* amb la missió de prevenir els conflictes en l'estadi més precoç possible. L'OSCE, que treballa en l'àmbit de la dimensió humana, té una oficina per a les institucions democràtiques i els drets humans a Varsòvia, tot i que la seva seu és a Viena.

L'OSCE no s'ha ocupat explícitament dels drets de les comunitats lingüístiques, però ha abordat la temàtica de la diversitat lingüística d'una forma tangencial, derivada dels drets de les minories. En aquest capítol, hem de destacar alguns textos, la redacció dels quals pot influir en la jurisprudència internacional, o si més no pot orientar un pensament nou a partir de la seva interpretació. Repetim, però, que la seva influència en el canvi d'orientació de les legislacions estatals és molt minsa. Tot i així, la línia doctrinal que enceten, en partir d'una institució

²²⁰ Tot i que la seva constitució oficial fou l'1 d'agost de 1975, amb la signatura de l'Acta final d'Hèlsinki (Veg. Annex 3. Document 3.1.).

²²¹ Des de l'1 de gener de 1995 s'anomena *Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa* (OSCE), d'acord amb la voluntat dels estats reunits a la cimera de Budapest de 1994, per tal d'enfortir una estructura més estable.

internacional composta d'estats, té un valor rellevant gens menyspreable. Així doncs, en aquest punt comentem aquells documents que, en algun dels seus punts, esmenten o incorporen algun concepte interessant per al dret lingüístic²²².

- Document de la reunió de Copenhaguen de l'OSCE, de 29 de juny de 1990²²³

*"30 Els Estats participants reconeixen que les qüestions relatives a les minories nacionals només poden ser resoltes satisfactòriament dins un marc polític democràtic basat en les normes de dret, amb un funcionament judicial independent. Aquest marc garanteix el ple respecte dels drets humans i les llibertats fonamentals, els mateixos drets i condicions per a tots els ciutadans, la lliure expressió de tots els seus interessos legítims i aspiracions, el pluralisme polític, la tolerància social i l'aplicació de normes legals que limitin d'una manera efectiva els abusos del poder governamental. També reconeixen la tasca important que duen a terme les organitzacions no governamentals, incloent-hi els partits polítics, els sindicats, les organitzacions de drets humans i els grups religiosos, en la promoció de la tolerància, la diversitat cultural i la resolució de qüestions relatives a les minories nacionals. A més, reafirmen que el respecte dels drets de les persones que pertanyen a minories nacionals com una part dels drets humans reconeguts universalment és un factor essencial per a la pau, la justícia, l'estabilitat i la democràcia en els Estats participants"*²²⁴.

L'aportació en la línia que explicàvem anteriorment l'hem de cercar en el reconeixement explícit que les qüestions relatives a les minories nacionals no es poden tractar aleatòriament, al marge dels drets humans i del dret internacional. A més l'OSCE propugna un marc de referència específic per a resoldre els problemes generats per l'existència de minories nacionals en el si de l'estat, i també reconeix la tasca realitzada en aquest sentit per les ONGs.

En la lectura de la disposició anterior, però, hi hem d'observar una certa restricció del que podem anomenar dret col·lectiu, i encara més si observem que en l'apartat

²²² En el punt 3 de l'Annex 3 reproduïm la resta de documents realitzats per l'OSCE que tenen un interès especial pel que aporten a la base doctrinal sobre els drets de les minories i alguns drets derivats de la lectura de la *Declaració universal de drets humans*.

²²³ Veg. Annex 3. Document 3.4.

²²⁴ Veg. Annex 3. Document 3.4. Capítol IV. Paràgraf 30.

32 d'aquest mateix capítol el Document exposa que *"el fet de pertànyer a una minoria nacional és una qüestió d'opció individual de les persones i no pot resultar cap perjudici d'aquesta opció"*²²⁵, on l'OSCE s'alinea clarament amb la concepció de la lliure pertinença individual a un col·lectiu determinat, concepte que, tal com veurem més endavant, pot col·lidir amb el principi proclamat en la *Declaració universal de drets lingüístics*, que postula com a principal subjecte de dret la comunitat històrica i territorial²²⁶. És per aquest motiu que els encapçalaments com els vistos en el Document que estem tractant: *"les persones que pertanyen a minories nacionals"*, i d'altres, se situen en un pla de doble lectura. D'una banda hom hi ha de veure la voluntat de declarar el dret d'un col·lectiu, és evident, però d'altra banda, aquest redactat obre una escletxa generosa a la proclamació del dret d'una persona, sigui on sigui, que s'identifiqui com a membre d'un grup diferent al de la minoria històrica del territori en qüestió²²⁷. Continua, doncs, prevalent el dret individual per damunt d'un dret col·lectiu encara no prou desenvolupat en el si de les institucions internacionals.

El Document, en el seu capítol IV, paràgraf 32, continua expressant que aquelles persones (remarquem que no diu "aquelles minories") que pertanyen a una minoria *"tenen el dret d'expressar, preservar i desenvolupar lliurement la seva identitat ètnica, cultural, lingüística o religiosa i de mantenir i desenvolupar la seva cultura en tots els àmbits, lliures de cap temptativa d'assimilació contra la seva voluntat"*. I continua especificant quins són aquests drets. Citem aquells que fan referència al fet lingüístic:

- "32.1. usar lliurement la seva llengua materna tant en privat com en públic;*
- 32.3. professar i practicar la seva religió, incloent-hi l'adquisició, la possessió i l'ús d'objectes religiosos, i dirigir activitats educatives religioses en*

²²⁵ Veg. Annex 3. Document 3.4. Capítol IV. Paràgraf 32.

²²⁶ *"Aquesta Declaració parteix del principi que els drets lingüístics són alhora individuals i col·lectius, i adopta com a referent de la plenitud dels drets lingüístics el cas d'una comunitat lingüística històrica en el seu espai territorial, entès aquest no solament com a àrea geogràfica on viu aquesta comunitat, sinó també com un espai social i funcional imprescindible per al ple desenvolupament de la llengua"* (Article 1.2). Veg. Annex 1.

²²⁷ En el capítol 4 d'aquest treball observarem com intenta resoldre aquest afer la *Declaració universal de drets lingüístics*.

la llengua materna;

32.5. difondre i intercanviar informació en la llengua materna, i tenir-hi accés²²⁸.

D'aquesta proclama hom en pot derivar el dret a usar la llengua pròpia en tots els àmbits, tot i que la indefinició del propi subjecte de dret fa que la redacció d'aquest sigui, si més no, complexa.

En el paràgraf 33, invita els estats participants en la Convenció esmentada a "*protegir la identitat ètnica, cultural i lingüística*"²²⁹ de les minories que hi ha en els seus territoris, i els emplaça a crear les condicions necessàries per tal que això sigui possible. Observem, però, el darrer paràgraf d'aquest apartat, on es diu que totes les mesures s'hauran de prendre "*d'acord amb els principis d'igualtat i no discriminació respecte a la resta de ciutadans dels Estats participants afectats*". I en aquest sentit, els estats participants blinden qualsevol disposició favorable a les minories del seu territori que pugui representar la discriminació de la resta de ciutadans de l'estat²³⁰. No és estrany, doncs, que en el paràgraf 34 la Convenció reconegui que les persones que pertanyen a aquestes minories puguin aprendre la seva llengua, això sí, sense oblidar que han de saber i usar la llengua de l'estat on han quedat enclavades.

- Informe de la reunió d'experts de la OSCE sobre les minories nacionals (Ginebra 1991)²³¹

²²⁸ Veg. Annex 3. Document 3.4. Capítol IV. Paràgraf 32.

²²⁹ Veg. Annex 3. Document 3.4. Capítol IV. Paràgraf 33.

²³⁰ Remetem a la primera part d'aquest treball per a l'observació del concepte de *discriminació positiva*, concepte derivat dels estudis jurídics catalans que cal aplicar en els casos de desigualtat tant jurídica com demogràfica, per a les comunitats considerades minoritàries. L'OSCE, però, no contempla aquesta possibilitat, i interpreta en clau d'igualtat, no d'equitat, qualsevol disposició favorable a una minoria.

²³¹ Anterior a aquest Informe, l'OSCE havia proclamat la *Carta de París per una nova Europa*, de 21 de novembre de 1990 (veg. Annex 3. Document 3.5.), on s'introdueix per a les minories el dret d'expressar, preservar i desenvolupar la seva identitat i, a més, es proclama el dret de poder interposar recursos contra qualsevol violació dels drets de les persones que pertanyen a minories ètniques, culturals, lingüístiques i religioses.

“Reiterant la seva profunda convicció que les relacions amistoses entre les persones que formen part d'aquestes minories nacionals, com també la pau, la justícia, l'estabilitat i la democràcia requereixen que la identitat ètnica, cultural, lingüística i religiosa de les minories nacionals sigui protegida i que es creïn les condicions per a la promoció d'aquesta identitat.”²³²

L'OSCE estableix una doctrina de respecte als drets de les minories dins de la qual els drets lingüístics d'aquestes hi tenen un paper important tal com hem vist en els textos reproduïts més amunt. Com la UNESCO, l'OSCE considera que cal respectar els drets de les persones que pertanyen a minories nacionals com un factor essencial per a garantir la pau al món. Aquesta idea, recurrent en diversos documents de l'Organització, no és possible si no hi ha un respecte de fet per la diferència (també per les llengües d'aquestes minories). La *Carta de París per una nova Europa* reconeix clarament que *“els drets de les persones que pertanyen a minories nacionals han de ser plenament respectats perquè formen part dels drets humans universals”²³³*, i l'exercici d'aquests drets, sobretot dels drets lingüístics, no pot ser un entrebanc o un desavantatge per una persona que pertany a aquesta minoria. Per això, l'Informe que ara comentem, que redacta les conclusions del debat interestatal sobre les propostes de la Carta de París, aposta clarament pel diàleg com a base de la solució dels conflictes²³⁴. Una solució que, segons l'Informe ha de promoure que les persones pertanyents a les minories puguin *“expressar, preservar i desenvolupar lliurement la seva identitat ètnica, cultural, lingüística o religiosa i mantenir i desenvolupar la seva cultura en tots els aspectes, lliures de qualsevol temptativa d'assimilació contra la seva voluntat”²³⁵*. Tot plegat en un

²³² Veg. Annex 3. Document 3.6. Capítol I. Paràgraf segon.

²³³ Veg. Annex 3. Document 3.5.

²³⁴ *“Consideren que cal fer esforços especials per resoldre els problemes específics d'una manera constructiva i per mitjà del diàleg amb negociacions i consultes amb l'objectiu de millorar la situació de les persones que pertanyen a minories nacionals. Reconeixen que el foment del diàleg entre Estats, i entre els Estats i les persones que pertanyen a minories nacionals, tindrà la màxima eficàcia si hi ha un corrent lliure d'informació i d'idees entre totes les parts. Animen els governs a fer esforços unilaterals, bilaterals i multilaterals per explorar vies que augmentin l'efectivitat de l'aplicació dels seus compromisos dins la OSCE pel que fa a les minories nacionals.”* (Veg. Annex 3. Document 3.5. Capítol III. Segon paràgraf).

²³⁵ Veg. Annex 3. Document 3.5. Capítol III. Tercer paràgraf.

context d'igualtat respecte de la resta de ciutadans de l'estat, tal com s'expressa en els punts successius.

El capítol IV de l'Informe proposa uns quants punts per a garantir la democràcia en la regulació dels drets de les minories. Pel que fa a la qüestió de les llengües els estats signataris proposen l'adequació dels plans d'estudi a les llengües maternes, la consolidació de l'ensenyament de les llengües minoritàries per a tothom i en els centres d'ensenyament pedagògic²³⁶, i, encara que es pugui interpretar com a fet lingüístic d'una forma tangencial, l'Informe proposa l'intercanvi transfronterer d'experiències i d'accions en l'àmbit dels drets de les minories quan aquestes han quedat repartides en diversos estats²³⁷.

Pel que fa als mitjans de comunicació, l'Informe proposa que "*no han de discriminar ningú per motius ètnics, culturals, lingüístics o religiosos*". A més els estats han de recollir la informació necessària per poder donar suport "*als mitjans de comunicació electrònics perquè tinguin en compte, en els seus programes, la identitat ètnica, cultural, lingüística i religiosa de les minories nacionals*"²³⁸.

En resum, l'OSCE fa algunes aportacions doctrinals de rellevància, tal com hem comentat, tot i que, cal dir-ho un cop més, sense cap vinculació jurídica internacional. En un altre punt, per a la *Declaració universal de drets lingüístics* hagués estat interessant que en algun document l'OSCE fes referència a la necessitat de dotar les minories d'un dret propi o que elles, com a col·lectiu que són, puguin ser subjectes d'aquest dret. La formulació adoptada, però, permet algunes interpretacions generoses en dret col·lectiu.

²³⁶ Tal com veurem més endavant aquest serà un punt fonamental en la *Declaració universal de drets lingüístics*.

²³⁷ Fenomen que esdevé en la majoria de minories d'Europa. Veg. també el Capítol VII del Document esmentat, on s'especifica clarament que totes les persones poden establir contactes lliurement dins i fora de les fronteres estatals, sempre i quan no incorrin en cap il·legalitat, i a més, ho poden fer en la seva llengua materna.

²³⁸ Per ambdues cites, veg. el Capítol VII, paràgraf segon, del Document 3.5.

2.1.5. El Consell d'Europa

El Consell d'Europa fou creat el 1949²³⁹, amb la voluntat d'aconseguir una unitat més gran a Europa basada en la realització dels ideals comuns i del progrés social i econòmic. Estrasburg és la seu del Consell d'Europa i és allà on els parlamentaris han d'acordar les accions comunes que tendeixin a la defensa i al desenvolupament dels drets humans i de les llibertats fonamentals. Així una de les primeres tasques del Consell fou la redacció i aprovació del *Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals*, signat a Roma el dia 4 de novembre de 1950²⁴⁰. Segons aquest Conveni qualsevol estat, organització no governamental, o persona que es considerin víctimes de violació dels drets humans, pot presentar una demanda a la *Comissió de Drets Humans del Consell d'Europa*. Aquest òrgan, creat a partir de la Convenció citada, mirarà d'arribar a un acord entre les parts demandants i les demandades. En cas que no hi hagi acord, la Comissió pot portar la denúncia al *Tribunal Europeu dels Drets Humans*. El Tribunal ha d'arbitrar i dictar sentència. Les sentències han de ser acatades pels membres en litigi. Algunes d'aquestes sentències han fet modificar alguns articles constitucionals o alguna llei interna d'algun estat membre del Consell d'Europa, però allò que realment interessa al món del dret és la jurisprudència que creen les decisions i les sentències d'aquest Tribunal²⁴¹. De totes maneres, el Conveni esmentat passa de llarg de la qüestió dels drets lingüístics (i encara més del reconeixement dels drets de les minories), i únicament incorpora en el seu article 14, la no discriminació, també, per raons de llengua, tal com ja havia fet la *Declaració universal de drets humans*.

²³⁹ Veg. els estatuts fundacionals del Consell d'Europa: Annex 3. Document 4.1.

²⁴⁰ Veg. Annex 3. Document 4.2.

²⁴¹ El nostre objectiu no és aprofundir en la jurisprudència creada per aquest Tribunal ni descriure les sentències dictades en relació a la llengua. Altrament, hom pot llegir força comentaris i gaudir de bones anàlisis en els estudis de MILIAN I MASSANA, Antoni, *Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació*. Barcelona: Institut d'Estudis Autonòmics, Generalitat de Catalunya (1992), capítol I, i CORRETJA, Mercè, *L'acció europea per a la protecció dels drets lingüístics*. Barcelona: Escola d'Administració Pública, Generalitat de Catalunya (1995), pàg. 37-41.

Posteriorment, el *Conveni cultural europeu*, de 18 de desembre de 1954²⁴² proclama, en el seu article 2, que els estats signants s'esforçaran a encoratjar la ciutadania perquè estudiï les llengües dels altres estats²⁴³, i, en el paràgraf b) de l'article esmentat, emplaça els estats participants a "*desenvolupar l'estudi de la seva llengua o de les seves llengües*"²⁴⁴ fora de les seves fronteres. Hem subratllat, però, el plural d'aquesta disposició perquè, tot i que es refereix als estats amb més d'una llengua oficial, no veiem cap raó per a no considerar que aquest plural pot fer referència a totes les llengües que es parlen dins del territori de l'estat²⁴⁵.

En el marc del Consell d'Europa el document cabdal per a la protecció dels drets lingüístics és, sens dubte, la *Carta (o Convenció) Europea de les llengües regionals o minoritàries*, adoptada pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa el dia 5 de novembre de 1992²⁴⁶, va entrar en vigor el dia 1 de març de 1998, després de ser ratificada per cinc estats²⁴⁷. La Carta Europea preveu la promoció i la protecció de les anomenades llengües regionals o minoritàries parlades històricament en els territoris europeus. La seva elaboració es justifica per l'objectiu mateix del Consell d'Europa, que, ja ho hem vist, rau en vetllar pel respecte dels drets humans en el

²⁴² Veg. Annex 3. Document 4.3.

²⁴³ Tot i que el text diu literalment "parts contractants", hom entén com a part d'aquest Conveni, l'estat que l'ha signat. Per tant l'esforç que realitzen els estats és per a afavorir el coneixement i l'estudi de la resta de llengües estatals. En cap moment es fa una lectura més generosa d'aquesta disposició. Remarquem que aquest dret implícit que pot derivar d'aquesta disposició, es tradueix a la *Declaració universal de drets lingüístics* com el dret a aprendre qualsevol llengua, sempre basat en el criteri de respecte a la diversitat lingüística (veg. la Secció II del document esmentat. Annex 1).

²⁴⁴ El subratllat és nostre.

²⁴⁵ Aquestes són les escletxes que la *Declaració universal de drets lingüístics* també va explorar per tal d'escriure un document "possible" també dins de la minsa regulació internacional.

²⁴⁶ Veg. Annex 3. Document 4.4.

²⁴⁷ En data de 16 de juliol de 2003, són disset els estats membres que l'han ratificada (Armènia, Àustria, Croàcia, Xipre, Dinamarca, Finlàndia, Alemanya, Hongria, Liechtenstein, Països Baixos, Noruega, Eslovàquia, Eslovènia, Espanya, Suècia, Suïssa i Regne Unit) i tretze més que l'han signada i estan en procés de ratificar-la (Azerbaidjan, Txèquia, França, Islàndia, Itàlia, Luxemburg, Malta, Moldòvia, Polònia, Romania, Rússia, Macedònia i Ucraïna). Són membres del Consell d'Europa quaranta un estats. Per seguir l'estat actualitzat de les signatures i ratificacions de la Carta hom pot consultar el portal del Consell d'Europa: <http://conventions.coe.int/Treaty>.

territori europeu. Vist així, queda plenament justificada la redacció d'un Conveni que pretén vetllar per la conservació d'un patrimoni cultural comú: les llengües europees, i pel respecte d'un dret fonamental: el d'usar la llengua pròpia en els àmbits públics i privats²⁴⁸. La Convenció proclama els objectius i els principis generals que els estats signants es comprometen a respectar, com el respecte al territori geogràfic de cada llengua, la necessitat de promoure-les, la necessitat de fomentar el seu ús públic i privat, i l'ensenyament d'aquestes llengües²⁴⁹. En la segona part, la Carta preveu els principis que els estats signataris han d'acceptar. A la Tercera Part s'inclouen mesures adreçades a promoure l'ús de les llengües anomenades regionals en diversos àmbits d'ús com l'ensenyament, la justícia, l'administració, els serveis públics, els mitjans de comunicació, les activitats i equipaments culturals, la vida econòmica i social, i els intercanvis transfronterers²⁵⁰. El text proposa als estats diferents opcions de compromís. Així cada signatura ha d'anar acompanyada d'un mínim de trenta-cinc apartats o subapartats de la Tercera Part del Conveni, que els estats es comprometen a complir. Si bé el text representa un avenç considerable en l'establiment dels drets lingüístics a Europa, la seva debilitat de plantejament no ha permès avançar en temes com el dret col·lectiu. En la nostra opinió la Carta ha perdut l'oportunitat de trobar un nou marc de reconeixement d'uns drets que són alhora col·lectius i individuals i que només poden ser abordats des d'aquesta perspectiva. D'altra banda, l'estat continua essent l'únic marc de relació entre les institucions europees i les comunitats lingüístiques, la qual cosa no permet establir les vies necessàries per al ple

²⁴⁸ La Carta fou impulsada per uns quants representants de l'Assemblea parlamentària i del Consell de poders locals i regionals del Consell d'Europa. Aquests van remetre un primer esborrany a la Comissió de cultura, que alhora remeté un nou esborrany al Consell de ministres. En aquest òrgan va quedar frenat el procés de la Carta, ja que es constituí una comissió d'experts designada per aquest Consell perquè reelaborés el document. Aquesta Comissió retallà força el document inicial i presentà una Carta feta a mida dels estats, projecte que finalment s'aprovà.

²⁴⁹ La Carta, però, considera les llengües com un valor i prou perquè són l'expressió de la riquesa cultural d'Europa. Aquesta consideració limita la capacitat jurídica de la carta, ja que l'objecte regulat no és cap persona jurídica sinó que és un valor, i aquest terme no té capacitat normativa.

²⁵⁰ El text, que incorpora una sèrie de mesures per afavorir l'ús de les llengües en els àmbits esmentats, no reconeix en cap moment la possibilitat de declarar una llengua com a oficial en el seu territori, ni incorpora cap garantia jurisdiccional de protecció als parlants, ni estableix els mecanismes de control adients.

desenvolupament de les llengües en el seu territori natural²⁵¹. Els problemes de les llengües fragmentades continuen essent els mateixos de sempre²⁵².

El dia 10 de novembre de 1994, el Consell d'Europa aprovà la *Convenció marc sobre la protecció de les minories nacionals*, que fou adoptada pel *Consell de ministres del Consell d'Europa* el dia 10 de novembre de 1994 i oberta a la signatura el dia 1 de febrer de 1995²⁵³. Entrà en vigor l'any 1998, després de les dotze ratificacions normatives²⁵⁴. Ens hem aturat en aquesta Convenció perquè cal citar-la com a un primer instrument de dret (amb valor jurídic) que es dedica a la protecció de les minories nacionals. Ho fa de forma general, i té com a objectiu principal la protecció d'aquestes minories en els territoris respectius dels estats.

La Convenció del Consell d'Europa també representa la fi (de moment) d'un debat en el si d'aquesta institució sobre el dret (o els drets) de les minories, que en el fons significa abordar els temes dels drets individuals o col·lectius²⁵⁵. Aquesta Convenció optà per "*no reconèixer la titularitat col·lectiva de cap dret, però, en canvi, ha admès la necessitat de protegir d'alguna manera les identitats minoritàries, a través d'una fórmula de clara arrel liberal com «drets de les persones que pertanyen a les*

²⁵¹ Mentre les disposicions europees perpetuïn la relació de les minories lingüístiques amb els estats com a moneda de canvi, no serà possible un avenç en l'ús de les llengües ni la plena recuperació dels àmbits d'ús necessaris per a poder ser optimistes. Però encara hi ha un fet que ultrapassa l'objectivitat: la percepció dels parlants vers la seva pròpia llengua no canviarà mai si es continuen mantenint aquests llaços. En aquest sentit, i en molts d'altres, la Carta Europea, permeteu-nos la gratuïtat de l'afirmació, perpetua una situació bo i maquillant-ne els operadors.

²⁵² Veg. la interessant aportació de Lluís Maria de Puig (1991): "Debat i elaboració de la Carta europea de les llengües", a *Revista de Llengua i Dret*, núm. 16, pàg. 153-172.

²⁵³ Veg. Annex 3. Document 4.6.

²⁵⁴ Els estats membres que han signat i ratificat la Convenció són: Àustria, Croàcia, Xipre, República Txeca, Dinamarca, Estònia, Finlàndia, Alemanya, Hongria, Itàlia, Liechtenstein, Malta, Moldàvia, Romania, San Marino, Eslovàquia, Eslovènia, Espanya, Macedònia, Ucraïna i regne Unit. També la ratificà com a "tercer país" Armènia.

²⁵⁵ Sobre aquest tema cal esmentar l'excel·lent treball d'Àngel Lázaro, publicat a la revista *Europa de les Nacions* (hivern de 2001). En aquest article l'autor repassa els textos de dret internacional sobre la protecció de les minories i els contrasta amb els postulats de la ideologia liberal dels estats redactors, enfront dels postulats de la doctrina anomenada comunitarista. El primer model postula els drets individuals de les persones que pertanyen a les minories nacionals o ètniques, i el segon model postula els drets col·lectius, o, dit d'una altra manera, els drets socials de caràcter col·lectiu.

minorities»” (Lázaro, 2001: X). Cal apuntar que malgrat les expectatives creades aquest text continua en la línia dels textos de dret internacional que opten per la tutela antidiscriminatòria dels drets individuals, i continuen mantenint la integritat dels territoris estatals enfront del reconeixement de l'exercici col·lectiu de les disposicions previstes en aquesta Convenció. La minoria nacional (i de retruc la lingüística) no passa de ser un instrument dels drets atribuïts a les persones²⁵⁶. La indefinició volguda del propi concepte de minoria rau en la voluntat d'evitar la possibilitat de lectures massa agosarades (o comunitaristes), però sobretot vol evitar la controvèrsia que podria generar una aplicació massa generosa dels postulats d'aquesta Convenció. De tota manera cal dir que el propi debat en el si del Consell d'Europa va obrir una petita escletxa vers una lectura col·lectivista del dret de les minories que caldrà explorar i que caldrà aplicar en el dret lingüístic²⁵⁷.

²⁵⁶ Un exemple clar d'aquesta voluntat és l'article 3.1 d'aquest Conveni que estableix que “*qualsevol persona que pertanyi a una minoria nacional té el dret d'escollir de ser o no tractada com a tal, aquesta opció no li ha de representar cap desavantatge, ni cap mancança en l'exercici dels seus drets.*” El dret individual, doncs, preval sobre el col·lectiu fins i tot en el més elemental: el dret de pertinença a una comunitat.

²⁵⁷ L'any 1994 la *Comissió Europea per la democràcia i el dret*, organisme pertanyent al Consell d'Europa, va elaborar un informe anomenat “*La protection des minorités*”, on es pot veure l'intent d'oferir un nou concepte de dret de les minories i el posterior estancament durant el debat del document.

2.1.6. La Unió Europea

*“TÍTOL XI (antic títol VIII)
Política social, educació,
formació professional i joventut*

[...]

*CAPÍTOL 3
Educació, formació professional i joventut*

Article 149 (antic article 126)

1 La Comunitat ha de contribuir al desenvolupament d'una educació de qualitat tot fomentant la cooperació entre els Estats membres i, en cas que sigui necessari, donant suport i completant l'acció d'aquests dins el respecte ple de llurs responsabilitats quant als continguts de l'ensenyament i a l'organització del sistema educatiu, com també de la seva diversitat cultural i lingüística.

*TÍTOL XII (antic títol IX)
Cultura*

Article 151 (antic article 128)

1 La Comunitat ha de contribuir a l'expansió de les cultures dels Estats membres, dins el respecte de llur diversitat nacional i regional, posant en relleu al mateix temps el patrimoni cultural comú.

[...]

4 La Comunitat ha de tenir en compte els aspectes culturals en la seva actuació en virtut d'altres disposicions d'aquest Tractat, en particular amb la finalitat de respectar i fomentar la diversitat de les seves cultures.»

Tractat de la Unió Europea
Amsterdam, 2 d'octubre de 1997²⁵⁸

- Justificació

La Unió Europea és el marc polític i geogràfic des d'on es va impulsar la *Declaració universal de drets lingüístics*. La major part de persones de l'equip de redacció final pertanyen a aquest àmbit i, per tant, no només coneixen l'àmbit polític sinó que han

²⁵⁸ Veg. Annex 3. Document 5.1.10.

interpretat la normativa internacional a partir de les disposicions europees. D'altra banda, la UE és una institució que ha previst un règim lingüístic i ha optat clarament pel respecte als drets humans. Aquests dos factors justifiquen que ens aturem en l'anàlisi de la UE, del seu règim lingüístic, i d'alguns documents que aporten alguna qüestió interessant al dret lingüístic. És per això que optem per desglossar l'anàlisi en els tres punts esmentats: organització de la UE; el règim lingüístic de la UE; alguns documents interessants per al dret lingüístic.

- Aproximació a l'organització de la Unió Europea

Les Comunitats Europees estan formades per estructures estatals i és a partir d'aquestes, i només d'aquestes, que ha quedat configurada l'actual Unió Europea. La majoria d'aquests estats mantenen una particular pugna per imposar els seus criteris econòmics, polítics, socials i lingüístics (potser per aquest mateix ordre) en el nou i apassionant espai europeu, i en aquesta pugna hi ha hagut de tot menys respecte a la diversitat cultural, i als drets col·lectius²⁵⁹ dels grups que configuren el mapa de l'Europa de totes les llengües. El model europeu s'ha basat en un consens de correlació de forces de tots els estats membres en els assumptes més conflictius i les voluntats i interessos més diversos.

Josep Huguet (1991 i 1992) afirma que a Europa Occidental existeixen dos models d'estat clarament diferenciats. Per un costat els estats del centre i nord del territori, amb una gran tradició democràtica, que han estat pioners de la tolerància i el respecte de les llibertats, i que s'han configurat al voltant d'una base mononacional molt definida. És l'Europa de la diversitat, dels "*veritables Etats del benestar*" (Huguet, 1991: 85). En l'altre extrem, sempre segons Huguet, tenim els estats que, amb centre a París, configuren el triangle jacobí (Roma, Madrid i Londres). Són estats decimonònics, basats en el domini gairebé medieval, amb una administració centralitzada i lenta, altament burocratitzada i, en alguns casos, amb una deficient prestació dels serveis públics. Aquests estats són plurinacionals i plurilingües, però

²⁵⁹ Veg. Argemí, 1992 i 1999; De Witte, 1989 i 1992; Ferrer, 1990; García Negro, 1991; Lázaro, 2001; Rodríguez, 1991; Solé, 1992.

només una nació, una llengua, les dominants, han exercit i exerceixen la sobirania plena. Una nació s'ha erigit com a Estat-Nació i ha impedit el ple desenvolupament de la resta de realitats nacionals del territori estatal, i, en alguns casos, ha obstaculitzat el contacte entre els diversos territoris nacionals que quedaren fragmentats per les divisions arbitràries de les fronteres estatals. La base d'aquests estats és, com més segura, més vulnerable, car justifiquen la seva raó de ser en una unitat pàtria basada en el domini i no en el respecte i reconeixement de la diversitat nacional, cultural i lingüística dels seus propis territoris. Els estats de tradició jacobina han acudit a Europa per un principi de necessitat, purament circumstancial i ple de dubtes, més que per una opció clara de futur polític, i per tant, territorial.

"Els estadistes de la Comunitat es mouen per l'instint de conservació d'aquests dinosaures, ferits per una arteriosclerosi galopant, que són els Estats-nació de base plurinacional. (...) Només una Europa plural serà competitiva. La diversitat augmenta la capacitat d'iniciativa. El respecte de la pluralitat és el que comportarà l'estabilitat, la pau i l'ordre a Europa" (Huguet, 1991: 86-87).

Les consideracions d'Huguet ens posen en alerta sobre l'Europa que tant s'ha mitificat i que cal intentar explicar amb el màxim d'objectivitat. Si fem aquest esforç, abans de res cal subratllar que la realitat comunitària es construeix com un ens supranacional que està format pels Estats membres, i que aquests són, a la vegada, els interlocutors d'aquesta Unió. Tampoc no cal enganyar-nos: ja en els seus inicis l'objectiu de la *Comunitat europea* era la creació d'un mercat interior i una unió econòmica i monetària²⁶⁰. De fet quan els Tractats europeus parlen de desenvolupament harmoniós, equilibrat i sostenible, parlen de les activitats econòmiques, parlen d'assolir un alt nivell d'ocupació i de protecció social, la igualtat entre l'home i la dona, un creixement sostenible i no inflacionista, un alt grau de competitivitat i de convergència dels resultats econòmics, un alt nivell de

²⁶⁰ La Unió va reforçar aquest objectiu en el seu Tractat d'Unió de Maastricht (1992) i després d'Amsterdam (1997). Així és, l'article 2 d'aquest Tractat (veg. el Document 5.1.10 de l'Annex 3), disposa que la Unió té la missió de promoure, mitjançant l'establiment d'un mercat comú i d'una unió econòmica i monetària mitjançant la realització de polítiques o accions comunes, etc. Aquest article no ha estat modificat pel Tractat de Niça de 2001.

protecció i de millora de la qualitat del medi ambient, l'elevació del nivell i de la qualitat de vida, la cohesió econòmica i social i la solidaritat entre els Estats membres²⁶¹. Evidentment que aquests objectius marcadament econòmics han tingut, des del començament, una pretesa cooperació política. Així l'any 1969 es fa la primera reunió de caps d'estat i de govern, que representa el primer *Consell europeu*. És l'escenificació d'aquesta voluntat política que s'acabarà concretant del tot en la creació de la Unió Europea amb el Tractat de Maastricht de 1992. Des del nostre punt de vista l'any 1992 conflueixen en un Tractat, encara complex, la majoria d'objectius polítics dels estats membres. La Unió Europea comporta, d'acord amb el seu Tractat, una nova etapa en el procés creador d'una unió més estreta entre els pobles d'Europa, en la qual les decisions s'han de prendre de forma més oberta i pròxima als ciutadans. Però els seus objectius continuen essent de caràcter econòmic²⁶², de caràcter polític²⁶³, i de caràcter jurídic²⁶⁴. No representa cap avenç el fet de postular que la novetat de Maastricht va ser la creació d'una ciutadania europea, fet que responia a la voluntat de reforçar la protecció dels drets i interessos dels ciutadans²⁶⁵ dels Estats membres, que el Tractat d'Amsterdam ja va definir en l'apartat 2 de l'article 6 per no deixar cap escletxa a possibles interpretacions: *"la Unió ha de respectar la identitat nacional dels seus Estats*

²⁶¹ Veg. Annex 3. Documents 5.1.10 i 5.1.19.

²⁶² *"Promoure el progrés econòmic i social i un alt nivell d'ocupació i assolir un desenvolupament equilibrat i sostenible, principalment mitjançant la creació d'un espai sense fronteres interiors, el reforçament de la cohesió econòmica i social i l'establiment d'una unió econòmica i monetària"*, (article 2 del Tractat de Maastricht). Veg. Annex 3, Document 5.1.10.

²⁶³ *"- Reforçar la protecció dels drets dels nacionals dels Estats membres, mitjançant la creació d'una ciutadania de la Unió;*
- afirmar la seva identitat en el pla internacional, en particular mitjançant l'establiment d'una política exterior i de seguretat comuna; - mantenir i desenvolupar la Unió com un espai de llibertat, seguretat i justícia, en el que estigui garantida la llibertat de circulació de persones conjuntament amb mesures adequades respecte al control de les fronteres exteriors, l'asil, la immigració i la prevenció i la lluita contra la delinqüència" (Article 2 del Tractat de Maastricht). Veg. Annex 3. Document 5.1.10.

²⁶⁴ *"- Mantenir íntegrament el dret comunitari i desenvolupar-lo amb l'objectiu d'examinar en quina mesura les polítiques i formes de cooperació establertes en el Tractat han de ser revisades, per tal de garantir l'eficàcia dels mecanismes institucionals comunitaris"*, (Article 2 del Tractat de Maastricht). Veg. Annex 3. Document 5.1.10.

²⁶⁵ La versió castellana del Tractat usa el terme "nacionals", però nosaltres hem optat per traduir com a ciutadans per estalviar les possibles interpretacions errònies i les vinculacions de nació (i els seus habitants) amb Estat.